E IV. 41.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1955. 4. SZÁM

TARTALMÁBÓL

BÓKA LÁSZLÓ: A magyar irodalomtudomány tíz esztendeje — eredmények, problémák, feladatok

ECKHARDT SÁNDOR: Balassi Bálint érsekújvári kalandja

MURÁNYI-KOVÁCS ENDRE: Montesquieu

OSVÁTH BÉLA: Színészetünk és drámairodalmunk helyzete a szabadságharc idején

VITA

SZEMLE

TÁRSASÁGI HIREK

IRODALOMTÖRTÉNET — 1955. 4. SZ. 431—522 LAP, BUDAPEST, 1955. DECEMBER

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

IRODALOMTÖRTÉNET

1955. 4. SZÁM

Bóka László: A magyar irodalomtudomány tíz esztendeje — eredmények, problémák, feladatok 431
Eckhardt Sándor: Balassi Bálint érsekújvári kalandja 445
Murányi-Kovács Endre: Montesquieu 455
Osváth Béla: Színészetünk és drámairodalmunk helyzete a szabadsághac idején 465

VITA

Benedek Marcell: Megjegyzések Komlós Aladár Reviczky Gyula című könyvéhez 485
Nagy Miklós: Az újabb Jókai-kutatások problémái 487

SZEMLE

Benedek Marcell: Füst Milán Lear király fordítása 493
Szepessy Tibor: Klasszikus ókor és történelmi regény 495
Győry János: A francia felvilágosodás 504
Szabó Ede: Krudy Gyula: Hét bagoly — Boldogult úrfi koromban 506
Wéber Antal: Erenburg: Párizs bukása 509

TÁRSASÁGI HÍREK

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

BÓKA LÁSZLÓ

A MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNY TÍZ ESZTENDEJE — EREDMÉNYEK, PROBLÉMÁK, FELADATOK*

A felszabadulás pillanata irodalomtudományunkat a végpusztulás meredélyéről rántotta vissza. Legnagyobb irodalomtörténészünk, *Horváth János*, 1935 óta, amikor hatalmas méretűnek indult irodalomtörténeti összefoglalásának második kötete (A magyar irodalmi műveltség megoszlása) megjelent, alig hallatta szavát a számára egyre idegenebbé váló világban. Az irodalomtudomány érdemes munkatársainak legjava (*Waldapfel József, Komlós Aladár, Tolnai Gábor, Sőtér István* stb.) üldözöttként bujdosik, koncentrációs táborokban senyved. *Arany János* szép szavával szólva, »sírva tallóz aki él«, alkotó munkára nem is gondolhat, csak a megszabadulás és a felszabadulás halovány reménye dereng fel néha drótsövények horizontján, búvóhelyek félhomályán, óvóhelyek pince-setétjén át. De nem mindenki él már. *Kerecsényi Dezső* beteg szíve beleszakad a méltatlan zaklatásba, *Halász Gábor, Szerb Antal* éhen vész a bálfi tábor poklában s a legifjabbakat, a jövendő reményeit, csordaként terelik nyugatra, vagy egyenruhában várják, hogy az összeomló front maga alá temesse őket.

Ámde ez csak a végkifejlet pokoli pillanata már, mikor a pusztulását érző fasizmus patkány-dühe személyválogatás nélkül pusztít. A helyzet már évtizedek óta ezt a pusztulást igéri, ha csak a magyar irodalomtudomány szűk szektorából nézzük is hazánk sorsát. Sommásan is jellemezhető volna irodalomtudományunk helyzete a felszabadulás előtt. Hiszen elég lenne feltenni a kérdést: milyen lehet az irodalomtudomány helyzete egy olyan Magyarországon, ahol az irodalom helyzete az, hogy *Petőfi* forradalmi költeményeit rendőrhatósági intézkedések tiltják le az előadói dobogókról, az igazi *Ady*ról hallgatni kell. *Babits Mihály, Kosztolányi Dezső* még megalkuvása árán sem tudja elnyerni a hatalom bizalmát, *Móricz Zsigmond* nem nemzeti klasszikus, hanem botránykő, *Juhász Gyula* és *József Attila* öngyilkos halálba kényszerül! A felelet sem lehetne más, mint ugyanilyen sommás jellemzése annak a helyzetnek, amelyben egy olyan irodalomtudomány leledzhet, mely sem középponti kérdéseiről, sem központi hőseiről nem szólhat nyíltan.

A sommás kérdésre adott egyértelmű felelet jóllehet igaz lenne egészében, de mégis azzal a veszedelemmel járna, hogy leegyszerűsítené s ezzel sematizálná a helyzetet s szaktudományunk belső betegségeiért a felelősséget oly mértékben varrná az általános politikai helyzet nyakába, amily mértékben nem lenne kívánatos ezt tennünk, irodalomtudományunk felszabadulás utáni fejlődésének teljes megértése szempontjából sem. Kívánatos ezért, hogy legalább vázlatosan, egy részletesebb és árnyaltabb helyzetképet rajzoljunk felszabadulás előtti irodalomtudományunkról. Még a kegyelet sem parancsolhatja, hogy a teljes valóságról hallgassunk. Éppenséggel a méltó kegyelet parancsa az, hogy a részvét pisla mécsese mellett az igazság fáklyáját gyújtsuk ki a méltatlanul elpusztítottak sírja felett is.

A két imperialista világháború közötti helyzetet az elvtelenség jellemzi. *Horváth János* Magyar irodalomismeret című tanulmánya (Minerva 1922. 187—207.) valójában az

*Megjelent »A magyar tudomány tíz éve« (Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó) című kiadványban; közzétételét e kiadvány nehezen hozzáférhető volta teszi indokoltá. (Szerk.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

egyetlen olyan tanulmány, mely komoly elvi vita alapja lehetne, de sem számottevő bírálatot nem kap, sem nem folytatja ő maga sem ez irányú kezdeményét. Ma már nem nehéz e sok ma is gyümölcsöztethető ötletet, számos kitűnő megfigyelést magába foglaló tanulmány alapvető ideológiai hibáit felismerni. De micsoda színvonalbeli különbség van *Horváth* műve s mindazon munkák között, melyek nyomon követték! Még a legkülönb is a gyérszámú irodalomelméleti művek között, *Thienemann Tivadar* Irodalomtörténeti alapfogalmak című munkája (1930), milyen elvtelen, minden eredetiség nélkül való, szedett-vett tartalmú gyúrmája a német irodalomtudomány termékeinek! A Horthy-uralom magyar irodalomtudományát elsősorban nem is ideológiai eltévelyedései jellemzik, hanem az elvi kérdések iránti elképesztő érzéketlenség. Még a legnagyobb hatású reakciós irodalomelméleti befolyás, a szellemtörténeti irány térhódítása sem alakít ki sem igazi egységet, sem elhatárolható frontokat : nem ritka jelenség az, hogy a szellemtörténet elveinek zászlóvivői alkotó gyakorlatukban minduntalan visszacsúsznak a legsivárabb pozitivizmusba.

Persze hiba lenne ettől az eklektikus, elvtelen zűrzavartól visszaborzadva hallgatni arról, hogy volt ennek az irodalomtudománynak azért valamiféle elvi egybehangzása : alapvető idealizmusa a magyar irodalom forradalmi hagyományától való reakciós idegenkedése, az élő irodalom nagy alkotóival szemben mutatkozó értetlenség és közöny. Nem véletlen, hogy éppen a szellemtörténeti irány az egyetlen, mely teret hódít irodalomtudományunkban. Az sem véletlen, hogy irodalomtörténetírásunk szinte kritika nélkül fogadja el történeti alapvetésnek *Szekfű Gyula* ellenforradalmi ideológiáját, a Három nemzedéket s *Hóman Bálint és Szekfű Gyula* nagy történelmi kézikönyvét. A klerikális reakció restaurációs kísérleteinek s a prefasiszta ellenforradalmi politikai törekvéseknek ezek a kútfejei táplálják irodalomtudományunkat. (E művek hatása sem egyenletes! A »Hóman—Szekfű« megkísérli azt, hogy történeti fejlődésünket összekapcsolja gazdasági fejlődésünkkel — ha meg is rekednek *Kautz Gyula* és *Tagányi Károly* liberalizmusának elvi keretei között —, és *Szekfű Gyula* megpróbálja történeti fejlődésünket valamiképp viszonyba hozni a körülöttünk élő népek fejlődésével, jóllehet ő sem tud kiszabadulni a soviniszta magyar közfelfogás eszmeköréből. De ezek a törekvések semmiféle visszhangra sem találnak irodalomtudományunkban!)

Még világosabb e kép, ha az intézmények és a különböző »irányok« felől próbáljuk megközelíteni.

A Magyar Tudományos Akadémia irányító szerepe, ami az irodalomtudomány helyzetét illeti, semmisnek mondható. Amilyen súlya van az Akadémia »Nyelv- és széptudományi osztályá«-nak a nyelvtudomány területén, annyira jelentéktelen működése az irodalomtudomány terén. Legfeljebb annyit mondhatunk, hogy nagykésőn, a német fasizmus megerősödése, a hazai nyíltan fasiszta mozgalmak térhódítása idején mintha rádöbbenne az Akadémia akkori vezetősége arra, hogy konzervatív liberalizmusát is el fogja söpörni a készülő vihar s megkísérli regenerálni magát a Nyugat mérsékeltebb elemeivel, a polgári irodalom művelőivel. Erre mutat *Berzeviczy Albert* 1927-es egyezkedő kísérlete, *Márai Sándor*, *Babits Mihály* beválasztása, *Kosztolányi Dezső* bevonása az Akadémia nyelvművelő munkájába. Ezek azonban már csak kétségbeesett gesztusai az eljelentéktelenedett Akadémiának a végső csőd előtt. Mindez késő már s az Akadémia urai még ekkor sem tudják feladni teljesen pozíciójukat : *Ady*nak, a magyar irodalom forradalmi hagyományának megtagadása lenne a modern magyar irodalom elismerésének ára, akkor, amikor már csak *Móricz Zsigmond*dal és *József Attilá*val lehetne életrekelteni az Akadémiát, a paraszti és a proletár-forradalmiság képviselőinek fenntartás nélküli befogadásával. Erre az az Akadémia konstrukciója okán is képtelen —, hiszen még érdemesebb tagjaival szemben is bizalmatlan : *Horváth János* irodalomtörténeti alapvetése a Magyar Szemle Társaság kiadásában jelenhet csak meg ...

Az egyetemi helyzet sem vígasztalóbb. Az ország első egyetemén, a budapesti egyetemen *Horváth János* elszigetelt jelenség, a hangadó a jellegtelen *Császár Elemér*, s mellé és mögé ugyan kik sorakoznak!

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, mely ha nem is nyílt színvallással, de 1911-ben mégis azzal a szándékkal alakult, hogy teret nyisson azakademizmus egyre szűkülő sugárkörén kívül egy frissebb szellemű irodalomtudománynak, kísérteties egyformasággal jutott a Petőfi Társaság sorsára : az is belső ellenzéki alakulás volt az Akadémia és Kisfaludy Társaság ellen s az is feladta félénk, nyíltan soha be nem vallott ellenzékiségét s lett a Kisfaludy Társaságnak s az Akadémiának tornáca.

A hivatalosan elismert intézményeken kívül nem volt s nem is lehetett életképes alakulás. A szellemtörténet szállászcsinálója, a pécsi Minerva Társaság, valójában sohasem volt igazi társaság, összetartó ereje a Minerva című folyóirat szerkesztősége volt s tömegbázist még a középiskolai tanárság soraiból sem tudott szervezni maga alá. A reakciós Magyar Szemle Társaságot a mérsékelt reakció végzete érte utól : irodalomtudományi vonatkozásban a szellemtörténet gyermeke volt (ha egyes munkatársai nem is értettek ezzel egyet, mint például *Eckhardt Sándor*) s a szellemtörténeti irány szülötte, a fasiszta irodalomtudomány felfalta anyját, a társaság végül ellenzékbe szorult. A *Szerb Antal*-fundálta Irodalomtudományi Társaság pedig csupán a megalakulásig jutott el, folyóirata nem volt s működéséhez soha sem kapta meg a hatóság engedélyét, valóságos tevékenysége előtt betiltották végképp.

A Szent István Akadémia, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság működése eleve korlátozott hatású s a felszabadulás előtti évtizedekben teljesen jelentéktelenné szürkül.

Az intézményeknek ez a sivár képe nem jelenti azt, hogy nem folyik a két imperialista világháború között semmi érdemi munka az irodalomtudomány területén. Egy hézagos névsor elég annak ábrázolására, hogy nem voltak ezek az esztendők teljesen meddők. *Horváth János, Eckhardt Sándor, Waldapfel József, Zolnai Béla, Kardos Tibor, Kerecsényi Dezső, Szerb Antal, Halász Gábor, Tolnai Gábor, Sőtér István, Barta János* stb.-ek műveiben irodalomtudományunk ma is lel becsülésre méltó eredményeket. Azok az irodalomtudósok, kiket a proletárforradalom bukása után kizártak a hivatalos tudományosság fórumairól, *Király György, Benedek Marcell, Turóczi-Trostler József* hősies tudományszeretettel folytatják munkájukat. Az irodalmi élet olykor különb tudományos művekkel és hatásokkal gazdagitja irodalomtudományunkat, mint a hivatalos tudományosság ; — elég *Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Komlós Aladár, Illyés Gyula, Németh László* munkáira, tanulmányaira, kritikáira utalnunk. Vannak heroikus magánkezdemények, mint *Földessy Gyula* »Ady-Múzeum«-a s az Adyműért folytatott lankadatlan harca, mint *Vajthó László* kezdeménye, ki a reakciós Akadémiát megszégyenítve, kisdiákok munkájából, magánosok áldozatkészségéből olyan irodalomtudományi vállalkozást teremt meg, mint a Magyar Irodalmi Ritkaságok szövegkiadás-sorozata. Ez az — ismétlem — hézagos, madártávlatból ábrázolt kép is azt mutatja, hogy alkotó tehetségekben s megbecsülendő művekben nem volt szegény irodalomtudományunk e nehéz korszaka sem.

De az is nyilvánvaló, hogy az ellenforradalmi Magyarország általános helyzete és az irodalomtudomány fórumainak légköre s lehetőségei nem voltak alkalmasak arra, hogy az alkotó tehetségek kibontakozhassanak teljes gazdagságukban s ha nem csak a személyiségekre gondolunk, hanem számbavesszük műveiket, még a legkülönbekén is ott a kor eszmei zűrzavarának, illetve a hozzánk szinte kizárólagosan behatoló reakciós irányzatoknak bélyege.

Éppen mert ilyen nagyramenendő tehetségek küzdöttek a koráramlatok árjával, éppen mert az ő munkásságukat sodorta magával a lejtőn alágördülő ország általános pusztulása, ezért kell számbavennünk azokat az irányzatokat is, melyek irodalomtudományunkban e korban érvényesültek. Képességeik, becsületes szándékuk, nagy tudásuk és hatalmas munkájuk okán műveiket, ha meg is fertőzte koruk, nem tudta teljesen áthatni s e művek ma is élnek, ma is hatnak. Mai irodalomtudományunk értékelése, kialakulásának története nem képzelhető el ez irányzatok számbavétele nélkül, akármilyen hézagosságra, vázlatszerűségre kénytet is beszámolónk szűkremért kerete.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Az irodalomtudomány legterhesebb öröksége a pozitivizmus volt, az a filozófiai irányzat, mely sokkal több kárt tett a magyar tudományosságban, mint a nyíltan idealista, a nyíltan reakciós ideológiák bármelyike. A Cours de philosophie szerzője, *Auguste Comte* és utódai ugyanis azt a látszatot keltve, hogy gyökeresen szakítottak a teologikus és metafizikus világmagyarázattal, mindenfajta elvont filozofálással, absztrakt következtetésekkel s csupán a pozitív tényekre alapozzák a tudományt, elhitették, hogy tudományuk a valóságon alapul és objektív. Ezzel a teológiából kinőtt és a metafizikus magyarázatok silányságára rádöbbent legkülönb elméket is megtévesztették, mert nem vált nyomban világossá, hogy a »pozitív tények« nem mások, mint érzéki benyomások s ezzel a tudományba a szubjektív relativizmust, a pszichologizmust és az idealista agnoszticizmust csempészték be, valamint azt sem, hogy a filozófia-ellenesség nemcsak a metafizikus magyarázatokat zárja ki a tudományból, hanem a történelmi és dialektikus materializmust is. A pozitivizmus módszertana még károsabb volt : a tudomány egyetlen módszerének a leírást, a tényfeltárást tették meg s ezzel kizárták mind a magyarázat, mind pedig az értékelés módszerét, mely nélkül a rendszerezés csak formális lehet. Tudományosságunk tehát a pozitivizmust haladó irányzatnak vélte s valamiképp a raelizmussal azonosította, sőt a materializmus előfutárát látta benne. *Hóman Bálint* a magyar szellemtörténeti irányzat programcikkében, a Történettudomány és politikában a pozitivizmusról azt állítja, hogy a »materialista irányú történetkutatásnak új és döntő erejű ösztönzést adott« s *Joó Tibor* a pozitivizmust egyenesen a materialista filozófia ismeretelméletének nyilvánítja. (»Aki szemléletében pozitivista, az filozófiájában materialista ...«).

A pozitivizmusnak a materializmussal való azonosítása az ellenforradalom idején vált veszedelmessé. Ekkor ugyanis az történt, hogy az ellenforradalom tudománypolitikájának irányítói, elsősorban *Szekfű Gyula* és *Hóman Bálint*, a pozitivizmus ellen hirdettek harcot s ezzel együtt a materializmus ellen is küzdöttek. Ez azért volt veszedelmes, mert az igényesebb tudományos főkben egyre több és alaposabb kritika ébredezett a pozitivizmus sivár, értéktelen és rendszertelen adathalmozó módszere ellen. Mikor tehát a szellemtörténeti irány úgy vonult be a tudomány porondjára, mint a sivár pozitivizmus bírája, lelkesen üdvözölték s ezt a lelkesedést semmivel sem fokozta le az, hogy egyben a politikai megbízhatóság bélyegét is rájuk ütötték ezért. Senkinek sem tűnt fel, hogy a szellemtörténeti irány, mely azt a mélységesen idealista felfogást, hogy a létet a tudat határozza meg s mely a történelemformáló erők közé visszaállítja istent, az elszigetelt kiváló egyént és a szellemi áramlatot is hozzáöleli, a Párizsi Kommünt követő reakciós, restaurációs filozófiából ered s a proletárdiktatúra bukása után éled újjá. Nem figyelt arra sem a tudomány, hogy ha a szellemtörténet szerint a történelem nem egyéb, mint »isten a történelemben« és az emberi lélek története, akkor a magyar történet sem egyéb, mint a magyarok istenének és a magyar léleknek története. Míg a tudományos világ eleven kútfőként fogadta el a pozitivizmus nedvtelen szaharája után *Dilthey* irodalomfelfogását és *Troeltsch* történetfelfogását, közben szabad utat nyitott ismét a teológiának és a fajelméletnek.

A szellemtörténet behatolásával nemcsak az történt, hogy mindenfajta irracionális ideológiai irányzat teret nyert irodalomtudományunkban épp úgy, mint egész tudományosságunkban, hanem az is, hogy megszületett egy sajátos egyeztető megoldás. Ugyanazok a becsületes tudósok, akik valaha a pozitivizmus sivárságától elfordulva új utat kerestek, most megdöbbenve a szellemtörténet térhódítása nyomán keletkezett sejtelmes-ködös-megfoghatatlan, a valóságtól elszakadt áltudományosságtól s felismerve azt, hogy a szellemtörténet kapuján az egzisztencializmus, a nyílt faji mitológia is kényelmesen besétált, visszatorpantak. »A Régi jobb volt« — írta *Babits* egy versében s valósággal ez lett a legjobb tudósok ki nem mondott jelszava is. Ha teljes visszalépés nem is történt, de előállt az a sajátos helyzet, hogy elfogadták *Dilthey* és *Troeltsch* koncepcióját, de ezt a pozitivizmus módszereivel igyekeztek mérsékelni az alkalmazásban s így a teljes mozdulatlanság, a zsákutca kilátástalansága következett. Előre léptek a rossz irányába és visszaléptek a régi rosszhoz egy féllépéssel.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Ennek a se hús, se hal tudományosságnak nem lehetett expanzív hatása. A felszabadulás előtti utolsó pillanatokban nem volt már más a színen, mint a fasiszta faji mítosz irodalomtudománya, melyben a fejlődés elvét a sors, a vak fátum képviselte, melyben a dialektika a fajok harcában, az egymást váltó tragikus fordulatok sorozatában, a magyarság és a németség ellentétes, de elválaszthatatlan kapcsolatban állt s amely tudománynak módszere az alkatlélektanból táplálkozott (*Prohászka Lajos, Németh László, Féja Géza, Julius von Farkas* stb.).

A jövendő felé csak két halovány fény mutatott.

Az egyik bentről, a másik határokon kívülről.

Idebent a népi írók mozgalmán belül éledezett egy olyan irodalmi felfogás, mely alapjául a forradalmi hagyományt, fejlődési elvéül a forradalmi haladást fogadta el, az irodalmi jelenségeket a dolgozó nép szemszögéből nézte, anélkül, hogy beleesett volna a paraszti mitosz narodnyikságába. *Móricz Zsigmond* irodalmi tanulmányai, *Illyés Gyula* remek Petőfije felvillantotta azt a lehetőséget, hogyan tudna irodalomtudományunk a rossztól a jóig eljutni.

A határokon kívül a kommunista emigráció tette meg az első pozitív lépéseket a marxista leninista irodalomtudomány felé. Párizsban *Bölöni György* Ady-monografiája, a Szovjetunióban *Lukács György* irodalomelméleti és irodalomkritikai tanulmányai és *Révai József* Kölcsey és Ady tanulmányai mutattak immár követhető példát.

Egyik sem maradt hatástalan, de egyik sem bontakozhatott ki teljesen. A szót a fegyverek vették át, a múzsák megfélemlítve és megszégyenülten elhallgattak.

*

A felszabadulás első esztendeiben az irodalomtudomány területén három jelenségre kell felfigyelnünk.

Az első a hivatalos irodalomtudomány passzivitásba burkolt restaurációs kísérlete. Az irodalomtörténeti folyóiratok legjelentősebbjei megjelennek, nagyobbrészt ugyanazzal az irógárdával és tematikával, valamint ugyanazon módszerű munkásságot folytatva, mint a felszabadulás előtt. Akad olyan folyóirat, éppen az Akadémia kiadásában megjelenő Irodalomtörténeti Közlemények, mely 1945-ben szinte változatlanul lenyomatja azt a számot, mely 1944-ben a háborús események miatt nem kerülhetett kiadásra, annak jeléül, hogy semmi okot nem lát múltjának újjáértékelésére, új feladatok kitűzésére. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet meg is fogalmazza ezt az álláspontot: »Az a változás, amely egész közéletünket ma betölti és foglalkoztatja, Társaságunkat nem kényszerítheti arra, hogy bármiféle irányban is változtasson működésén... Szervezetében ép és sértetlen minden, lelkében és hitében érintetlen az ősi láng...« A Társaság célja »a szellemi és literátori Magyarország felépítése«, s az, hogy »finomítsa a közízlést«. Ebből a felfogásból természetesen következik az, hogy sem tudományos közületek s egyes kutatók meg sem kísérlik, valamiféle enyhe formában sem, hogy kritikával illessék a letűnt kor irodalomtudományi működését, vagy valamiféle mérleget készítsenek —, önkritikának pedig nyoma sincs.

A másik figyelemre méltó jelenség, hogy a további fejlődés felé az útmutatást elsősorban az emigrációból hazatért tudósok és politikusok adják. *Andics Erzsébet, Lukács György, Révai József*, elsősorban nem is új műveikkel, hanem emigrációs munkásságuk közreadásával. Így jelenik meg 1945-ben *Révai József* Adyja, *Lukács György* Írástudók felelőssége című tanulmánykötete stb. Irodalomtudományunk felszabadulás előtti elszigeteltségére és elmaradottságára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a szakemberek zöme is csak ekkor ismeri meg ezeket a műveket s megjelenésüket nem kritika fogadja s nem kiegészítések és korrekciók tömege kíséri, hanem vagy néma elutasítás, vagy megsemmisülő hódolat s egy-egy megállapításukból éppen úgy változtathatatlan minta válik, mint ahogy a díszítőművészet egy-egy eredeti motívumából patront gyárt a szobafestő-ipar. E művek valóságos megtermékenyítő hatása elsősorban nem a szakmai körökben mutatkozik meg.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A harmadik jelenség az, hogy irodalomtudományunk első önálló lépései a megújhodás felé napilapokban, irodalmi és mozgalmi folyóiratokban történnek, az érdemleges kérdések felett folyó viták, egy újarcú irodalomtudomány első deklarációi sokkal nagyobb nyilvánosság előtt esnek meg, mint valaha s elsősorban elvi-politikai jellegük okán kerülnek a közélet porondjára. Hogy a politikai napilapok s a széles olvasótáborra számító irodalmi és mozgalmi orgánumok helyet adnak olyan tanulmányoknak, melyek a múltban szakfolyóiratokban jelenhettek csak meg, arra mutat, hogy az irodalomtudománynak helye s társadalmi, politikai jelentősége megváltozóban van.

Történnek kísérletek a kezdeti időkben is arra, hogy irodalomtudományunk alélt-ságából feléledve, számot vessen múltjával, rögzítse a további fejlődés kiindulópontjait s körültekintsen kritikus szemmel az élő irodalom területén. *Komlós Aladár* Irodalmunk társadalmi háttere című művében 1946-ban megkísérli irodalmunk fejlődését a magyar társadalom fejlődésével egybekapcsolni. E sorok írója József Attiláról tesz közzé egy kis kötetet 1947-ben, hogy századunk e világméretű nagy költőjét méltó helyére állítsa. *Lengyel Balázs* A mai magyar líra címen ad ki 1948-ban egy kötetet, mely líránk *Ady* utáni fejlődését kívánja értékelni. Ezek a kísérletek azonban nemcsak sikertelenek, de reménytelenek is, mivel szempontjaik a letűnt kor irodalomtudományának szemhatáráig mutatnak, esszéista stílustól ideológiai tévedéseikig minden visszafelé mutat bennük. (Lásd erről bővebben a Magyar Tudományos Akadémia 1951. évi nagygyűlésén tartott vitaindító előadásomat, Eredmények és feladatok az utolsó század irodalmának kutatásában címen.)

Eredményeikben nem sokkal pozitívabbak, de mégis előremutatók azok a kísérletek, melyek nem tudományos folyóiratokban azzal a szándékkal íródnak, hogy megkíséreljék a marxizmus-leninizmus ideológiáját következetesen alkalmazni irodalomtudományunkban. Elsősorban *Keszi Imre, Király István, Pándi Pál, Szabó Árpád, Szigeti József, Waldapfel József* tanulmányaira gondolok. Ha ezekbe bele is játszik még a letűnt kor irodalomtudományának visszfénye, ha olykor túlságos mereven és mechanikusan alkalmazzák is az alap és a felépítmény kapcsolatáról szóló marxi-lenini tanítást s nemegyszer vulgarizmusokba tévednek (különösen, ha vitatkoznak), mégis ez az út a fejlődés útja: a kezdeményezés érdeme az övék. Kezdeményük jelentőségét növeli az, hogy kísérleteik napilapokban, folyóiratokban láttak először napvilágot s így egyszerre szolgálták a tudomány fejlődésének nagy ügyét és az új olvasóközönség, az új irodalomértők felnevelésének feladatát. E kezdemény hatósugara sokkal tágabb, mint azt cikkek és művek alapján rekonstruálhatnók: *Waldapfel József* részt vett a kezdet kezdetén a középiskolai irodalmi tankönyvek megalkotásában, belekapcsolódott az egyetemi irodalomoktatásba —, ez utóbbi téren neki és *Király Istvánnak* úttörő érdemei vannak: tudományos életünk és irodalmi műbírálatunk nem egy fiatal munkása tőlük kapta az első indítást.

Nem kétséges, hogy a döntő fordulatot irodalomtudományunk újjáéledése terén felszabadulás utáni fejlődésünk legnagyobb gazdasági, politikai, társadalmi fordulata, az 1948-as esztendő fejlődése hozta meg. Ekkor kezdődött a párt sorainak belső rendezése során az a széleskörű és rendszeres ideológiai képzés, melynek hatása egész közvéleményünket elvi-ideológiai problémák felé is irányította. Ekkor született a felsőoktatási reform, mely — minden azóta nyilvánvalóvá vált hibája ellenére is — gyökeresen megújította tudós- és tanárnevelésünket. Ekkor vált lehetségessé, hogy hozzáfogjunk tudományos életünk legátfogóbb szervezetének, a Magyar Tudományos Akadémiának és a hozzákapcsolódó intézményeknek, társaságoknak újjászervezéséhez; ezeknek a szervező munkáknak során alakult újjá az 1948-as év végén a Magyar Irodalomtörténeti Társaság is.

Az újjáalakult Magyar Irodalomtörténeti Társaság első vezetőségének (elnök: *Lukács György*; alelnökök: *Barta János, Földessy Gyula, Tolnai Gábor, Waldapfel József*; titkár: *Király István*) és a társaság folyóiratának, az Irodalomtörténetnek (megindult 1949-ben, első szerkesztője *Waldapfel József* volt) oroszlánrésze volt abban, hogy mire a Magyar Tudományos Tanács

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

befejezte munkáját s átadhatta helyét az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémiának, irodalomtörténészeink szervezetten, tervszerűen megindult kutatómunkájuk első gyümölcseivel gazdagon kapcsolódhattak be Akadémiánk I., Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának munkájába. A tervszerű és szervezett marxista-leninista irodalomtudományi kutatás megteremtésének érdeme elsősorban *Lukács György* akadémikusé, aki a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alakuló ülésén, elnöki székfoglaló beszédében, nagyperspektívájú elvi iránymutatást adott irodalomtudományunk munkásai számára. *Lukács György* mutatott rá arra, hogy a Társaságban folyó munkának milyen politikai, társadalmi, irodalmi és pedagógiai jelentősége van, ő tisztázta irodalomtudósaink számára azt a feladatot, hogy irodalmunk minden korszakát jelenünkre vonatkoztatva kell kutatnunk és interpretálnunk, ő tette központi feladattá a legújabb kor irodalomtörténetének megírását, ő hívta fel a figyelmet arra, hogy irodalmunk történetét elsősorban dialektikus mozgásában, mint irányok harcát kell ábrázolnunk s számos részletkérdést is elvileg megvilágító fejtegetései során ő nyitott távlatot a szűk szakmai kereteken túl azokra az összefüggésekre, melyek irodalomtudományunkat egyrészt az élő irodalomhoz, másrészt a politikai élethez, a társadalomtudományok, a történelem, a filozófia, az esztétika művelőihez kötik. Elvi alapvetése mindmáig iránymutatója az irodalomtudományi kutatásoknak, másrészt, ha irányt vétve a kutatás zsákutcába torkollik, nemegyszer fedezzük fel utólag elvi alapvetésében azt a figyelmeztetést, melyre elhangzásakor nem figyeltünk, holott megóvhatott volna nem egy tévösvényen való kalandozástól. A feladatok, melyeket elénk tűzött, ma is feladatok, ha talán néhány lépéssel közelebb is kerültünk megoldásukhoz. (»Felderíteni a magyar irodalom *valóságos* történetét. Leszámolni a reakciós történeti legendákkal [kicsinyítőkkel és felnagyítókkal egyaránt]. Megteremteni az eleven kapcsolatot az irodalomtörténet, az irodalom és a dolgozó nép mai élete közt. Segíteni, hogy az általános iskoláktól az egyetemig helyes, haladó szellemben folyjon az irodalmi oktatás, az irodalomra való nevelés. Leplezni a reakció ama törekvéseit, melyek a politikai porondról leszorulva, az ideológia terén gyülekeznek és készülnek új offenzívára.«) S ma sincs ennek a munkának más feltétele, mint amit ő szabott elénk : kutatásaink principiumává a marxizmus-leninizmus esztétikáját tenni (»a visszatükrözés elmélete, a realizmus fogalmának új meghatározása stb. nélkülözhetetlen elemei a magyar irodalom újjáértékelésének«) és átvinni irodalomtudományunk kutatóinak köztudatába a marxista filozófia pártosság-fogalmát. (»Csak ha a fejlődésben magában felismerjük ezt az elevenen ható pártosságot és tudatosan magunkévá tesszük — a haladásért foglalván pártot — csak akkor tudjuk az objektív történelmi lefolyás igazi valóságát helyesen megérteni.«)

De nem kis jelentősége van a rendszeres és tervszerű munka megindulásában a folyóiratnak sem. Az Irodalomtörténet 1949. évi első számában közli *Lenin* Pártszervezet és pártirodalom című alapvető cikkét és *Fagyejev*nek Az irodalmi elmélet és kritika feladatai című tanulmányát, jelezve azt, hogy irodalomtörténetírásunk megújhodása elsősorban attól függ, hogy meg tudjuk-e teremteni a dolgozó nép élete és tudományos munkánk között a kapcsolatot s hogy tudunk-e tanulni a tapasztalatokban gazdagabb, a szocializmus építése útján messze előttünk járó szovjet példából. S a folyóirat, sok hibája ellenére, ebben a tekintetben következetes, követte az első lépés helyes nyomát, nem vált »dokumentációs« folyóirattá, de mindig fellelhetők anyagában azok a tanulságok, melyeket a szovjet tudományosság kínál fejlődésünk számára. Az Irodalomtörténet egyébként azzal is példát mutatott első számában már, hogy az említetteken kívül bizonyos arányban egyesíti az irodalomelméleti és a tisztán történeti, adatfeltáró filológiai munkát, a haladó hagyományok és a jelen irodalmi problémáinak területét, a magyar irodalmat és a világirodalmat, a tudnivalót és a megvitatni valót (már az első szám központi vitacikkben veti fel irodalmunk történetének periodizációját) s irodalmunk történetét egybekapcsolja a sajtótörténettel.

A helyes kezdemény reális talajon mozgott. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság munkája nem maradt visszhangtalan, felolvasó üléseire gyakorló tanárok, egyetemi hallgatók,

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

középiskolai tanulók jelentős tömege áramlott, a folyóirat sohasem maradt anyag nélkül s jelentős tudományos vállalkozások indultak meg, illetve erősödtek meg munkássága nyomán, elsősorban a nagy magyar klasszikusok kritikai kiadásának munkálatai, melyeknek filológiai előkészítésébe *Waldapfel József* helyes pedagógiával vonta be egyetemi hallgatóságunkat; nem egy fiatal s ma már eredményekkel dicsekvő kutatónk tudományos pályájának volt bölcsője egy-egy ilyen kritikai kiadáson dolgozó munkaközösség. Itt, a Társaság munkálatai során nevelődött fel az a fiatal tudósgárda, melyre támaszkodva később vállalhatta a Társaság az irodalomtörténet népszerűsítésének országos feladatát, a Magyar Klasszikusok sorozatának kiadását s azt az egyre szerteágazóbb feladatkört, melynek mindig újabb s gazdagabb feladatokat adott és ád kultúrforradalmunk.

A kezdet nem volt rossz. De a kezdeti lépések már előrevetítettek egy-két olyan jellegzetes hibát, mely a rendszeresen megindult kutatás során egyre gyakrabban, egyre élesebben vetődött fel. Mielőtt ezeket jellemezném, két dolgot előre kell bocsátanom. Az egyik az, hogy ezek a hibák korántsem csak irodalomtudományi munkásságunk hibái voltak, hanem egész kulturális életünk jellemző jelenségeinek kell tartanunk őket. A másik az, hogy tudományunk fejlődését bizonyos türelmetlenséggel néztük és nézzük ma is. Érthető, helyes, termékeny türelmetlenség ez, de mégiscsak türelmetlenség, mely előbb szeretne látni olyan jelenségeket, melyeknek megszületéséhez több időre van szükség, semmint azt vágyaink elviselnék. Türelmetlenségünkben ott is hibát látunk, ahol nem hiba van, hanem hiány. Tízéves fejlődésünk mérlegét úgy kell elkészítenünk, hogy abban elválasszuk élesen az időleges fennakadásokat a megcsontosodott hibáktól.

Az irodalomtudományi munka már a Tudományos Tanács működése alatt is megindult, de a tervszerűség és rendszeresség igazában csak akkor érvényesült, mikor a Magyar Tudományos Akadémia megújult s az irodalomtudomány a hozzá legközelebb álló testvértudományokkal egy keretben, Akadémiánk I. Osztályának, a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálynak keretében kapott teret és addig nem álmodott gazdasági lehetőségeket. Mikor ez a szélesebb keretben és biztosított munkalehetőségek között folyó munka túljutott a kezdeti tervezgetéseken, mutatkoztak bizonyos jelenségek, melyekre fel kellett figyelnünk, de amelyeket nem egészen helyesen értékeltünk.

A közkeletű gáncsok, melyekről munkásságunkkal kapcsolatban nehány esztendővel ezelőtt sok szó esett, ezek voltak: 1. Túlteng munkásságunkban a szövegkiadások, adatközlések körüli foglalatosság az értékelő munka rovására. Ezt hajlandók voltunk az állásfoglalástól való tartózkodással, az elvi helytállástól való húzódozással magyarázni. 2. Kutatóink a múltba fordultak, nem vállalják feladatukat élő irodalmunk megsegítése terén. 3. Nem foglalkozunk elég behatóan a szovjet tudomány számunkra is iránymutató tanításaival. 4. Hiányzik munkánkból a tudományos élet legösztönzőbb mozgatója, a vita-szellem.

Mindezek megett a kifogások megett valóságos jelenségek, sőt valóságos hibák is voltak. De a jelenségeket nem reálisan értékeltük és a hibákat nem elég mélyen elemeztük.

Való igaz például, hogy kezdettől fogva máig kutatóink jelentős részét leköti az adatgyűjtés, a szövegkiadások előkészítése, filológiai gondozása. De ez önmagában egyáltalán nem hiba, sőt a gyakorlat azt mutatja, hogy e nélkül a munka nélkül minden értékelő munkánk eleve dubiózus értékű. Egyre világosabban látjuk, hogy nemzeti irodalmunk történetének anyaga nagyon hiányosan áll csak rendelkezésünkre. A múltbeli kutatások rendszertelensége, tervszerűtlensége okán nemcsak legnagyobbjaink kritikai kiadását kell elvégeznünk, de műveik elemi számbavétele, lappangó munkáik felderítése, életművük és életük összefüggésének dokumentációja is a mi feladatunkká vált. Példaként elég, ha rámutatunk arra, hogy *Vajda János* munkássága, kiről pedig a felszabadulás előtt két nagyobb igényű monográfia is jelent meg, teljes egészében csak most vált, *Komlós Aladár* kutatásai alapján, ismertté s nem arról van szó, hogy nehány töredékét, variánsát lelte meg e szerencsés kezű kutatónk, hanem egész évtizedek publicisztikai munkásságának hatalmas termését! S ez nemcsak az

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

újabbkori irodalom területén van így, melyet a közelmúlt irodalomtudománya elvszerűen elhanyagolt, a történeti távlat hiányára hivatkozva. (Akik foglalkoztak vele — *Schöpflin Aladár, Benedek Marcell, Szerb Antal* stb. —, azok »céhen kívüli« kutatók voltak s munkásságukat a hivatalos tudomány nem nézte jó szemmel!) Egyre inkább kiderül, hogy az az irodalomtudomány, mely magát a nemzeti hagyományok őrizőjének vallotta, irodalmunk múltjának feltárása és feldolgozása terén is igen felületes munkát végzett. Azok a kritikai kiadások, melyek a felszabadulás után Akadémiánk kiadójánál megjelentek, illetve, melyeknek kiadása folyamatban van (*Balassi Bálint, Rimay János, Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, József Attila, Juhász Gyula)* s az a körülmény, hogy az Irodalomtörténet mellett Akadémiánk megindította az Irodalomtörténeti Közleményeket rendkívül gazdag adattá i anyaggal s végül az a megvalósulás előtt álló terv, hogy egy forráskiadvány sorozatot is indítunk kiadatlan, illetve nehezen hozzáférhető irodalmi emlékeinkből, azt bizonyítják, hogy munkásságunkat ez irányban fokoznunk kell, ha valóban meg akarjuk alkotni irodalmunk *valóságos* történetét. Az adatközléseknek, a szövegkiadásoknak, kritikai kiadásoknak az az örvendetes megszaporodása felszabadulás utáni irodalomtudományi munkásságunk egyik jelentős, pozitív eredménye : egyedül ez a munka teremtheti meg a reális értékelés lehetőségét.

Ha volt hiba ezen a téren, az nem az adatfeltáró és értékelő munka arányában volt, mivel e kettő az elő- és utóidejűség viszonyában van egymással s nem rivalitásban. A hiba egyrészt abban mutatkozott, hogy nehány tekintélyes, régi kutatónk a felszabadulás óta szinte kizárólagos feladatának az ez irányú munkát tekinti. Nyilvánvaló, hogy ebben van valami húzódozás az értékelő munkától, az elvi helytállástól, de azt hiszem, ez az éremnek csak egyik odala s mi csak ezzel foglalkoztunk. De nem kétséges az, hogy az adatgyűjtő, adatfeltáró munkába való menekülésnek egyik oka az is volt, hogy tudománypolitikánk meglehetősen szűkkeblű volt kezdetben a marxizmus-leninizmus ideológiájával csak a felszabadulás után ismerkedő tudósainkkal szemben. Eleve hibátlan, ideológiai szempontból gáncstalan munkákat vártunk tőlük s a tévedéstől való félelem odáig fajult, hogy a szűk szakmai közösségekben folyó előzetes kritika részben elkedvetlenítette a szerzőket, részben megfosztotta tudományukat a nyilvános vitáktól, azoknak nevelő erejétől. Másrészt hiba volt az is, hogy az adatközlések, de különösen kritikai kiadások terén viszont egyáltalán nem érvényesítettük a pártosság tudományos követelményét. A *Petőfi*-kiadás jegyzetanyagának pozitivista jellegtelensége, az *Arany* kritikai kiadásának első köteteiben megbúvó régimódi filologizálás öncélúsága s e jegyzetanyag politikai sterilitása egyre élesebben veti fel a filológiai módszerek szükséges revízióját s kiadványaink mélyrehatóbb kritikáját.

Az adatfeltáró és az értékelő munka terén mutatkozó kezdeti aránytalanság egyébként ma már nem is áll fenn. *Király István* 1952-ben megjelent úttörő, Mikszáth Kálmán című monográfiájával megindult legjobb, legjelentősebb íróink életművének értékelő, monografikus feldolgozása. Azóta olyan jelentős nagy-monográfiáink láttak napvilágot, mint *Nagy Péter* Móricz Zsigmondja (1953), *Sőtér István* Eötvös Józsefe (1953), *Klaniczay Tibor* Zrínyi Miklósa (1954), *Komlós Aladár* Vajda Jánosa (1954). A nagy-monográfiákon kívül több kis-monográfia is megjelent s ezek között van nehány olyan munka, mely színvonalában, önállóságában nem marad el a nagy monográfiák megett, mint például *Barta János* Arany Jánosa, vagy *Szauder József* Bessenyeije stb. E példaként felsorolt művek megközelítően sem adnak pontos képet az utóbbi évek munkásságáról, mivel nem csak ilyen jellegű művekről kellene szólnunk, mint a monográfiák, hanem megemlíthetnők az olyan jellegű tanulmányokat, mint amilyen *Tolnai Gábor* Rákóczi Ferencz az író című tanulmánya, mely marxista kritikával száll szembe a közkeletű *Rákóczi* képpel, szólnunk kellene arról, hogy *Sőtér István* egyetemi tanszéke körül egy-egy témakörrel több kutató foglalkozik, s munkásságukból összefüggő, egymást kiegészítő, néha egymással vitázó tanulmány-csoportok keletkeznek (gondolok itt *Nagy Miklós* és *Szebényi Géza* Jókai-tanulmányaira), meg kellene említenünk azt, hogy *Móricz Zsigmond*dal is egyre több kutató, egymástól nem függetlenül foglalkozik s műveik lassanként egy új Móricz-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

monográfiává állhatnának össze (*Vargha Kálmán, Czine Mihály, Durkó Mátyás* tanulmányaira gondolok). S az ilyen jellegű munkák példaként való felsorolása sem ád teljes képet jelentős íróink életművének feldolgozásáról, mert kimarad ebből a sorból nem egy olyan tanulmány, mely nem tudományos kiadványban jelent meg és mégis, a maga nemében úttörő jelentőségű munka. Ilyen rejtett tartaléka irodalomtudományi munkásságunknak az a sok előszó, bevezetés, mely egy-egy írónknak a nagyközönség számára készült, nem kritikai kiadása élén jelenik meg. Példaként csak a Szépirodalmi Könyvkiadó *Radnóti Miklós* kötete elé írott előszót említem meg, melynek szerzője *Koczkás Sándor*, tudományos hitelű perújítást indít *Radnóti* irodalomtörténeti helyéért s egyben az első hiteles *Radnóti*-életrajzot és pályaképet vázolja fel.

Az értékelő tanulmányok, monográfiák nyomában megindult az összefoglaló korképek, az irodalmi mozgalmak monografikus feldolgozása is. E téren az úttörés *Kardos Tiboré*, aki több tanulmányban dolgozta és dolgozza fel a huszita-mozgalom szerepét nemzeti irodalmunkban, példát adva egyben arra is, hogy nemzeti irodalmunk története nem deríthető fel a köröttünk élő népek irodalomtörténetétől elkülönítve. Ide tartozik Akadémiánk 1954. évi nagygyűlésének előadásai közül *Sőtér István* A magyar romantika című tanulmánya, mely egy stílusirány egy évszázados fejlődését kísérli meg értékelni, bizonyos mértékben elébevágva a nemzetközi tudományosságnak is, mely a romantika kérdését meglehetős tartózkodással kezeli. Ha e téren nem is számolhatunk be oly gazdag eredményekről, mint az írói monográfiák terén, itt sincs módunk teljes képet adni s itt is csak példaként említünk meg egy-egy művet. Irodalomtudományunk egészében magáénak vallja a latin filológus *Horváth János* Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái című monográfiáját (1954), mely amellett, hogy szakirodalmunkban először alkalmazza a stílusvizsgálatot módszeresen, nemcsak a magyar írásbeliség kezdeti korának irodalmi életében igazít el, hanem először mutat rá hitelt érdemlően arra a lehetőségre, hogy nemcsak azzal kell foglalkoznunk, hogyan hatott hazai latin nyelvű irodalmunk magyar nyelvű irodalmunkra, hanem azzal is, hogy a hazai latinság stílusformációira hogyan hatott vissza a magyar ritmus. Munkája nemcsak kiegészíti a magyar irodalmi műveltség kezdeteiről való tudásunkat, de a stílusvizsgálat alkalmazásán túl is módszertani útmutatást ad arra, hogyan kell és hogyan lehet egy kor problematikájának tisztázásánál a történettudomány eredményeit gyümölcsöztetni. *Waldapfel József* A magyar irodalom a felvilágosodás korában című munkája (1954) az első, egy egész kort felölelő monográfiánk, mely a magyar irodalmi életet az irodalmi mozgalom dialektikus fejlődésében, mint irányok harcát vizsgálja, nem vesztve szeme elől a világnézeti problémák helyes, pártos interpretálása során a központi irodalmi problémát, a realizmus kialakulását irodalmunkban. Mivel e dióhéjnyi keretben minden említett mű csak példa, így kell itt még két, az említettekhez terjedelemben nem mérhető, de sajátosságukban idekívánkozó tanulmányról megemlékeznem. Mindkettő a Magyar Klasszikusok sorozatában jelent meg, mint bevezető tanulmány. Az egyik *Esze Tamás* bevezetése a Magyar költészet Bocskaitól Rákócziig című versgyűjteményhez, mely félszáz oldalon, vállalva a tudomány-népszerűsítés stiláris követelményeit, az első jelentős fejlődésrajza az úgynevezett kurucköltészetnek. A másik, kevésbé súlyos, de témájánál s nehány szempontja eredetisége okán szintén úttörő-érdemű tanulmány, *Dömötör Tekla* bevezetése a Régi magyar vígjátékok című gyűjteményhez, mely a magyar vígjáték kialakulásának első olyan vázlata, melyben az írott és íratlan irodalom komplexitása érvényesül.

Nem szaporítom a példákat. Holott még a megjelenés küszöbén álló művekről nem is szóltam (*Tolnai Gábor* Szenczi Molnár Albert monográfiája, *Kardos László* Tóth Árpádja, *Kispéter András* Juhász Gyuláját stb. és *Kardos Tibor* nagy monográfiája a magyar humanizmusról). Két dolgot kell megemlítenem. Az egyik az, hogy irodalomtörténetírásunk nesztorának, Kossuth-díjas akadémikusunknak, *Horváth János*nak A reformáció jegyében című műve (1953) nem véletlenül maradt ki példáim közül, hanem azért, mivel a hatalmas munka nagyrészt felszabadulás előtti kutatásainak összefoglalása, másrészt e művel lentebb más kapcsolatban kívánok foglalkozni. Megjelenésének ténye azonban idekívánkozik, mint irodalom-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

tudományunk jelentős eseménye. A másik az, hogy ha a felsorolt művek megjelenési dátumait szemügyre vesszük, kétségtelenné válik, hogy a munka ilyen lendülete nem választható el Akadémiánk megújhodásától s attól a perspektívától, amit ez irodalomtudományunk művelői előtt megnyitott. S itt elsősorban nem a *nervus-rerum*-ra gondolok, anélkül, hogy lebecsülném a tudományos munka anyagi feltételeinek megteremtését. De gondolok elsősorban arra a légkörre, melyben tudományos munkánk folyik, melyet az Akadémia azzal biztosít, hogy egységbe fogja nemzeti tudományosságunk egészét s a tudományos munkát hazánk fejlődésének szolgálatába állítja. A tudományok együttese nem formális egység, hanem organikus, melynek keretében egy-egy tudomány előreugrása ösztönzően hat a többire, egy-egy tudomány elmaradása sokkal szembetűnőbbé válik. S azon az úton, melyet egész tudományosságunk az öncélúságtól a céltudatos tervszerűségig megtett, a tudományos munka szocialista erkölcse egyre mélyebben hatja át a mi szaktudományunkat is, fokozva a szakadatlan fejlődés kötelességtudatát és a hibák és hiányosságok kiküszöbölésének közösségi felelősségtudatát. Szorosan idetartozik a tudományos fokozatok új rendszere és a tudósképzés új formája, az aspirantúra intézménye. A felsorolt munkák egy jelentős részét szerzőjük tudományos fokozat elnyeréséért nyújtotta be Akadémiánk Tudományos Minősítő Bizottságához s a készülő munkák tekintélyes része mint aspiráns-disszertáció készül. Hogy ennek a tudományos munka színvonala szempontjából milyen ösztönző jelentősége van, hogy ez milyen ideológiai és szakmai követelmények kötelező erejét biztosítja, annak bizonyságára elegendő azt megemlíteni, hogy *Sőtér István* Eötvös-monográfiája a doktori fokozat elnyerésére, *Nagy Péter* Móricz Zsigmondja a kandidátusi fokozat elnyerésére benyújtott pályaműként került megvitatásra.

Az a probléma, hogy vajon irodalomtudományunk megfelelő segítséget nyújt-e élő irodalmunknak, abban a formában, ahogy felvetődött, ma már aligha állja meg a helyét. Irodalomtudományi munkásságunk korántsem szorítkozik a régi irodalom kutatására s az előkészületben levő monográfiák között nemcsak a közelmúlt íróival és irodalmi mozgalmaival foglalkozó művek vannak, hanem élő íróinkkal, mai irodalmi problémáinkkal érdemben foglalkozó művek is. (Itt említem meg azt, hogy Akadémiánk Irodalomtörténeti Dokumentációs Központjának egyik központi munkája a XX. századi magyar irodalom bibliográfiájának elkészítése s hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság XX. századi munkaközössége és az IDK közösen dolgozik jelenkori irodalmunk dokumentációs anyagának összegyűjtésén, a kortársi emlékezések gyűjtésén és feldolgozásán.) Egyik kutatónk, *Pándi Pál*, aki Petőfi-tanulmányai során egy új Petőfi-monográfia megalkotását készíti elő, a minap tette közzé Viták és kritikák címen felszabadulás utáni irodalmunkra vonatkozó kritikáit és vitacikkeit s nem egy olyan kutatónkról tehetnék még említést, kinek szakterülete egy régebbi korszeletével foglalkozik irodalmunknak s emellett aktív résztvevője kritikai életünknek (*Király István, Nagy Péter, Bán Imre, Weber Antal* stb.). De — ellenkező példa is akad — mégsem mondhatjuk, hogy ezen a téren minden rendben van. Csakhogy a hiba nem abban a hamis ellentétben keresendő, melyet a régi irodalommal való foglalkozás és a mai irodalomtól való elfordulás között konstruáltunk. Az irodalomtörténet történeti tudomány, melynek épp úgy szüksége van a régi irodalom specialistáira, mint arra, hogy legyenek olyan kutatói, akik a jelen irodalomtörténetével foglalkoznak. A hiba ott van, hogy egyelőre irodalomtörténet-írásunk egészét még nem hatotta át az a követelmény, hogy irodalmunk történetének minden korszakával jelenünk szempontjából kell foglalkoznunk, hogy a messzi múltban jelenünk magyarázatát kell keresnünk s ugyanakkor példát és tanulságot a jövő számára. A letűnt korok marxista-leninista irodalomtörténeti vizsgálata ahhoz nyújt segítséget, hogy irodalmunk fejlődését mint összefüggő folyamatot tanuljuk meg szemlélni, hogy megtanuljuk az alap változásainak összefüggését felismerni az irodalmi élet változásaival —, ezek és az ehhez hasonló jelenségek helyes, vulgarizálástól, sematizmustól ment feltárása segíti elő elsősorban azt, hogy a mai irodalmi élet jelenségei között a kritika el tudjon igazodni, hogy az írók önismerete, önkritikája fejlődjék. Irodalomtudományunk művelőiben egyre erősebb az a meg-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

győződés, hogy minél nagyobb ideológiai felkészültséggel, minél magasabb minőségű szakszerűséggel foglalkoznak szakterületük kutatásával, annál hathatósabban fogja irodalmi életünk felhasználni és méltányolni munkásságukat. (Ez nem jelenti azt, hogy közvetlenül tehát ne is vegyenek részt kritikai életünkben, irodalmi vitáinkban! De igenis azt jelenti, hogy részvételük minősége, súlya szakmai előhaladásukkal növekszik. *Marx* és *Engels* kritikája a kortárs-irodalommal szemben azért volt olyan súlyú, mert szavukban benne volt a klasszikus antiquitás, a renaissance, az Erzsébet-kor, Goethe és Schiller korának helyes irodalomtörténeti értékelése, annak minden előremutató tanulságával. *Lassalle* drámáját azért tudták olyan preciziós kritikai mérlegre tenni, mert a »schillerizálás« veszélyét felismerték!)

Nem problémátlan a szovjet irodalommal való kapcsolatunk sem. De a hibát itt sem abban látjuk már, hogy nem foglalkozunk a szovjet példa tanulmányozásával, hanem abban, hogy még nem mindig foglalkozunk vele helyesen. Irodalomtörténészeink között egyre többen vannak abban a helyzetben, hogy a szovjet irodalomtudomány eredményeit első kézből tudják tanulmányozni s könyvkiadásunk, de főként Dokumentációs Központunk munkája a nyelvi nehézségekkel küzdők számára is egyre inkább lehetővé tették, hogy megismerjük a szovjet tudománynak nemcsak kész eredményeit, hanem folyamatban levő munkáit, belső szakmai vitáit is. Irodalomtörténészeink élnek is a példa nyújtotta segítséggel —, nem kétséges például, *Király István* Mikszáth-monográfiája milyen hasznosan gyümölcsöztette *Jermilov* Csehov-monográfiájának módszertani tanulságait. A hiba ott van, s ebből csak a fejlődés legutóbbi szakaszában kezd tudományunk kigyógyulni, hogy sokáig kritikátlanul, mint automatikusan használható patront, tanulmányoztuk a szovjet irodalomtudomány példáját: megoldásokat, sőt olykor formulákat kerestünk benne. Erre mutat az, hogy — a szükséges dokumentáció mellett — mennyire hiányzik a szovjet irodalomtudományi munkák beható kritikai ismertetése folyóiratainkból s hogy egy időben az idézgetés elszaporodása pótolta az eredmények alkotó módon való gyümölcsöztetését. Nem kétséges, hogy nekünk elsősorban tanulnunk kell a szovjet példából, de vajon micsoda tanítvány az, ki dogmaként fogja fel a tanítást, ki megreked mestere szavánál s nem indul ki új utakra belőle! Magoló az ilyen, nem tanítvány. Nekünk az a feladatunk, hogy a szovjet irodalomtudománytól igazában tanuljunk. Tanuljuk meg azt a példamutató törekvést, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusai, nak elvi alapvetését hogyan igyekeznek alkotó módon továbbfejleszteni. Azok a polgári elméletek, melyeknek irodalomtudományunk járszalagján járt a felszabadulás előtt, azt követelték követőiktől, hogy elméletüket alkalmazzák. A marxi-lenini irodalomtudomány, a szovjet tudomány az első s egyetlen olyan tudományos rendszer, mely követőitől azt követeli, hogy fejlesszék tovább. A szovjet tudományt követni azt jelenti, hogy elmélyülten kell tanulmányoznunk a marxizmus-leninizmus klasszikusait és a történelmi materializmus módszerével folytatni s fejleszteni kell kezdeményüket. És még egyet kell megtanulnunk a szovjet irodalomtudománytól. E tudomány pártos, kritikai élességét. A szovjet irodalomtudomány nem önmagába zártan, önmagából újul meg, hanem azoknak a vitáknak a tüzében, melyeket szakadatlanul folytat a burzsoá tudománnyal. A marxizmus—leninizmus legnagyobb klasszikusainak művei szinte kivétel nélkül vitairatok. *Marx* és *Engels* vitáznak a német, az angol, a francia közgazdászokkal és politikusokkal, *Lenin* vitázik a német filozófusokkal, *Sztálin* vitázik például *Marr* elméletével s ezen keresztül az egész polgári nyelvtudománnyal. Ezekből a vitákból születnek olyan művek, mint az Anti-Dühring, mint a Materializmus és empiriokriticizmus. Ehhez azonban az kell, hogy ne csak a magunk mesgyéjét járjuk, hanem az, hogy széleskörű tájékozottsággal ismerjük az ellenkező irányba haladók munkásságát is. Irodalomtudósainkra mély benyomást gyakorolt például *M. M. Szmirin* Münzer-monográfiájának apparátusa, melyben a német parasztháborúk európai szakirodalmának nemcsak legnagyobb monográfiái és monumentái szerepelnek, hanem kisebb jelentőségű részletkérdésekkel foglalkozó szakcikkecskék tömege is. A szovjet tudomány ugyanis nem a klasszikusok idézgetésének tekintélyi érveivel szerez súlyt igazának, hanem azzal, hogy a klasszikusok tanításából kiindulva

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

marxista kritikával használja fel, illetve cáfolja meg a polgári tudomány tanításait s az ellenkező, téves nézetek alapos ismeretével alakítja ki a maga felfogását. A szovjet tudományt nem lehet úgy követni, hogy csak a szovjet tudomány eredményeit tanulmányozzuk: a teljes perspektívát kell áttekintenünk ahhoz, hogy ne dogmatikusan kövessük, hanem méltó tanítványává, munkatársává és fegyvertársává válhassék irodalomtudományunk a szovjet irodalomtudománynak. Hogy tudományunk errefelé halad, annak jelei nemcsak az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ egyre szélesebb perspektívát tároló munkásságában mutatkoznak meg, nemcsak abban, hogy elérkezettnek látta Akadémiánk, hogy megindítsa az új filológiai közlönyt, hanem olyan bírálatok jelentkezésében is, mint amilyenre az Irodalomtörténeti Közlemények mutatott példát, melynek múlt évi utolsó számában *Bán Imre* beható kritikával ismertette *Ernst Róbert Curtius* Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter című munkáját s leleplezte e nagytekintélyű bonni professzor gazdag anyagú művének alapvető ideológiai tévedéseit.

A fentiek átnyúlnak utolsó problémánk területére, a szaktudományunk területén uralkodó vitaszellem elégtelenségének területére. Azt hiszem, ezen a téren is fejlődő, jó irányba haladó állapotokról számolhatunk be. Nem mintha nem lennének e téren is még hibák. Kétféle tartózkodás mutatkozik szakköreinkben. Az egyik a múlt csökevénye, az a bizonyos »tapintat«, mely lefékezi a kritikát s ha nem mondhat elogiumot, inkább az egész műről hallgat, nehogy rá kelljen mutatni hibáira. Ez éppen olyan hiba, mint az a fajta kritika, mely csak a hibákat pellengérezi ki s nagyértékű művek felett valóságos vésztörvényszéket ül. Mindkettőre van példa. Így maradt eleddig megemlítés nélkül olyan jelentőségű munka, mint *Waldapfel József* felvilágosodásunkról szóló monográfiája, melyet sem meg nem vitattunk eddig, sem méltó kritika nem érte folyóirataink ban. De így rontottunk neki — alig néhány héttel megjelenése után — egy vitaülésen *Horváth János* A reformáció jegyében című művének, s azóta sem került sor a mű érdemi méltatására, kritikai értékelésére, jóllehet idestova egy esztendeje látott napvilágot. A másik jelenség az, hogy legfiatalabb kutatóinkat nem neveljük eléggé a bírálat és a viták acéledző tüzében. Műveik igen gyakran megfelelő szerkesztőségi megvitatás nélkül, hibákkal szeplősen kerülnek napvilágra s megjelenésük után sem kapnak megfelelő kritikát. A pályakezdők szóhozjuttatása kötelességünk s nem lenne helyes, ha az első lépéseket tévőkkel szemben ugyanolyan igényeket támasztanánk, mint azokkal szemben, akik egy kutatásban töltött élet eredményei alapján váltak méltóvá a legrigorózusabb bírálatra. De a kezdők támogatása nem terjedhet odáig, hogy a legnagyobb nevelő-eszköztől, a kritikával szemben való helytállástól, a viták nyilvános bírálatának edzésétől is »megóvjuk« őket. Ez a hibánk is felszámolódóban van. Ehhez két körülmény járult hozzá. Az egyik Akadémiánknak az a törekvése, hogy lehetőleg a testvértudományok közösen tárgyalják meg komplex-problémáikat. Ez a szélesebb nyilvánosság, melyet nem fékez a szűkebb szakmai közösség személyi tekintetekkel átszőtt otthonossága, az igazi vitaszellemnek komoly növelője. A másik a tudományos fokozatok elnyeréséért benyújtott disszertációk megvitatása, mely felelősségteljes mivoltában valósággal iskolájává vált a vitaszellem kifejlesztésének. Végső fokon persze a vitaszellem kialakulása is munkánk minőségének javulásával függ össze: vita ott van, ahol méltó tárgyról elvi állásfoglalás, bátor értékelés hangzik el, vita ott van, ahol a kutatás új utakra tér, új módszerekkel kísérletezik, vita ott van, ahol a vita tárgya nemcsak egy szűk kör magánügye, hanem a döntés kihat a társadalmi fejlődésünkre.

Beszámolóm szűk kerete nem teszi lehetővé, hogy minden jelenségről, eredményről és problémáról akárcsak vázlatosan megemlékezzem. Azt is csak futólag jelezhetem, hogy a felszabadulás után tudományunk perspektívája a tekintetben is tágult, hogy sokkal szorosabb kapcsolatba léptünk a testvértudományokkal. A klasszika-filológiával való kapcsolatunk gyümölcsöző voltáról szólván elég olyan jelenségekre utalnunk, mint *Horváth János* említett műve hazai latinságunk stílusproblémáiról, *Marót Károly* tanulmánya a Prachomerikus katalógusokról, mely a magyar epika kérdéseibe is bevilágít, vagy *Trencsényi-Waldapfel Imre*

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Berzsenyi-értékelése, mely *Berzsenyi* vulgáris értékelésénél megrekedt álláspontunk revíziójához vezetett. A magyar nyelvtudománytól is egyre több olyan indítást kapunk, mely közös munkára ösztönöz, *Pais Dezső* A magyar irodalmi nyelv című tanulmánya és *Balázs Jánosnak* a III. Nyelvész Kongresszuson tartott stilisztikai összefoglalása nyomán kialakulóban van egy olyan komplex munkaközösség, melynek célja egy magyar stilisztika és egy magyar stílustörténet megalkotása. (Ez utóbbi egyre sürgetőbben veti fel a Magyar Nyelv Nagy Szótárának aggasztóan elhúzódó ügyét!) A turkológia és a szlavisztika is új lehetőségeket tár elénk. (*Németh Gyula* Balassi Bálint török verseihez című tanulmányára és *Hadrovics László* ama nagy perspektívát nyitott tanulmányaira gondolok, melyekből a magyar epika ősi emlékeinek a délszláv népek irodalmában fellelhető nyomaira derül fény.) Ugyanígy érezzük az együttműködés áldásos voltát zenetörténészeinkkel és zenefolkloristáinkkal! *Kodály Zoltán* Arany János népdalgyűjteménye című kiadványa Arany ritmikájának nem egy kérdését világítja meg, *Vargyas Lajos* A magyar vers ritmusa című munkája nyomán valóságos vitairodalom van keletkezőben. (Verstani irodalmunk fellendülése nem választható el *Horváth János* sem eléggé nem méltatott, sem eléggé meg nem vitatott verstani monográfiáitól: A magyar vers, 1948; Rendszeres verstan, 1952.) Modern filológusaink pedig nemzeti irodalomtudományunk aktív munkásai: *Turóczi-Trostler József, Eckhardt Sándor, Gyergyai Albert, Benedek Marcell* neve éppen elégséges bizonyság erre. Sokkal gyengébben állunk egyelőre a történettudomány és a filozófia felé való kapcsolatainkkal. Itt egyelőre a kapcsolat szükségességének deklarációjáig jutottunk el, de az egyre sürgetőbb szükség garancia arra, hogy túl fogunk jutni a deklarációkon s eljutunk a valóságos együttműködésig. Ennek egyik első jele az az együttműködés, mely a néprajztudomány további fejlesztésének érdekkörébe vonja történészeinket és irodalomtörténészeinket, de erre mutat annak az esztétikai munkaközösségnek kialakulása, mely filozófusainkkal való együttműködésünk egyik aktív lépése. A társtudományokkal való együttműködés elmélyítése irodalomtudományunk létkérdése; nem a deklarációkon, hanem horizontunk táguló sugárkörén, a társadalmi jelenségek összefüggésének minél mélyebbre ható felderítésén múlik, hogy tudományunk valóban marxista-leninista irodalomtudománnyá válik-e. Az eddigi szerény eredmények — hibáinkat is számbavéve — azt mutatják, hogy tudományunk erre az útra szánta el magát s az első tíz szabad esztendő alatt megtette az első határozott lépéseket.

Hiány még sok van, persze. Egész témakörök és feladatkörök maradtak gazdátlanul. Irodalomelméleti, műfajtörténeti kutatásaink a kezdet-kezdeténél tartanak (különösen kiáltó a magyar dramaturgia elhanyagolása), a népköltészet és a műirodalom kapcsolatainak tisztázásához éppen csak hozzákezdtünk, az ifjúsági irodalom történetével úgyszólván nem foglalkozunk, a körülöttünk élő baráti népek irodalmának irodalmunkkal való kapcsolatai felderítésre várnak és közös munka lehetőségét kínálják stb. Ezek a hiányok azonban, eddigi fejlődésünk tapasztalatai alapján bizton állíthatjuk, kiküszöbölhetők. Mert a tíz év alatt kialakult tervszerű és rendszeres kutatás most fordul abba a stádiumba, hogy szervezetté is váljék.

Szervezetté teszi az a hatalmas közös munka, mely minden irodalomtudósunkat összefogja és a társtudományokkal való együttműködést egyre nélkülözhetetlenebbé teszi: a készülő egyetemi irodalomtörténeti tankönyv irodalmunk egész történetét feldolgozó és újjáértékelő munkája. Ez a négy hatalmas kötetre s egy irodalomelméleti bevezető kötetre és egy népköltészeti appendixre tervezett munka, melyet egy a szélesebb olvasóközönségre számító, népszerű irodalomtörténet előz meg és majd a nagy akadémiai irodalomtörténet fog követni, csak az erők teljes koncentrációjából, megfeszített munka és szakadatlan viták között születhet meg. Ennek a nagy munkának ád majd szervezeti keretet a felállítás előtt álló Magyar Irodalomtudományi Intézet, mely hogy megalakulhat, önmagában is jellemzi tíz esztendő munkáját: méltó feladatok és egy egyre szélesülő kutató-gárda készen várja megalakulását.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Beszámolómat a felszabadulás előtti helyzet sivár perspektívájával kezdtem s tudományunk egyre szívderítőbb perspektívájával zárom. De a szabadság tíz esztendejének eredményei és a jövő reményei nem szabad, hogy feledtessék azt a mély szakadékot, ahonnan elindultunk. Mert minden lépés, mely nem a megindult fejlődés irányába tevődik, e felé a szakadék felé visz. Ennek tudatában kell gondoznunk irodalmunkat, népünk őrlelkét!

ECKHARDT SÁNDOR

BALASSI BÁLINT ÉRSEKÚJVÁRI KALANDJA

Rokonához, Kapy Sándorhoz, 1588 március 7-én Balassi Bálint a felszabadulás érzésével írja nevezetes levelében, ahol szíve minden titkát feltárja : »Az Istennek hála én egészségben vagyok. Császár a pert megengedte, fizetésemet és helyemet úgy és ott rendelte, amint szinte kívántam, Újvárban.« A rongált levélből még azt is kivehetjük, hogy daliás öltözetben akart a várba bevonulni, mert »két gém bokor tollat« és darócot kér Kapytól : cserében felkínál neki egy fiatal török foglyot.

Korábbi leveleiből tudjuk, hogy 40—50 lovast kért és eltartásuk céljaira a szőllősi ispánságot, amit azonban úgy látszik nem kapott meg.[1]

A várba be is vonult. Ottani dolgairól eddig csak annyit tudtunk, hogy mihamar botrány tört ki közte és a főkapitányságot ellátó Zamaria de Specia casa Ferdinánd között ennek felesége miatt, aki úgy látszik szerelmes lett a daliás, gémtollas hadnagyba és felszarvazta urát.

Az asszonyügyről Károlyi Árpád felfedezése óta tudunk, aki közölte azt a levelet, melyet Balassi Bálint Ernő főherceghez írt Balassa András »rágalmai ellen«. Itt ugyanis ezt írta (1589 márc. 20) :

»Hogy pedig engem a Ferdinánddal való viszályom miatt becstelennek nevez, míly igaz ez, azt Fenséged ítéletére hagyom, mint aki jól tudja, vajjon bármi infámia ez ügyben rám bizonyult-e s vajjon az ítéletet kerültem-e vagy kívántam? De ha mindezt nem tudná is Fenséged, az az egy körülmény felment minden vétek gyanúja (hogy ne mondjam a becstelenség) alól, hogy Ferdinánd úr az ő kitűnő feleségét, kit a ráfogott bűn gyanúja miatt elűzött magától, magához visszavette, vele új házaséletet kezdett, a régi sérelmek emlékét örök feledésbe temetvén.« (Összes művek I. 372.)

Ezek után már csak arról tudunk Takáts Sándor közlése alapján, hogy a bécsi hadi tanács 1588-ban és 1589-ben többször foglalkozott Zamaria és Balassi viszályával, melyet a hadi tanács jegyzőkönyveinek regestái becsületügynek neveznek, sőt azt is említik, hogy az újvári tiszteket Balassi Bálint az eperjesi oktaválís székre menetükben sértegette és tettleg bántalmazta. A rövid regesták — az iratok elvesztek — azt is sejtetik, hogy ez az ügy is a Zamariáné ügyével volt valami összefüggésben (vö. Dézsi-kiad. 620).

Már kiadásomban (I. 371) utaltam arra, hogy a nyitrai káptalan hiteles helyi levéltárában kell lenni egy okmánynak, amiből többet tudnánk meg a Zamaria-ügyről. Ezt az Országos Levéltár egyik elenchusából állapítottam meg, ahol a 37. számnál (1588—1590) említik, hogy Balassi Bálint kérésére vizsgálat indult és tanúkat idéztek meg a Zamaria Ferdinánd által elkövetett becsületsértés miatt. Az elenchus ennyit mond : »Balassa Valentini ad instantiam inquisitio penes compulsorium ratione dehonestatis a Ferdinando Zamaria Capitanei Ujvariensis 1588. 197. l.«

Ezt az okmányt találta meg most felvidéki útján Klaniczay Tibor és mikrofilmjét nekem felhasználásra átengedte. A mikrofilmet a Magyar Tudományos Akadémia mikrofilmtára őrzi.

[1] Vö. összes művek I. 364. és 367.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Az okmány tulajdonképpen jegyzőkönyvi másolat: az eredeti jegyzőkönyv *(minuta)* és a kiadott hivatalos másolat *(par)* bizonyára Balassihoz került és elveszett. A sok paleográfiai rövidítéssel és másolási hibával megterhelt írást sikerült teljesen kibetűznöm és örömmel láttam, hogy belőle világos fény árad a kényes ügy egyik jelentékeny fázisára: arra, hogyan kellett Balassi Bálintnak elhagynia Újvárt és miben állott az a becsületügy, melyről a hadi tanács jegyzőkönyveinek rövid szavú regestái beszélnek. Eddig ugyanis csak arról tudtunk, hogy Zamariának volt oka panaszkodnia becsületének sérelme miatt, hiszen önvédelmében Balassi is »iniuriá«-ról beszél, mely Zamariát felesége miatt érte.

Az okmányt teljes latin szövegében és magyar fordításban itt adjuk:

»Actio Magnifici domini Valentini Balassa de gyarmatt Nos Capitulum E[cclesiae] N[itriensis] memoriae comendamus per presentes significantes quibus expedit universis. Quod nos literas spectabilis et Magnifici domini Nicolai Istwanffy de Kysazzonffalwa Locumtenentis officii Palatinalis Regni Ungariae ac Sacratissimi Principis et domini domini Rudolphi sancti dei gratia electi Romanorum Imperatoris semper augusti ac Germaniae, Hungariae Bohemiae etc Regis Archiducis Austriae Ducis Burgundiae etc Consiliarii Compulsorias pro parte Magnifici domini Valentini Balassa de gyarmatt patenter confectas et emanatas Nobis et amicabiliter sonantes et directas honore et vigilantia quibus decuit receptimus in haec verba.

Amicis suis etc. servitor. Itaque hortationibus et requisitionibus praefati domini Locumtenentis officii palatinalis in omnibus uti semper tenemur obtemperare volentes una cum praefato Ladislao Koztolyany, homine [*Regio*] suo inter alios sous homines nominatim conscriptos preferato, Nostrum hominem videlicet venerabilem Magnificum Thomam Dombravium socium, fratrem et concanonicum Nostrum, ad praemissa suo modo fideliter peragenda, Nostro pro testimonio fidedigno duxeramus esse transmittendum. Qui tandem exinde ad Nos reversi, Nobis sub juramento, in Generali decreto superinde expresso uniformiter retulerant hoc modo. Quomodo ipsi sabbatho primo ante Dominicam Septuagesimae, recens transactam preterito, et alia die immediate sequente ad faciem Arcis [*Wy War Vocata*] Archiepiscopalis Vywar vocatae, in eodem comitatu Nittriensi existentis habitam, consequenterque ibidem ad praefatos Egregios et Nobiles Praedicti Nittriensis comitatus homines, quos videlicet praefatus dominus exponens aut eius nomine homo suus, per eum ad id specialiter deputatus duxisset nominando personnaliter accessisse [n]t,[2] ab eisdemque (quibus et praefatus dominus [Judicia] Locumtenens officii palatinalis ut sese a dicendo super interrogatis mera rei veritate abstrahere non praesumpsissent, sub onere solutionis sedecim marcarum gravis ponderis in generali decreto superinde expresso per eos quorum interest immediate et pridem specialiter exigendarum, serie praefatarum literarum suarum firmiter iniunxerat) ad fidem suam Deo debitam, fidelitatemque praefato domino Imperatori et Regi nostro ac Sacro eius Regio diademati observando, qualis ipsis de omnibus illis rebus et negociis de quibus nomine et in persona praefati exponentis fuissent interrogati, constitisset certitudo veritatis, scivisse [n]t, inquisivisse [n]t et expertus fuisse [n]t meram plenam atque omnimodam Certitudinis veritatem fassique et attracti fuissent modo et ordine tali.

et Primo, Egregius Matthias Hwzzar miles Wywariensis juratus et examinatus fassus fuisset, Quod cum ipse ad dominum Ferdinandum Zamaria Capitaneum Wywariensem ivisset accipere veniam[3] abeundi donum. Tunc idem dominus Capitaneus vehementer coram teste conquestus fuisset quomodo ambulasset cum domino Valentino Balassa et rogasset praefatum

[2] Itt mint alább a »scivissent, requisivissent stb.« alakoknál a szöveg hibásan egyes számot ad.

[3] Itt a szöveg határozottan 'venien' alakot ad, de szerintem ez csak íráshiba lehet.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

testem ut ad eundem Valentinum Balassa iret et diceret ipsi ut exiret ex Arce quia si non exierit haydones mittet ad ipsum, et curabit ipsum [*membratim vel*] frustatim ad frameas proiicere. Testis illuc ivisset ad postulationem domini Capitanei et illa eadem verba dixisset domino Valentino Balasy. Qui rursum hoc renunciasset domino Ferdinando per testem ut bene videret dominatio sua, quod agat, quia novit omnipotens Deus quod ipse in ea re, in qua illum vexaret, plane esset innocens, et immunis. Boneque sciret hoc dominus Capitaneus quando ego per portam, inquit, ingressus sum, tunc ipsi et aliis omnibus promisi et obligatum me reddidi, si ego contra quempiam aliquod delinquerem, ita jure me stari velle etiam minimo, veluti sub vexillo ipso et clava Suae Mattis essem constitutus. Porro tamen et nunc licet dominus sum, si quod peccavi contra ipsum, suis modis deberet requirere me, quia libertate mea et ego uterer. Sed ut [*constet*] palam sit et innotescatur ipsa veritas, et cognoscat dominus Capitaneus, me in eo innocentem esse, renunciabo meae libertati de plano et paratus sum hic jure stare. Si convincar gratiam capiti meo non queram. Postea altera vice dominus Capitaneus per testem domino Valentino Balassa significasset. Quod propter deum peto ipsum, inquit, exeat ex conspectu meo, quia iam non possum hoc inspicere, quod pater suus olim fuisset meus dominus non se bene res habebit, exeat ex conspectu meo. Rogasset ipsum testem etiam dominus capitaneus, ut domino Valentino Balassa loqueretur a semetipso ut exeat foras. Testis abivisset et nunciata domino Valentino Balassa dixisset. Dominus Ballassa respondit, quod exibit et volebat adhuc aliquod magis domino Capitaneo nunciare, sed testis nunciatum non assumpsisset. Sed idem dominus Valentinus Balassa unam postea schedulam misisset in hospicium ipsius testis, in qua [*fractum erat*] summopere petiisse ut eandem schedulam detulisse domino Capitaneo, et contenta schedulae aperiret eodem domino Capitaneo. Et in schedulam hoc scripserat ut dominatio sua bene videat quod facit, quia sicut ante ipsa significavi, inquit, innocens sum ea in re. Et [*quod*] ista mea excusatio computabatur vera esse, tunc videbit dominatio sua, quando praesens negocium finem sorcietur, quod ego dominationis suae amicus bonus fui, Proinde propter deum peto dominationem suam non me intriceret in [*huius modo*] hanc rem. Dominus Capitaneus adhuc per testem significasset domino Valentino Balassy veluti antea ut exeat ex conspectu suo. Nunc etiam, inquit, peto ut exeat ex Arce. Si exibit non impediam ipsum, neque jure procedere cum eo, sed soli unico Deo relinquam ut ipse puniat eum pro me et vindicat hanc meam iniuriam. Testis vero postquam et ista verba domino Valentino Ballassa retulisset statim recepit se domum, quo abeundi veniam antea a domino Capitaneo perierat.[4] De ceteris contingentibus, inter partes factis, nihil scivisset.

Item Egregius Johannes Baychy itidem Miles Wywariensis Suae Maiestatis in domo sua repertus licet secundum formam nostri juramenti praetactorum Regii et nostri hominum non jurasset sed in haec verba dixisset. Ad animam meam, inquit, et conscienciam meam dico, quod veraciter dicam qaecumque scio. Et primum fassus fuisset se in negocio domini Valentini Balassa nihil aliud scire praeter quod eiusdem domini Valentini servitor, summo mane venisse ad ipsum testem et dixisset sibi servitia domini sui petiisset ut paulisper ad se veniret in hospicium suum sed quia lutosum iter est, ecce, inquit, misit gradarium domino utendum. Ad praemissa testis respondisset servitori domini Balassa. Non opus est, inquit, ut dominatio sua pro me mittet equum quia et ego equos habeo, statim ibo ad dominum suum. Interea dum testis illico voluisset ire, iterum dominus Ballasy testi per se vitorem nunciasset, quod et reliquos dominos secum vocaret, tunc inter eundum testis incidisset in Egregium Michaelem Mezey ibidem militem, et interrogasset ipsum quonam iret, respondisset ipse Michael Mezei, vocat me, inquit, Valentinus Ballassa. Interea venit et alius domini Valentini Balassa servitor qui dixisset iam dominum suum abi isse. Qui autem persecuti fuissent dominum Balassa iniuria, ipse testis plane nescivisse dicere. Saltem hoc addidisset, quod [*occupatores bonorum Do. Balassa*] ex jussu domini Capitanei, isti fuissent. Unus ipse testis solus, alter Michael Mezey, tercius

[4] Téves : 'receperat' helyett.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Franciscus Maghy, quartus vexillifer Germanorum, quintus et sextus duo Vice Castellani nempe Jacobus Nagy et Josephus Alberth, in domum domini Balassa profecti ob eam causam, ut servitores ipsius domini Ballassa nullum damnum in rebus domini sui faciant vel aliquo modo [*eiusdem*] res quascumque circa domum habitas disperdant. Et ipse dominus Capitaneus etiam clavem ipsis eodem missis hominibus ad se accipere jusserat. Et dixerat : ecce, inquit, scribam domino Capitaneo Generali an illi concedendae sint res ipsius vel non, ego nolo apponere meas manus.

Item Magnificus dominus Johannes Drascowÿtt Suae Maiestatis Miles ibidem in domo sua repertus, juratus et examinatus fassus fuisset. Quod in quadam papiro fuissent quidem pulveres involuti pro summenda medicina, in qua papiro scriptum ita fuisset recordaretur testis quod nempe in puro vino sumat, post sumptionem per duas horas quiescat, ac tandem panem jurulentum comedat. Et quod domina rogasset ut intraret, quia et ipsa infirmaretur, quod non videret, (vulgariter, Es hogy az azzony kerthe, hogÿ be jeoyen merth eoys betegh legyen hogý nem lathatnaýa). Item et hoc idem praedictus dominus testis fassus fuisset, se illas literas, quas sibi dominus Balassa miserat, statim domino Capitaneo exhibuisse [t]. Et ipse dominus Capitaneus respondisset, Non est inquit necesse illos detinere quia ego pro illis spondebo (felelek eretek) Et hoc addisset testis quod nempe dominus Capitaneus medio Egregii Pauli Hatalmy promisisset, et significasset domino Ballasy jus postulanti [*exeat, inquit*] ut solummodo exiret. Nunc cum illo jure procedere nollet sed in posterum etiam esset eum inventurus, si quid negocii ab ipso haberet. Addidisset superinde et hoc ipse testis. Quod cum ipse iterum domum reversus fuisset à Comitatu domini Valentini Balassa ex Nova arce exeuntis, vidisset per portam exeuntes Hwzarones ex militibus Suae Maiestatis, Egregii Johannes Bornemyzza, Georgium Tarb, Stephanum Komaromy, ex servitoribus vero domini Capitanei, Andream literatum et Kynchy fuissent.

Item Magnificus dominus Onorius Thonhawser eiusdem Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis ibidem in Wywar miles domi suae repertus, juratus et examinatus fassus fuisset. Quod ipsemet dominus Capitaneus voluisset insequi dominum Valentinum Balassa, sed ipse testis disuasisset ne eat et non ivit postea. Deinde unus servitorum domini Capitanei acciperet dicendo domino : Insequemur nos eum dixisset : Am lassatok a teob Barathymothjs hywyatok welletek, meegh kwlchothis adok nekyek. Insequutores fuissent ex Militibus suae Maiestatis Georgius Tarb, Johannes Bornemiszza, Stephanus Komaromy, Ex servitoribus domini Capitanei, Andreas literatus uterque Palffy et Nicolaus Racz.

Item Egregius Franciscus Borkezy, eiusdem Suae Maiestatis Miles ibidem in domu sua repertus juratus et examinatus fassus fuisset, Quod dominus Capitaneus misisset post dominum Valentinum Balassa Georgium Tarb, Johanem Bornemiszza, servitores Suae Maiestatis, suos vero servitores duos unum videlicet et alterum Andream literatum, Nicolaum Racz et tubicinnatorem. Et hoc fassus fuisset testis quod nempe dominus Capitaneus misisset suprascriptos nobiles occupare domini Balassa domum et substanciam.

Item Egregius David Paxy, ibidem S. Maiestatis miles, juratus et examinatus fassus fuisset se nihil scire nisi quae ab aliis audivisset.

Item Egregius Petrus Racz ibidem S. Maiestatis certorum militum waywoda domi suae repertus juratus et examinatus fassus fuisset. dominum Capitaneum misisse post dominum Valentinum Balassa, nempe Johannem Bornemizza, Georgium Tarb, Stephanum Komaromy, Andream literatum. Et quod idem dominus capitaneus occupasset domum domini Balassa cum tota substancia ; occupatores vero fuerint superius per Johannem Baychy nominati. Vidisset et hoc testis dum quendam currum farina et aliis victualibus oneratum ipsius domini Balassa ex itinere in arcem deduxissent.

Item Egregius Petrus Racz Jaurinensis, similiter ibidem servitorum militum waywoda domi suae repertus juratus et examinatus fassus fuisset nihil scire quia ipse protunc domi non fuisset.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Item Nobilis Blasius literatus Marwsÿ, ineadem wywar waywoda juratus et examinatus fassus fuisset. Quod ipse protunc apud alium quendam amicum suum in prandio fuisset et audivisset illuc. Ecce, inquit, dominus Capitaneus post dominum Balassy misit. Amodo fassus fuisset quod Stephanus Komaromi post ipsum fuisset et ipsiusmet servitores. Praeterea nihil scivisset.

Item Nobilis Stephanus Zylagy, itidem ibidem waywoda S. Maiestatis domi suae repertus juratus et examinatus fassus fuisset, se non audivisse ex ore domini Capitanei quod ipse post dominum Balassa misisset milites sed eos vidisset redeuntes, nempe Georgium Tarb et unum ex servitoribus domine Consortis suae. Hoc etiam fassus fuisset quod dominus Capitaneus commisisset cum drabanthonibus (?) custodiare domini Balassa domum. Nihil scivisse aliud dicere. Fuissent autem post dominum Balassy S. Maiestatis servitores Johannes Bornemyzza et Stephanus Komaromy domini Capitanei vero servitor fuisset Johannes Horwatt.

Item Egregius Michael Mezey in eadem Nova arce S. Maiestatis miles ibidem repertus juratus et examinatus fassus fuisset. Se ignorare utrum dominus Capitaneus praefato post dominum Balassa misisset multos homines, sed vidisset dum fuissent reversi in arcem et vulneratum servum quoque vidisset. De occupatione vero [*domu*] Bonorum domini Balassa fassus fuisset uti precedens testis Johannes Baychy.

Item Nobilis Mathias Baranyay ibidem Wayda juratus et examinatus fassus fuisse se solummodo audivisse ab aliis, quod dominus Capitaneus misisset post dominum Balasy. Hoc etiam se audivisse confessus [*dixisset*] fuisset dum reversi fuissent dixisset per jocum Johannes Waczy: ecce, inquit, ducimus unum captivum. Audivisset et hoc quod apud eundem captivum seu vulneratum invenissent centum florenos.

Item Nobilis Franciscus Magy in eadem Nova arce suae Mttis miles domi suae repertus juratus et examinatus fassus fuisset, Se pro certo nescire utrum dominus Capitaneus miserit post dominum Balassa, sed dum reversi fuissent vidisset ipsorum equos duci ad eorum singula hospicia, tum temporis enim fuisset hospicio Egregii Pauli Chwzy, et ita audivisse à Johanne Waczy joco dicente: Ecce, inquit, domini Capitanei servitores ducunt unum captivum. Et ii fuissent Johannes Bornemiszza, Andreas literatus, Georgius Tharb, Stephanus Komaromy. Addiddisset et hoc testis, quod nempe dominus Capitaneus ipsum testem cum aliis supradictis miserat ad occupandam domini Balassy domum modo suscepto.

Item Egregius Stephanus Balogh miles Suae Maiestatis ibidem juratus et examinatus fassus fuisset; se tunc temporis non fuisset domi necquidquod se scire nis quod ab aliis audivisset.

Seriem itaque super huiusmodi fassionibus et attestationibus dictorum testium rescitaeque veritatis praemissorum literas tandem praefato domino exponenti jurium suorum futura praecavenda necessarias, ad fidelem praefatorum Regii et nostri hominum relationem, sub sigillo nostro capitulari extradandas esse duximus et concedimus communi suadente justicia.

Datum tercia die ultimi diei executionis et reportationis praenotatorum. Anno domini millesimo Quingentesimo Octogesimo Nono [*supradictis*]«

Mindez magyar fordításban így hangzik:

»Nagys. gyarmati Ballassa Bálint peres ügye.

Mi a nyitrai püspökség káptalana tudatjuk jelen írásunkkal mindazokat, akiket illet, hogy mi tek. és Nags. kisasszonfalvi Istvánffy Miklósnak, Magyarország nádori hivatala helyettesének, és a felséges fejedelemnek és úrnak, Rudolfnak, Isten kegyelméből mindig fenséges római és német császárnak, Magyarország, Csehország stb. királyának, Ausztria főhercegének, Burgundia stb. hercegének tanácsosa gyarmati Ballassa Bálint részére nyilvánvalóan kibocsátott és a tisztességhez és éberséghez illően barátilag hangzó és hozzánk intézett felszólító levelét kaptuk, mely így hangzik:

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Barátainak stb. szolgája. Tehát a felülmondott nádori hivatal helyettes ura buzdításának és megkeresésének mindenben, mint mindenkor, engedelmeskedni akarván a fentemlített Kosztolányi Lászlóval, az ő emberével, akit a név szerint összeírott emberei közül kiválasztottunk, a mi emberünket, ti. tisztelendő Ngs Dombravszky Tamást, társunkat, testvérünket és kanonoktársunkat az előbb említett ügyekben szabály szerint hűségesen eljárandó a mi hiteles tanúságunk céljából kiküldöttük. Akik tehát ezután hozzánk visszatérve nekünk a fentebb idézett ide vonatkozó köztörvényben előírt eskű alatt egybehangzóan íly módon számoltak be. Hogy ők a most elmúlt septuagesima vasárnap előtt múlt szombaton, és a közvetlen rákövetkező másodnapon a Nyitra megyében fekvő Érsekujvárnak nevezett várban és következésképpen ugyanott a felülmondott Nyitra megyei emberek, a fentnevezett tekintetes és Nemes urakhoz, akiket ti. a fentemlített úr vagy az ő nevében az ő embere, kit ő e célra külön kiküldött, megnevezett, személyesen elmentek, és tőlük (kiknek a fentnevezett nádori hivatal helyettese szigorúan lelkére kötötte, hogy a kihallgatás folyamán mondandókban a tiszta igazságtól eltérni ne merészeljenek az idevonatkozó köztörvény értelmében előírt tizenhat nehéz márka fizetésének terhe alatt, melyet azok hajtanak be közvetlenül és egyenkint, akiknek ez a tiszte) Istennek tartozó hitükre és a fentnevezett császár és király uraknak és az ő szent királyi koronájának tartozó hűségüket megtartva, tudakolják meg, kérdezzék ki és tapasztalják meg, milyen az ő szemükben az igazság bizonyossága mindazokban az ügyekben és dolgokban, melyekről a felperes nevében és személyében kihallgattattak, a következőképpen vallottak és foglalták össze :

És először : Tekintetes Huszár Mátyás újvári katona megeskettetvén és kihallgattatván, azt vallotta, hogy mikor ő Zamaria Ferdinánd újvári kapitány úrhoz ment, hogy engedélyt kapjon, hogy hazamehessen, akkor ugyanazon kapitány úr a tanú előtt hevesen panaszkodott, hogyan járt Balassa Bálint úrral és kérte az említett tanút, hogy menjen el ugyanazon Balassa Bálinthoz és mondja meg neki, menjen ki a várból, mert ha nem megy ki, hajdúkat küld reá és [*izenként vagy*] darabokra kaszaboltatja. A tanú elment oda a kapitány úr kérésére és ezeket a szavakat elmondta Balasy Bálint úrnak, aki viszont azt üzente Ferdinánd úrnak a tanú által, hogy jól gondolja meg ő Nagysága mit csinál, mert tudja a mindenható Isten, hogy ő abban a dologban, mellyel őt gyötri, teljesen ártatlan és bűntelen. »Jól tudja azt a kapitány úr, mondotta, hogy mikor én a kapun beléptem, akkor neki és mindenki másnak megígértem és köteleztem magamat, hogy ha én valaki ellen valamit vétenék, úgy még a legkisebbel szemben is törvényt állok, ha ő Felségének zászlaja és jogara alatt vagyok. Továbbá bár most is úr vagyok, ha valamit vétettem ellene, a maga módján kellene megkeresnie engemet, mert jogommal én is élhetnék. De hogy nyilvánvaló legyen és köztudomásra jusson maga az igazság és hogy megismerje a kapitány úr, hogy én abban ártatlan vagyok, teljesen lemondok jogomról és kész vagyok itt törvényt állni. Ha rám bizonyulna a vád, kegyelmet nem kérek fejemnek«. Azután viszont a kapitány úr a tanú által Balassa Bálint úrnak azt üzente, hogy : »Az Istenre kérem őt, mondotta, menjen el szemem elől, mert ha nem venném tekintetbe, hogy az ő apja valamikor az én uram volt, nem volna ilyen jó dolga! Menjen el a szemem elől!« Kérte magát a tanút arra is a kapitány úr, hogy beszéljen olyan értelemben Balassa Bálint úrral, hogy magától menjen ki. A tanú elment és az üzenetet elmondta Balassa Bálintnak. Ballassa úr azt válaszolta, hogy kimegy és egyúttal továbbiakat akart a kapitány úrnak üzenni, de a tanú az üzenetet nem vállalta fel. De ugyanez a Balassa Bálint úr aztán egy levélkét küldött magának a tanúnak a lakására, amelyben erősen kérte, hogy azt a levélkét vigye el a kapitány úrnak és a levélke tartalmát jelentse ugyanannak a kapitány úrnak. És a levélkében azt írta, hogy ő Nagysága jól nézze meg, mit tesz, mert mint azelőtt üzente, mondotta, »ártatlan vagyok abban a dologban és az az én mentségem igaznak fog bizonyulni. Majd meglátja ő Nagysága, ha ez a jelen ügy véget ér, hogy én ő Nagyságának jó barátja voltam. Ezért, az Istenre kérem ő Nagyságát, ne keverjen bele engem ilyen dologba.« A kapitány úr a tanú által üzente Balassy Bálint úrnak mint azelőtt, hogy menjen el a szeme elől. »Most is kérem, mondotta, hogy menjen ki a

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

várból. Ha kimegy, nem akadályozom őtet, sem törvényesen nem fogok eljárni ellene, hanem csupán az egyetlen élő Istenre hagyom, hogy ő bosszulja meg ezt az én sérelmemet.« A tanú pedig miután ezeket a szavakat Balassa Bálint úrnak elmondotta, azonnal hazament, ahová távozásra a kapitány úrtól engedélyt kapott. A többi részletekről, melyek a felek között történtek, semmit sem tud.

Továbbá tek. Bajcsy János, ő Felségének ugyanott újvári katonája a házában megtaláltatván, bár a királyi és a felülmondott saját emberünk mintája szerint eskűt nem tett, mégis ilyen szavakat mondott : »Lelkemre, mondotta, és lelkiismeretemre mondom, hogy igazán mondom el mindazt, amit tudok.« És először azt vallotta, hogy ő a Balassa Bálint úr dolgában semmi mást nem tud, mint azt, hogy ugyanazon Bálint úr szolgája kora reggel eljött a tanúhoz és azt mondotta, hogy urának szolgálatára kéri, hogy rövid időn belül jöjjön el hozzá lakására, de hogy mivel az út sáros : »Ime, mondotta, küldött egy hátaslovat az úr, használatára.« Mindezekre a tanú ezt válaszolta Balassa úr szolgájának : »Nincs szükség, mondotta, hogy ő Nagysága miattam lovat küldjön, mivelhogy nekem is van lovam. Rögtön megyek az urához.« Miközben a tanú azonnal oda akart menni, Balassy úr újra üzente szolgája által, hogy a többi urakat is magához hívatja. Aztán menetközben a tanú találkozott tek. Mezey Mihállyal, aki ugyanott katona és kérdezte őt, hová megy. Azt felelte Mezey Mihály : »Hív engem, mondotta, Ballassa Bálint.« Közben jött Balassa Bálintnak egy másik szolgája, aki azt mondta, hogy ura már elment. Hogy pedig kik üldözték Balassa urat, törvényellenesen, maga a tanú egyáltalán nem tudja megmondani. Csupán azt tette hozzá, hogy a kapitány úr parancsából [Balassa úr jószágának elfoglalói] ezek voltak : Egyik maga a tanú, a másik Mezey Mihály, harmadik Magyi Ferenc, negyedik a németek zászlótartója, ötödik és hatodik két alkapitány, mégpedig Nagy Jakab és Albert József, akik Ballassa uram házába azért mentek, hogy Balassa úr szolgái semmi kárt az urak dolgaiban ne tegyenek vagy valami módon a ház körül levő akármiféle holmikat elprédáljanak. És maga a kapitány úr meghagyta, az oda kiküldött embereinek, hogy a kulcsot neki adják át. »És, mondotta, íme írok a főkapitány úrnak, hogy meg kell-e hagyni neki az ő holmiját vagy nem. Én nem akarok azokhoz hozzányúlni.«

Továbbá Ngs. Draskovit János úr, ő Flesége katonája, ugyanott az ő házában találtatván, megesküdött és kihallgattatott és azt vallotta, hogy egy papírban voltak bizonyos porok becsomagolva, melyeket orvosságként kell bevenni, mely papírban az volt írva, mint emlékezik a tanú, hogy aki azt tiszta borban veszi be, a bevétel után két óráig pihenjen, és végül áztatott kenyeret egyék. És hogy az asszony kérte, hogy bemehessen, mert ő is beteg, hogy nem láthatja, (köznyelven : És hogy az asszony kérte, hogy bejöjjön, mert ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája). Továbbá az említett tanú azt is vallotta, hogy ő azt a levelet, melyet neki Balassa úr küldött, azonnal megmutatta a kapitány úrnak. És a kapitány úr azt felelte : »Nem szükséges, mondotta, őket lefogni, mert én felelek érettük.« És még azt is hozzátette a tanú, hogy a kapitány tek. Hatalmy Pál útján megígérte és megüzente Ballasy úrnak, aki törvénylátást kért, hogy csak menjen ki. Most ő vele a törvény szerint eljárni nem akar, hanem a jövőben is megtalálja őt, ha valami dolga van vele. Hozzátette még ezenfelül azt is a tanú, hogy mikor ő ismét hazatért az Érsekújvárból távozó Balassa Bálint úr társaságából, látta, amint a kapun kimentek a huszárok ; ő felsége katonái közül Bornemissza János, Tarb György, Komáromi István, a kapitány úr szolgái közül pedig András deák és Kincsi.

Továbbá Ngs. Thonhauser Honorius úr, ő cs. és kir. felségének újvári katonája ő házában megtaláltatván, megeskettetvén és kihalgattatván azt vallotta, hogy maga a kapitány úr akarta üldözőbe venni Balassa Bálint urat, de ő a tanú lebeszélte róla, hogy elmenjen és aztán nem is ment el. Aztán a kapitány úr egyik szolgája vállalta, így szólván az úrhoz : »Üldözzük majd mi őtet.« Mire ezt mondotta : »Ám lássátok! A több barátimot is hívjátok veletek, még kulcsot is adok nékiek.« Az üldözők voltak ő Fels. katonái közül Tarb György, Bornemissza János, Komáromi István. A kapitány úr szolgái közül András deák, mind a két Pálffy és Rácz Miklós.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Továbbá tek. Borkeszi (Borkezi?) Ferenc, ő Fels. katonája ugyanott házában megtaláltatván megeskettetvén és kihallgattatván vallotta, hogy a kapitány úr Balassa Bálint úr után küldötte Tarb Györgyöt, Bornemisza Jánost, ő Felsége szolgáit, és két saját szolgáját ti. egyiket András deákot, másikat Rácz Miklóst és a trombitást. És azt vallotta a tanú, hogy a kapitány úr küldötte a fentemlített nemes urakat,hogy foglalják el Ballassa uram házát és vagyonát.

Továbbá tek. Paksi Dávid ugyanott ő Felsége katonája, megeskettetvén és kihallgattatván vallotta, hogy ő semmi egyebet nem tud, mint amit másoktól hallott.

Továbbá tek. Rácz Péter, ugyanott ő Felsége bizonyos katonáinak vajdája házában találtatván megeskettetvén és kihallgattatván, vallotta, hogy a kapitány úr Balassa Bálint úr után küldötte Bornemissza Jánost, Tarb Györgyöt, Komáromi Istvánt, András deákot. És hogy ugyanazon kapitány úr elfoglalta Balassa úr házát egész vagyonával. A foglalók pedig azok voltak, akiket Bajcsy János feljebb megnevezett. Látta azt is a tanú amint Balassa uramnak egy liszttel és egyéb élelmiszerrel megrakott szekerét az útról a várba behajtottak.

Továbbá tek. Rácz Péter, győri születésű, hasonlóképpen ugyanott a katonaságban szolgálók vajdája, házában találtatván, megeskettetvén és kihallgattatván azt vallotta, hogy semmit sem tud, mert ő akkorában nem volt otthon.

Továbbá nemes Marusy Balázs deák, ugyane várban vajda, megeskettetvén és kihallgattatván azt vallotta, hogy ő akkoriban egy másik barátjánál reggelizett és ott hallotta: »Íme, mondotta, a kapitány úr Balassi uram után küldött.« Még vallotta, hogy Komáromi István utána volt és annak a szolgái. Ezenkívül semmit sem tud.

Továbbá Szilágyi István, ugyancsak ugyanott ő Fels. vajdája, lakásán megtaláltatván megeskettetvén és kihallgattatván, azt vallotta, hogy ő nem hallotta a kapitány úr szájából, hogy ő Balassa úr után katonákat küldött, de látta őket, amint visszajöttek, ti. Tarb Györgyöt és egyet az ő asszonya szolgái közül. Azt is vallotta, hogy a kapitány megbízta, hogy darabontokkal(?) őriztesse Balassa úr házát. Egyéb semmit nem tud mondani. Balasy Bálint úr után voltak pedig ő Fels. szolgái, Bornemissza János és Komáromy István, a kapitány úr szolgája pedig Horvát János volt.

Továbbá tek. Mezey Mihály ugyanabban az Újvárban ő Fels. katonája, ugyanott megtaláltatván megeskettetvén és kihallgattatván azt vallotta hogy ő nem tudja, hogy a kapitány úr sok embert küldött-e Balassa úr után, de látta amint visszajöttek a várba és egy sebesült szolgát is látott. Balassa uram holmijainak elfoglalásáról úgy vallott, mint az előző tanú, Bajcsy János.

Továbbá nemes Baranyay Mátyás, ugyanott vajda, megeskettetvén és kihallgattatván azt vallotta, hogy ő csupán másoktól hallotta, hogy a kapitány úr Balasy úr után küldött. Vallotta azt is, hogy hallotta, amint visszajövén Váczy János tréfásan mondotta: »Íme, mondotta, hozunk egy foglyot.« Hallotta azt is, hogy ennél a fogolynál vagy sebesültnél száz forintot találtak.

Továbbá nemes Magyi Ferenc ugyanezen Újvárban ő Fels. katonája, házában találtatván, megeskettetvén és kihallgattatván azt vallotta, hogy ő bizonyosan nem tudja, hogy a kapitány úr küldött-e Balassa uram után, de amikor visszatértek, látta amint lovaikat egyenként haza vezették. Akkori időben ugyanis tek. Csuzi Pál házánál volt és így hallotta, amint Váczy János tréfásan mondotta: »Íme, mondotta, a kapitány úr szolgái hoznak egy foglyot.« És ezek voltak Bornemissza János, András deák, Tharb György, Komáromi István. Hozzátette azt is a tanú, hogy a kapitány úr, őt a tanút más fent nevezettekkel együtt elküldte Balassy úr házának elfoglalására, amint azt ők vállalták.

Továbbá tek. Balogh István, ő Felségének ugyanott katonája, megeskettetvén és kihallgattatván azt vallotta, hogy ő abban az időben nem volt odahaza és hogy nem tud semmi mást, mint amit másoktól hallott.

Végül tehát a fentnevezett tanúk vallomásainak és tanúságainak ily módon összeállított rendjét és az előző dolgokról kitudakolt igazságról írt levelet, melyre a felperes úrnak saját

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

jogainak megvédésére szüksége van, a királyi és saját emberünk hűséges jelentése alapján a közönséges igazság szerint káptalani pecsétünk alatt kiadattuk és kiszolgáltattuk.

Kelt az előbb elmondottak végrehajtásának és jelentésének utolsó napjától számított harmadik napon 1589-ben.«

Az okmány alapján rekonstruálhatjuk a történteket. Az asszonyról, kiről megállapítottam, hogy korábban a selmeci bányagróf Scheuchenstuhl Vilmos özvegye volt *(Ismeretlen B. B.* 162. l.) és családi nevén a Zandegger Lucia nevet viselte, csak egyetlen tanú nyilatkozik, de amit mond, bizonyítja, hogy az asszony halálosan szerelmes volt költőnkbe, mert hiszen a katona tanú, Draskovith János szerint: »az asszony kérte, hogy bejöjjön, mert ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája.« Közelebbit azonban nem mond arról, hogy hol, mikor és milyen körülmények között hangzott el ez a szerelmi nyilatkozat. Az »is« szó talán azt jelenti, hogy akkor Balassi beteg volt, és betegsége alatt akarta Zamariáné meglátogatni, ami annál is valószínűbb, mert az asszony szavai előtt a tanú bizonyos altató porokról beszél, melyeket Balassinál látott.

Kevésbé világos az, amit Draskovith János valami levélről mond, melyet Balassi neki küldött, s amit ő sietve megmutatott Zamariának. Ez a levél talán valami Zamariánénak szóló üzenet lehetett, és küldöncnek Draskovithot használta fel Balassi, de az beárulta a kapitánynak. Ezt abból lehet gondolni, hogy a kapitány azt válaszolta Draskovithnak, nem kell őket lefogni *(detinere)*, mert ő »felel érettük«. Vagyis majd ő maga elintézi a dolgot.

A többi vallomás mind a heves olasz, de magyarul jól beszélő férj bosszúállásáról számol be. Egyelőre megelégedett azzal, hogy stante pede kiutasította a várból. Üzenetvivőként egy Huszár Mátyás nevű katonáját használta fel, aki éppen távozási engedélyéért jött hozzá. Huszár előtt kiöntötte elkeseredettségét és vele üzentette meg Bálint úrnak, hogy azonnal takarodjék ki a várból, mert ha ki nem megy, hajdúit küldi rá és felkoncoltatja.

Balassi az üzenet vétele után szokása szerint viselkedett. Először is, és a továbbiakban is, teljesen ártatlannak mondja magát a dologban és ennélfogva válaszüzenetében kérte a kapitányt, álljon el szándékától. De mint mindig, más bajos dolgaiban is, a törvényre hivatkozik, és azt kívánja, hogy ha a kapitánynak baja van vele, állítsa törvény elé, mert hiszen, — valószínűleg, hogy az ellene irányuló ellenszenvet leszerelje, — már szolgálatba lépésekor rögtön kijelentette, hogy nem kell tőle félni, mert ő nem él mágnási előjogaival: hajlandó a legkisebb embernek is törvényt állni, míg katonai szolgálatban van. De a kapitány nem Werbőczy szellemében akarta családi botrányát elintézni s azért újra megüzente, hogy takarodjék szeme elől, de azonnal. S itt tudunk meg valamit Zamariáról, amit eddig szintén nem tudtunk: azt, hogy Balassi János zólyomi főkapitány alatt szolgált fiatal korában és hogy fia csak apja jó emlékének köszönhette, hogy nagyobb baj nélkül hagyhatta el a várat. A becsületében sértett férj érthetően nem akarta a botrányt még azzal fokozni, hogy bíróság elé vigye szégyenét; olasz temperamentuma sem igen fért össze egy házasságtörési ügy prókátori elintézésével. S ezért újra meg újra megüzente: takarodjék el tüstént szeme elől, mert különben megkeserüli. Balassi erre lehorgasztott fővel csakugyan eltávozott a várból, miután előbb még egyszer levélben kísérelte meg megpuhítani parancsnokát: ámde hiába.

Mielőtt eltávozott volna, bizonyára Huszár Mátyás ide-oda járkálása alatt, barátaihoz folyamodott tanácsért vagy segítségért. Egy Bajcsy János nevű katonához küldte tehát kora reggel szolgáját, és vele együtt egy hátaslovát, — tekintettel az utcák lucskos állapotára, — hogy sietve jöjjön hozzá. Miután Bajcsy büszkén azt válaszolta, hogy neki is van lova, útnak is indult. Útjában találkozott Mezey Mihállyal, egy másik katonával, akit szintén hivatott Balassi. Közben azonban Balassinak egy másik szolgája jött, jelentve a Balassi háza felé ügető katonáknak, hogy ura már elhagyta a várat. Alighanem akkor már megkapta a kapitány utolsó fenyegető üzenetét és a »periculum in mora« aranyszabály szerint jobbnak látta kereket oldani.

A tanúvallomások legnagyobb része aztán már arra vonatkozik, hogy a kapitány üldözőbe vette hadnagyát és elfoglaltatta házát. Erre vonatkozólag mondja a német katona,

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Thonhauser Honorius, hogy maga a kapitány akarta üldözőbe venni, talán hogy sajátkezűleg szúrja le, mert közben megbánta, hogy olyan nagylelkűen bánt el becsületén foltot ejtő hadnagyával, de Thonhauser lebeszélte róla. Ekkor hadnagyai maguk ajánlkoztak, hogy üldözőbe veszik a menekülő hadnagyot. A kapitány erre, mintegy a felelősséget elhárítva magáról, azt mondotta : »Ám lássátok!« De azért a vár kapukulcsát is átadta nekik és további erősítéseket is adott melléjük. Az üldözők részben császári katonák, részben magának a kapitánynak szolgái voltak, sőt köztük volt az a Mezey Mihály is, akit Balassi távozása előtt magához kért. A tanúk jelentékeny része látta, amint az üldözők visszatértek, egyik-másikuk azt is tudja, hogy Balassinak egyik szolgáját megsebesítették és fogolyként behozták a várba, amiből az derült ki, hogy összecsapás is történt az országúton, de Balassinak sikerült megszabadulnia üldözőitől, akik különben még egy liszttel és más egyéb holmival megrakott szekeret is hoztak zsákmányként magukkal. A megsebesített fogolynál is találtak bő zsákmányt : száz forintot.

Ezenfelül Zamaria Balassi házát is megszállatta darabontjaival. Egyik tisztje aztán levelet küldött a kapitánynak, hogy megkérdezze, vajon nem kellene-e az ott talált holmit visszaadni a tulajdonosnak? A kapitány ürügye szerint a házfoglalásra azért volt szükség, hogy megakadályozza Balassi szolganépét a házban és a ház körül található vagyon elherdálásában.

Mi történt aztán a holmival, nem tudjuk, de a végvári zsákmányoló szellemet ismerve biztosra vehetjük, hogy Balassi, aki Újvárra való bevonulása előtt is szegény, lerongyolódott ember volt, semmit sem látott többé viszont érsekújvári szolgálata alatt szerzett vagyonából.

Pontosan mikor folyt le ez a kaland, nem tudjuk, mert a tanúvallomások erről hallgatnak, de mivel a tanúkihallgatások 1589. február 12-én (septuagesima előtti szombaton) és a következő napon folytak le Érsekújvárban, és figyelembe véve azt is, hogy Balassinak is idő kellett, míg a nádori helytartón át a nyitrai káptalan hiteles helyi embereit megkereshette, továbbá mivel a haditanács jegyzőkönyvei szerint még Balassi alkalmaztatása csak 1588 áprilisában lett végleges, 1588 május—december hónapjaira tehetjük a botrány lefolyását.

Az irodalomtörténet szempontjából persze jó volna pontosabb dátumot tudni. Tudniillik ugyanabban a levélben, ahol a költő érsekújvári alkalmaztatását jelenti Kapy Sándornak, dicsekszik el előlegezett hódításával : »ha Isten karácsonyig éltet, azt gondolom, nagy úr leszek«. Az utána tett vaskos kifejezéssel együtt ez azt jelenti, hogy már megkezdte ostromát özvegy Ungnádné Losonczy Anna ellen, vagyis a Júlia-énekek keletkezését ettől az időtől kezdve számíthatjuk. Viszont jó volna tudni, vajon az érsekújvári újabb botrány nem játszott-e szerepet abban a merev elutasító viselkedésben, mellyel Losonczy Anna volt szeretője új, ezúttal matrimoniális célú udvarlását fogadta?

Jól domborodik ki az ügyből a háromszög két főszereplőjének jelleme : a heves olasz úr temperamentuma, mikor szóba sem akar állni a mentegetőző ellenféllel, sőt miután megígéri, hogy szabadon hagyja futni, üldözőket küld utána : hátha azok levágják, ha már ő nem állhatott személyesen bosszút a sértésért, saját szavai szerint az élő Istenre bízva a bosszúállást. És a női szíveket láncra fűző költő, kora Alcibiadese, mint Rimay szépsége miatt nevezi, aki mindig ártatlannak érzi magát (talán mert az asszony futott utána) és mindig Werbőczy törvényeinek hadállásába menekül, ha érzi, hogy egy kicsit mégis ludas a dologban.

Ezek után már megértjük azt is, hogy miért akartak az érsekújvári tisztek az eperjesi oktavális székre menni. Balassi hívta őket perbe, de mielőtt odaértek volna, útjukat állta szidalmaival és kardjával. A vérmes és jogaiban magát sértve érző ember kitöltötte bosszúját azokon, akik Zamaria szolgálatában őt üldözőbe vették, szolgáját elfogták és megsebesítették, holmiját elrabolták és ráadásul még csúful meg is futamították, mert hiszen akkor bizonyosan túlnyomó többségben voltak. A panasztevő tisztek nevei bizonyára szerepelnek a vallomásokban.

Talán többet is megtudhatnánk az egész ügyről, ha azokat az okmányokat, melyeket Jedlicska Pál Pálffy-okmánytárában idéz, megismerhetnők.[5] 1588. dec. 20-án a haditanács

[5] *Jedlicska Pál :* Adatok erdődi b. Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához. Eger, 1897 ; 350, 384, 422 l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ugyanis megbízza Pálffy Miklóst, hogy a Zamaria és Balassi közötti egyenetlenséget békés úton intézze el.[6] 1589. jan. 21-én Ernő főherceg megküldi a nyitrai püspöknek Zamaria és Balassi »kérő leveleit« elrendelve, hogy a legközelebb eső királyi tanácsosokkal értekezzék ez ügyben. Viszont a püspök kéri Pálffyt, akit csak jóval ezután, 1589. jún. 6-án iktattak be az érsekújvári főkapitányi tisztbe és akinek Zamaria ugyanez év október 29-én adta át a várat, hogy a jan. 29-én tartandó értekezleten jelenjen meg.[7]

A béke aligha jöhetett létre, mert a nyitrai káptalan tanúságlevele fenti intézkedés után kelt vagy két héttel és az eperjesi úton rendezett csetepaté is a jóval későbbi hónapokban folyt le.

Egy bizonyos: Balassi új katonai pályafutását az érsekújvári botrány kettévágta s ezután már hasztalan igyekszik újabb alkalmaztatást kapni a haditanácstól. Állástalansága, szegénysége, Losonczy Anna kosara, Balassa András álnok intrikái kergették aztán száműzetésbe, lengyel szolgálatba, ahol újra meg akarta kezdeni vitézi életét. Tudjuk, ez a reménye is füstbe ment és lengyel földről is csak szép emlékekkel és gyönyörű szerelmes versekkel tér haza 1591-ben, hogy aztán végső elkeseredésében Esztergom falai alatt önkéntes vitézként keresse a hősi halált.[8]

[6] Jedlicska szerint az irat a bécsi Hadi Levéltárban van.
[7] Jedlicska szerint az irat a Pálffy-senioratusi levéltárban van, XVIII/X. (f. 1) jelzésű csomagban.
[8] Érdekes, hogy a nyitrai kanonoki jegyzőkönyv négyféleképpen írja Balassi Bálint nevét: Balassy, Balassa, Ballassa, Balasy. Az üldözők közt szereplő két Pálffy egyike sem lehet azonos Pálffy Miklóssal, aki ekkor komáromi kapitány volt.

MURÁNYI-KOVÁCS ENDRE

MONTESQUIEU

A Béke Világtanács határozata emlékeztetve Montesquieu halálának kétszázadik évfordulójára, oly íróra hívta fel a figyelmet, akinek saját korabeli s egyúttal egyetemes, világirodalmi jelentőségét az irodalomtörténeti kritika általánosságban elismeri. Amikor a XVIII. század francia felvilágosodása szóba kerül, ritkán felejtjük ki a legnagyobbak névsorából a *Perzsa levelek* és *A törvények szelleme* írójának nevét. Most az évforduló módot és alkalmat ad arra, hogy nem vitatott kezdeményező szerepén túlmenően sor kerülhessen Montesquieu egy-egy alkotásának, illetve egész életművének korszerű elemző értékelésére, széleskörű ismertetésére.

Kétségtelen, hogy a haladó irodalomtörténészek nemcsak elfogadták, de gyakorta idézték, és igen helyesen értékelésük alapjává tették *Engels* tételét: »Azok a nagy férfiak, akik Franciaországban az elméket az eljövendő forradalom számára felvilágosították, maguk is felette forradalmian léptek fel. Nem ismertek el semmiféle külső tekintélyt, bármi légyen is az. Vallást, természetfelfogást, társadalmat, államrendet, mindent a legkíméletlenebb bírálatnak vetettek alá; mindennek igazolnia kell létezését az ész bírói széke előtt, vagy le kell mondania a létről. A gondolkodó értelem lett mindennek egyedüli mértéke.«[1] Viszont éppen a haladó irodalomtörténészek többnyire visszariadtak attól,[2] hogy felvessék a kérdést:

[1] *Engels:* A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. *Marx—Engels:* Válogatott Művek II. Budapest, Szikra, 1949, 112. l.
[2] És ebben része lehetett annak a ténynek, hogy Marx *A tőké*-ben bírálja Montesquieu »jogi illúzióit«, a pénz jelentőségére vonatkozó megjegyzéseit (*Marx Károly:* A tőke I. 2. kiadás, Budapest, Szikra 1949, 665 l., 102. l.) Ismételten több helyütt pedig állampolitikai nézeteit. De úgy gondoljuk, mindenek felett, azért nem kedvelt, sőt »kényes«-nek tekintett téma Montesquieu, mert érvényes az a megállapítás, hogy ő az európai liberalizmus apja.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

mily, ma is megvitatandó problematikát hordoz magában a Montesquieu-i életmű? Van-e oly vonása, amely alkalmas arra, hogy akárcsak egyes irodalmi részletkérdésekben is vezető vagy figyelmeztető lehessen? Holott ennek az életműnek minden darabja, akárcsak saját korában: gondolkodásra késztet. Montesquieu az író pedig érdemes arra, hogy a humanizmus győzelméért folytatott új küzdelmeink fényénél tanulmányozzuk, és tanuljunk is tőle.

E megjegyzésekkel korántsem kívánjuk az emlék-év alkalmából előkészíteni Montesquieu »aktualizálását«. Véleményünk szerint a múlt írói mindig »aktuálisak« és művük, amennyiben értéket, annyiban gazdagító tanítást és tanulságot is ad.

1.

Montesquieunek háromfajta arcképét ismerjük. Ezek, ha az arcvonások sajátosságában meg is egyeznek, mégis három egymástól eléggé elütő módon mutatják be, jellemzik azt az írót, aki »kiemelkedő helyet foglal el a francia burzsoá forradalom eseményeit előkészítő felvilágosítók dicső csoportjában« és aki a szovjet irodalomtörténészek véleménye szerint »a francia felvilágosodás irodalmának egyik megteremtője, kezdeményezője annak a hatalmas eszmei szabadságmozgalomnak, amely csakhamar széles folyamként hömpölygött végig Franciaországon«.[3]

Az arcképek egyik csoportja Montesquieut a XVIII. század első felének ismeretes nagy fehér parókájával ábrázolja, akár a bordeaux-i »parlament« (törvényszék) elnökének ünnepi köntösében, akár mint Carlo Faucci későbbi festménye, a párizsi szalonok polgári ruhájában. A másik képmás mind az ismert, hiteles bronz domborművön,[4] mind ennek számtalan metszet-másolatán egy szigorú és gondolkodó római szenátor vagy prokonzul profilját mutatja. Végül ránk maradt egy vörös krétarajz is 1744-ből — a La Brède-i kastély valamely lakójának, nem lehetetlen, hogy Montesquieu leányának rajza[5] —, amelynek tágranyitott szemű, hullámos hajú, figyelő, de magabiztos férfiúja, szinte anticipálva a francia forradalomnak valamely harcos politikusát idézi elénk.

E háromfajta arckép ugyanazt az embert ábrázolja. Mindegyik hitelt érdemel. És nem csupán a kutatások, a korabeli tanúvallomások, a dokumentumok alapján, hanem mindenekfelett azért, mert ez a háromfajta képmás együtt dialektikus egységben revelálja Montesquieu egész egyéniségét: ily többprofilú s mégis egyarcú, lelkű emberről vall a montesquieui életmű is.

Charles-Louis de Secondat — a gascogne-i nemes, Jacques de Secondat fia — 1689. január 18-án született La Brède kastélyban. Az egykorú feljegyzések szerint a fiú születésekor egy koldus állított be a kastélyba, s a család azzal a kéréssel tartotta ott: legyen a fiú keresztapja. »Egész életében emlékeztesse ez a keresztapa arra, hogy a szegények testvéreink.«[6] Ez a »legendaszerű« adat nem téveszthet meg: nem valami különlegesen demokratikus szellem jelzője ez, hanem inkább a XVII. század egyszerű, vidéki nemesemberei keresztényi hitének megnyilvánulása. Az is bizonyos azonban, hogy nem vall a jezsuitákhoz közelálló vallási életszemléletre. És valóban, esztendők múltán, a vagyonos család fia középiskoláit nem a jezsuiták valamely divatos kollégiumában kezdi majd el.[7] A gyermek különben születése után kikerült a kastélyból, a környéken egy parasztdajka családja körében élte első három esztendejét.

[3] Isztorija francuzszkoj literaturii. Tom. I., Moszkva—Leningrad, Jzd. Ak. Nauk., 1946, 696. l.

[4] Vö. *Eugène Bouvy:* L'Iconographie de Montesquieu. Paris, Les Presses Universitaires de France (1931).

[5] Vö. *Meauldre de la Pouyade:* Le vrai portrait de Montesquieu, Bordeaux, 1941.

[6] *L. Albert Sorel:* Montesquieu. Paris, Hachette, 1887. 6—7 l.

[7] Hanem az oratóriánusoknál, Juillyben. Ott is végezte. Jellemző egyébként Montesquieure, hogy már a kollégiumban »eretnek« tanulmányt írt arról, hogy az ókori »pogány« filozófusok és költők »nem érdemlik meg« az örök poklot.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Jacques de Secondat birtokos és hivatali nemes: bírói család leszármazottja volt. Apja, a guyenne-i tartományi törvényszék elnöke, ezt az állását nevével — Montesquieu — és bárói rangjával együtt a szokás szerint legidősebb fiára hagyta. Ennek unokaöccse, a fiatal Charles-Louis de Secondat a juilly-i kollégium után elvégezve Bordeaux-ban jogi tanulmányait, 1708-ban ügyvéd, 1714-ben a törvényszék tanácsosa lesz. Két évvel ezután pedig — fiatal házasként — átveszi nagybátyja örökét: a törvényszéki elnök hagyományos díszsüvegét és felveszi a Montesquieu nevet, hogy ezt majd emlékezetessé tegye, nem csupán a guyenne-i tartományban, hanem az egész világon. Ugyancsak 1716-ban Montesquieut beválasztották a bordeaux-i tudományos akadémiába, ahol részben jogtörténeti és történeti, részben természettudományos — a nehézkedés, a testek átlátszóságának kérdésével foglalkozó — felolvasásokat tart, megmutatva többirányú tudományos érdeklődését.[8]

Mindezek az adatok a XIV. Lajos halálát követő Régens-korszak egy szorgalmas, napjai tudományos eredményeit számontartó, tanult és gondolkodó vidéki nemes képét rajzolják elénk. Szép vagyona, hivatali állása megengedi, hogy fellátogasson Párizsba. Tudjuk, hogy itt, e városban mutatkozott meg legélesebben a korszak társadalmi ellentmondása: az önkényuralomban politikailag igen korlátozott jogú burzsoázia gazdasági megerősödése. Ez az ellentmondás[9] volt a felvilágosodásnak, a feudalizmus elleni szellemi mozgalomnak társadalmi-gazdasági alapja. És bár ez a mozgalom lényegében a burzsoázia ideológiai harca a hatalom megszerzéséért, Lenin figyelmeztetett: »Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy abban az időben, amikor a XVIII. század felvilágosítói írtak (akiket a közfelfogás a polgárság vezetőinek ismer el) . . . minden társadalmi kérdés a hűbériség és a hűbéri csökevények elleni harcba torkollott. Az új társadalmi-gazdasági viszonyok és azok ellentmondásai akkor még csíraállapotban voltak. Ezért akkor a polgári ideológiákban nem nyilvánult meg önzés; ellenkezőleg, Nyugaton is, Oroszországban is teljesen őszintén hittek az általános boldogulásban és őszintén kívánták azt, őszintén nem látták (részint még nem is láthatták) a hűbériségből kifejlődött rend ellentmondásait.«[10]

A francia felvilágosodás folyamán a legszorosabb kapcsolat állott fenn az írói munka és a társadalmi-politikai harc között. S a francia felvilágosodás első jelentős műve az 1721-ben, a szerző nevének megjelölése nélkül és külföldi kiadásúnak feltüntetett,[11] de a kötelező engedély nélkül Franciaországban, Rouen-ban »illegálisan« nyomott *Perzsa levelek*. Montesquieu regénye a francia feudális társadalom bomlásának, a zsarnok abszolutisztikus monarchiának, a felsőbb osztályok képmutatásának és erkölcsi romlottságának maró gúnnyal megírt szatírája. S e szatíra hosszú időre a felvilágosodás irodalmának példaképévé vált. A regény lapjai mögül — ha olykor a divatos parókájú nemesi bíró kacsint is felénk, elmondva egy-egy pajzánabb történetkét, vagy sikamlósabb megjegyzést téve — egészében véve az igazságtalanságokon, ferdeségeken felháborodó, azokat kipellengérezni vágyó, az erkölcs és az igazság győzelméért harcolni akaró forradalmár-gondolkodó rokonszenves arca tűnik elő. Az ajka szögletében bujkáló gúny a hazugság és az illúziók ellen irányul.

A felvilágosodásnak, a zsarnoki hatalmasságok, a királyi és egyházi cenzúra elől rejtőzködni kénytelen filozófus-írója perzsa ruhát öltött és ártatlan képpel azt mutatja, hogy mindaz a ferdeség, amire rávilágít, csak egy, az európaitól egészen különböző kultúrájú

[8] 1717-ben anatómiai pályázatot tűz ki, aránylag magas pályadíjjal. Ő maga is folytat állatanatómiai, növénytani s egyéb természettudományos kutatásokat. Ezeket csak évek múltán — gyengülő szeme miatt — hagyja majd abba.

[9] Ezzel együttjáróan a rendi monarchia mindinkább fokozódó bomlása, a nemesség és főpapság pazarlása és anyagi romlása, mely a dézsma és az úrbér alatt nyögő parasztság fokozódó nyomorát idézte elő.

[10] *Melyik örökségről mondunk le?* V. I. Lenin Művei 2. kötet. Budapest, Szikra, 1951, 529. l.

[11] Az egyik 1721-ben megjelent kiadásra amsterdami, a másikra kölni fiktív kiadó nevét nyomtatták.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ázsiai szokatlan szemlélete miatt látszik gazságnak, képtelenségnek, álszenteskedésnak.[12] Az író azonban nem tévesztette meg sem a cenzorokat, sem az olvasókat. Az utóbbiakat épp annyira meghökkentették és aztán magukkal ragadták a *Perzsa levelek* merészségükkel, csípős kritikájukkal, mint amennyire szórakoztatták, izgatták őket a háttérben — az Európában utazgató perzsák által elhagyott háremben — lefolyó események.

Köztudomású, hogy a *Perzsa levelek* milyy nagy sikert arattak. A francia irodalomtörténeti kritika pedig hangsúlyozva a könyv élénk, ideges és világos stílusát — méltán tartja remekműnek, a XVIII. század egyik legkiválóbb irodalmi alkotásának. Megteremtve a filozófiai regény műfaját, utat nyitott azoknak a Montesquieu nyomába lépő alkotóknak — Voltaire-nek, Diderot-nak —, akik utána a felvilágosodás ügyét diadalra vitték[13].

2.

Montesquieunek ártatlanságot sugárzó perzsa álarcban elmondott igazságai miatt egyáltalában nem záródtak be előtte az előkelő párizsi szalonok ajtai. Inkább tágabbra nyíltak. És a parókás, díszes öltözetű, kellemes csevegésű, harmincegynéhányéves »elnök úr« barátságos mosolyú arca ilyenkor egyáltalában nem emlékeztetett a maró gúnnyal bíráló filozófusra. A feljegyzések szerint a szép Mademoiselle de Clermont, az akkor hatalma teljében kormányzó Bourbon herceg húgának tiszteletére írta Montesquieu *Le temple de Gnide* című prózai költeményét,[14] a mitológiai mezbe öltöztetett gáláns rokokó-irodalom egyik nem jelentéktelen, de nem is kiemelkedő darabját. Stílusának tisztasága, az érzelmes és sikamlós részletek váltakozása sikert is biztosított számára a szalonokban. A mű megjelenése után a Francia Akadémia beválasztotta tagjának, azonban a király nem hagyta jóvá a választást azzal a kifogással, hogy az író nem lakik állandóan Párizsban.

XV. Lajos környezete valójában arról értesült, hogy ha Montesquieu az arisztokrata-szalonokban a gáláns rokokó-író arcát öltötte is fel, ugyanakkor más, »gyanúsabb« helyekre is bejáratos. Gyakori vendég a politikai kérdésekről vitatkozó *Club de l'Entresol*-ban, ahol fel is olvasta *Dialogue de Sylla et d'Eucrate* című, hajlékony, remek stílusáról tanúskodó művét, a zsarnokság elleni dialektikus vádiratát. Ebben oly zsarnokot ábrázol, aki megundorodott attól, hogy bálványa legyen a »magához hasonlók társadalmának« s végül is lemond hatalmáról. Montesquieu folytatta megkezdett irodalmi munkálkodását a feudalizmus ellen.

A királyi elutasítás után sértődött sietséggel visszatért Bordeauxba s egymásután olvassa fel az ottani akadémián társadalomtudományi tárgyú értekezéseit.[15] És közben a törvényszéki ülésszak megnyitásaként elmondja híres beszédét, amelynek tétele, hogy az ítéleteknek és a törvények végrehajtásának méltányosaknak kell lenniök.

Montesquieu egyáltalában nem tetszeleg a jogtudós tógájában, doctrinaire pózában. A bordeaux-i »száműzetésben« a zsarnoksággal szembeforduló gondolkodó, ítéletei fényében

[12] Az ötletet, azt, hogy a francia valóságot ázsiai utazó szemén keresztül ábrázolja, Montesquieu Dufresnytől kölcsönözte, aki *Amusements sérieux et comiques d'un Siamois* című regényében ezzel már sikeresen kísérletezett. Persze Dufresny célkitűzései, látásmódja, egész írói elképzelése alapján éppen a lényegre vonatkozólag nem tekinthető Montesquieu forrásának.

[13] Feleslegesnek vélem feljegyezni itt a hivatkozásokat. Idézhetném a francia XVIII. századdal foglalkozó egész irodalmat.

[14] Megjelent 1725-ben Párizsban, királyi engedéllyel, de Montesquieu nevének feltüntetése nélkül.

[15] 1725 május 1-én: *Traité général des devoirs de l'homme*, augusztus 25-én: *Discours sur la différence entre la Considération et la Réputation*, november 25-én: *Discours sur les motifs qui doivent nous encourager aux sciences*. Ez utóbbiban fogalmazza meg talán először nyíltan a haladásba vetett hitét: »A kereskedelem, a hajózás, a csillagászat, a földrajz, az orvostudomány, a fizika ezer előnnyel gazdagodott azoknak munkájából, akik minket megelőztek: nem szép cél-e, ha azon dolgozunk, hogy magunk után nálunk boldogabb embereket hagyjunk?«

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

a királyi hatalmat titkon megvető biró áll előttünk: a történelem folyamán rég elbukott római köztársaság puritán erkölcsű állampolgára.

Montesquieu azonban saját korának embere, a maga társadalmának éles szemű megfigyelője. Sértődöttsége nem tartós. Tudja, hogy az nem is vezethet semmiféle eredményre. Holott ő eredményt akar elérni. Mifélét? Irodalmit? Társadalmit? A kettő nála összeolvad. Váratlan elhatározással (a korabeli jogszokásnak megfelelően) eladja törvényszéki elnökségét. S nem sokkal azután, hogy megszületik második lánya, Denise — aki később »drága titkárja« lesz[16] —, feladja bordeaux-i háztartását is: Párizsba költözik.

1727-ben Montesquieu bemutatja második mitologizáló, gáláns rokokó-írását, a »*Voyage á Paphos*«-t Mademoiselle de Clermont-nak. S bár időközben Bourbon herceg kegyvesztett lett, húga pártfogása mégis hathatós. Igaz — a korabeli krónikák tanúsága szerint — Montesquieu alkalmazkodik annyira a főúri társadalom képmutatásához, hogy a »mindenható« és akadékoskodó Fleury bíboros-miniszter számára a *Perzsa levelek*-ből új kiadást nyomat,[17] ebből kihagy jó néhány éles, különösen a katolikus egyház és a királyi önkényuralom ellen irányuló megjegyzést, egész leveleket. A cinikus bíboros-miniszter megelégedetten hunyorít s nincs többé akadálya annak, hogy Montesquieu elfoglalja helyét a Francia Akadémiában.

Montesquieu felölti a díszruhát és elfogadva a hagyományos előírást, új parókában, arcára merevített kaján mosollyal mond akadémiai rövid székfoglalójában minden jót azokról, akiknek gonoszságát és bűneit, egész romlottságát, mind ez ideig — 1728 első napjaiig — kíméletlen gúnnyal leplezte le. De ebben a székfoglalóban találunk néhány mondatot a békéről is, az író békevágyának szép, maradandó kifejezését: »*Pusztuljanak el azok a végzetes féltékenységek, melyek az embereket az emberek ellenségeivé teszik! Kíméljük az emberi vért, a vért, mely mindig bemocskolja a földet!...*«

S ezután a békét hirdető író otthagyja az Akadémiát, Párizst, Franciaországot, hogy megismerje az idegen népeket, az idegen országok szokásait, politikai intézményeit, törvényeit. Elindul Bécsbe, majd 1728 nyarán közel egy hónapig tartózkodik Magyarországon, ahol nem csupán a pozsonyi diétára, a főnemesi udvartartásokra kíváncsi, hanem az egész országra.[18] Meglátogatja a felvidéki bányákat és ez utazásának nemcsak élményeit jegyzi fel a *Voyages* kéziratban hátrahagyott kötetében, hanem ugyanitt »beszámolót« is ír tapasztalatiról.[19] (Magyarországi megfigyeléseit különben felhasználja ekkor már tervbe vett nagy művében: a *Törvények szelleme* XV. könyvének X. fejezete említi a magyar jobbágyság állapotát. A VIII. könyv IX. fejezetének aránylag gyakran emlegetett magyarországi vonatkozásainál már nem a személyes tapasztalat a lényeges. Ez a későbbi, 1741. évi pozsonyi országgyűlés emlékét idézi.)

Montesquieu beutazza Ausztriát, Olaszországot, a »művészetek hazáját«, művészi ízlésének fejlesztőjét, Németországot, Hollandiát. Majd közel két évet tölt Angliában, amelyet

[16] A gyengeszemű, végül egészen megvakult Montesquieunek ő olvassa fel a könyveket és neki mondja az író tollba késői nagy művét, feljegyzéseit, leveleit.

[17] Tartva magát elfoglalt álláspontjához: ezt is név nélkül jelenteti meg.

[18] Kéziratos *Gondolatai*-ban maradt fenn ez a megjegyzése: »Azt mondtam, szeretném látni Magyarországot, mert Európa minden állama olyan volt, mint jelenleg Magyarország. Ott apáink szokásait akartam megismerni.«

[19] Montesquieu magyarországi utazására vonatkozólag l. *Voyages de Montesquieu* I—II. Publiés par le baron A. de Montesquieu, Bordeaux, 1894—96, *Correspondance de Montesquieu* I—II. publiée par F. Gébelin. Páris, Champion, 1914. Továbbá *Spicilegium* című kéziratos munkájának feljegyzéseit és D'Alembert Montesquieuről szóló megemlékezését (az Enciklopédia V. kötete élén.) Közelebbi feldolgozás: Rácz Lajos: Montesquieu utazása Magyarországon. (Akadémiai Értesítő 1914.) F. Honti: Montesquieu en Hongrie (Extrait de la Revue de la Hongrie Nouvelle, Genève.) Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon, Budapest, Franklin 1924, Birkás Géza: Francia utazók Magyarországon, Szeged, Egyetem, 1948.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

a »szabadság és egyenlőség« hazájának lát, és így válik a XVIII. század francia felvilágosítói között az első »anglománná«.»

3.

Montesquieu lord Waldegrave angol követtel tette meg az utat Párizsból Bécsig. Itt Szavojai Jenő herceg és más főurak vendége, Pozsonyban is nagyrészt mágnások társaságában forog, Pálffy nádor is, Eszterházy hercegprímás is szívesen látják az előkelő francia utazót. S így van ez végig, egész útja, külföldi tartózkodása folyamán.

Az udvarias, szellemes, olykor lelkesedő, előkelőségekkel poharazgató Montesquieu hazaérkezése után azonban félreteszi a parókákat, díszes öltönyöket s hirtelen az utókor számára végleg eltűnik »le baron de Montesquieu«-nek az »ancien regime« nagyúri társaságában otthonos arca. És megjelenik a római profil, hogy időnként mögüle, a homályból elő-előbukkanjon a forradalmat előkészítő felvilágosodás filozófusának jövőbe mutató arca.

Montesquieu visszavonul La Brède-be s hozzákezd nagy művéhez. A *Törvények szellemének* előtanulmányaként adja ki 1734-ben történelmi munkáját, a »*Considérations sur les causes de la grandeur et la décadence des Romains*«-t. Megjelenésekor elsősorban azért fontos mű ez, a korai felvilágosodás irodalmának azért egyik legjelentősebb alkotása, mert élesen szembefordul a történelemnek akkor — Bossuet nyomán is — elfogadott teológiai tárgyalásával; a történelmi események elemzését tudományos alapokra igyekszik helyezni.[20] Montesquieu szerint a történelmi fejlődés törvényszerű és logikus és törvényszerűségét fizikai és erkölcsi okok hozzák létre. Ezeket az okokat az író adatszerű elemzéssel kutatja és tárja fel.

Világos azonban, hogy a római történelem vizsgálata Montesquieunél nem önmagáért való: nem csupán egy kutató elme zártkörű érdeklődésének eredménye. A római birodalom megerősödését és hanyatlását tárgyalva, Montesquieu figyelmeztetett a korabeli francia társadalom helyzetére: a nagy fény, ragyogás, pompa mögött meglapuló pusztító hatóerőkre. Montesquieu nem kívánta gyökeresen, forradalmi módon megváltoztatni ezt a francia társadalmat, amelyet az utókor »ancien régime« névvel jelöl. Reformálni akart. A római történelem tapasztalatai alapján bírálta hazájának »észszerűtlen« társadalmi rendjét, mert mindazokat az okokat, amelyek véleménye szerint előidézték Róma bukását, mindazokat az okokat fellelte a »Lajosok« Franciaországában is. A célzások és párhuzamok hol burkoltak, hol egészen nyíltak. Hatásuk — a könyv megjelenésekor — kétségbevonhatatlan, annál is inkább, mert Montesquieu nyelve tiszta és közérthető, világos stílusa minden franciául olvasóhoz meggyőző erővel szól.[21]

[20] »A római történelem egész folyamatának átgondolására és bizonyos fejlődésbeli törvényszerűségek megállapítására irányuló első komoly kísérlet *Montesquieu* nevéhez fűződik... Különböző népek történetének és jogi normáinak összehasonlító tanulmányozása lehetővé tette Montesquieu számára bizonyos általános tételek megfogalmazását...« N. A. Maskin: *Az ókori Róma története*. Bpest, Tankönyvkiadó, 1951. 33. l.

[21] Ehelyt kell emlékeztetni Montesquieu történeti művének a francia történelemírásra gyakorolt hatására. A romantikusokon — Lamartine, Michelet történelmi művein át — Jean Jaurèsig kimutatható ez. De nyilvánvaló, épp a fenti nevek említése mellett, hogy a történetírás és az irodalom nem határolható el mereven: a művészi elemek, a nyelv és a lélekrajz a történetírók helyét a francia irodalomtörténetben jelölik ki. Viszont, ha már itt hatásról tettünk említést, jegyezzük fel a kutatók segítségére a rendelkezésünkre álló adatok szerint azokat a tanulmányokat, melyek Montesquieunek magyarországi hatásával foglalkoznak. Mindenekelőtt említsük meg, hogy Bessenyei: A holmi című művének (Bécs, 1779) XXXIV. része »Monteskió«-ról szól. L. továbbá: Császár Elemér: Kisfaludy Sándor és a francia irodalom (Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének 60. évfordulójára, Budapest, Athenaeum, 1908), Zolnai Béla: Mikes Törökországi Leveleinek keletkezéséhez (Egy. Phil. Közlöny, 1916), Baranyai Zoltán: Első Montesquieu fordításaink (uo. 1920), ua.: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Budapest, 1920, Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat (Egy. Phil. Közlöny 1919—21), ua.: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, Franklin (1924), Sőtér István: Eötvös József. Budapest, Akadémia, 1954.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A rómaiak történetéről szóló mű — mégha nem foglalt is állást a forradalom mellett — elméletileg készítette elő a francia társadalmat a forradalmi átalakulásra. Megteremtette a római erények, »a klasszikus polgári erények« kultuszát, amely a nagy francia polgári forradalomban olyannyira jut majd érvényre, hogy a forradalom vezérei, a jakobinusok a római respublikánusok késői leszármazottjainak fogják magukat vallani. És ha a művészetben például csak Louis David hatalmas festői alkotásaira gondolunk, már megsejthetjük, mennyire nem tekinthető formainak ez a »római hatás«, amelynek előidézésében nagy része volt Montesquieu művének. Tudjuk azt is, hogy a forradalom idején nem egyszer idézték Montesquieut. A girondisták mesterüknek tekintették, és ha a jakobinusok inkább Rousseaura esküdtek, Saint-Just mégis Montesquieu egy mondatát írta *L'esprit de la Révolution et de la Constitution de France* című műve élére. Marat pedig így nyilatkozott: »Bármilyen is a bölcseknek e nagy ember iránti tisztelete, nem tudom vajjon nem marad-e érdeme alatt, ne féljünk ezt kimondani; amikor kifejti a politikai világot mozgató rejtett rugókat, megmutatkozik legmagasabbrendű értelmessége«.[22]

A forradalom nagyjai természetesen már az egész Montesquieu-életművet látták. S mindenek felett azt a hatalmas alkotást — *L'esprit des lois* —, amelynek Montesquieu eredeti elgondolása szerint a római történelemről szóló könyve csupán egy része lett volna. A valóságban előkészítője lett.

1748-ban adja ki Montesquieu, ezúttal valóban külföldön, Genfben a *Törvények szellemét*.[23] Húsz évi állandó munka eredménye ez a könyv. Az író vallomása szerint: »Kimondhatom: egész életemben ezen dolgoztam«. A nyitott szemű megfigyelő, mire a könyv végleges megírásához jutott, megvakult. Művét leányának mondta tollba s a hatalmas, megvalósulásában rendezetlen szerkezetű, mondanivalójában szétágazó műnek nem egy helyén látszik meg, hogy az élő beszédet rögzíti le, gyakran a vitát, melyet Montesquieu a jogászokkal és filozófusokkal, a képzeletbeli ellentmondókkal: Mandeville, Grotius, Bayle vagy Bossuet szellemével folytatott.

Hatalmas mű: nem csupán méreteiben, de koncepciójában is. Műfaja szerint *értekezés:* átmenet a jogelmélet és a szociológia, a jogfilozófia és az államelméletet fejtegető politikai vádirat között. Montesquieu a terjesztés engedélyeztetésének elnyerése céljából[24] sok helyütt enyhítette kifejezéseit, törölt s általában igyekezett hűvös »semlegességgel« tárgyalni minden kérdést és »jogosnak« feltűntetni pl. minden államformát. (Bár senki sem vonja kétségbe, hogy »objektív érvei« teljes mértékben visszautasították, erkölcsileg megsemmisítették a zsarnokságot.) Célkitűzése: elemezni a társadalmi törvények »természetrajzát«, elénk állítani rendszerüket, de mindenekelőtt felkutatni előfeltételeiket, megállapítani a politikai szabadság kialakulásának körülményeit, biztosítékait.

Ismét nem »önmagáért való« cél, hanem fegyver a gondolkodó, a társadalomalakító filozófus-író kezében a fennálló politikai rendszer bírálatára. Következtetéseivel igyekezett elősegíteni Franciaország fiainak ésszerűen élő hazafiakká való nevelését. »Amit *erénynek* neveznek a köztársaságban, az a haza szeretete, vagyis az egyenlőség szeretete. Ez sem erkölcsi, sem keresztény erény, hanem *politikai* erény; és ez az a rugó, amely a köztársasági kormányzatot mozgatja. Mint amiként a *becsület* a rugója a monarchiának. Tehát *politikai erénynek* neveztem a haza és az egyenlőség szeretetét.[25]«

[22] Id. Jean Starobinski: Montesquieu par lui même. Páris, Ed. du Seuil, 1953.

[23] A könyv azonnali sikerére jellemző, hogy két év alatt huszonkét kiadás fogyott el. A mű megértésére pedig jellemző, hogy a katolikus egyház rendkívüli sietséggel tette indexre.

[24] A cenzúra vezetését 1750-ben átvevő Malesherbes az egyházi tiltakozás ellenére engedélyezte is a mű külföldről való szabad behozatalát és terjesztését.

[25] Az *Előszót* követő *Figyelmeztetés*ben.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A *Törvények szelleme* tételeivel kétszáz év óta foglalkozik a politikai irodalom.[26] Ezeken az oldalakon nem térhetünk ki ismertetésükre, bírálatukra. Egyrészt legnagyobb részük tekintetében elfogadjuk Voltaire megállapítását, amely szerint Montesquieu »inkább előre jelez, mintsem kifejt«. Másrészt való az, hogy Montesquieu eszméinek történetét megírni annyit jelent, mint elvonultatni szemünk előtt a politikai eszmék egész történetét, olykor még a XVIII. század politikáját is.[27] Csak megemlíteni kívánjuk, hogy Montesquieu gondolatai, melyek az »ésszerű világrend« mindenkori szem előtt tartása mellett felvetik pl. az éghajlat, az erkölcsök, a szokások befolyását, serkentően hatottak a történelemírás, s általában a társadalomtudományok fejlődésére.[28]

Montesquieure emlékezve és nagy művét »saját korában« vizsgálva, nem hagyható említés nélkül: mily fontos volt pl. a fentebbi idézet kibontása során a *becsület* kérdésének, mint alapvető kérdésnek felvetése XV. Lajos és arisztokratáinak erkölcsileg züllött környezetével szemben. Ugyanakkor Montesquieu könyvében kortársai méltán láttak a vallásos fanatizmus és a babonák elleni heves tiltakozást és félreérthetetlen védelmezését az emberi jogoknak, a népszabadságnak, a humanizmusnak.

Montesquieu felemelte szavát a szabad sajtó, a gondolat szabadsága mellett és kifejtette a vallási türelmetlenség, a hazugság, a gyűlölség elleni nézeteit. Feledhetetlen sorokat írt a faji gyűlölködés, a gyarmati elnyomás, a rabszolgaság ellen. Szavaiban élesen csillan fel a gúny: »Még annak a feltevése is lehetetlen, hogy a négerek emberek: mert hiszen ha embernek tartanák őket, akkor azt kellene hinnünk, hogy mi meg nem vagyunk keresztények... Hajszálhasogató elmék igen-igen túlozzák az afrikaiakkal elkövetett igazságtalanságot, mert hiszen ha az olyan súlyos, mint amilyennek ők mondják, hogyne jutott volna már az európai fejedelmek eszébe is, akik annyi fölösleges egyezséget kötnek egymás között, hogy egyszer már egy általános egyezséget is kössenek az emberség és az irgalom nevében?«[29]

A La Brède-i kastélyban visszavonult »elnök úr«, ha leggyakrabban igyekszik is hűvös objektivitással közölni észrevételeit, megállapításait, néha nekihevül és ilyenkor nagyon »aktuálisnak« érezzük a — napjaink burzsoá kritikája szerint »elavult« — *Törvények szellemének* szövegét. Mintha a hitleri barbárság ellen írná az inkvizíciót vádoló sorait: »Ha valaki az utókorban azt meri majd állítani, hogy ebben a mi századunkban Európa népei civilizáltak voltak, titeket fognak idézni s így bizonyítani, hogy barbárok voltak; s a rólatok való emlék meggyalázza egész századunkat...«

4.

A *Törvények szelleme* egészében: összetettségében, gazdagságában, eszmei zsúfoltságában fejezi ki Montesquieu életének, jellemének, a társadalomban elfoglalt helyének egész dialektikáját. Helyesen jegyezte meg Jacques Gaucheron,[30] hogy nem nehéz Montesquieuvel bármit is mondatni. A könyv anyagából kiragadott, az összefüggéseiktől elszakított

[26] Meg a történettudományi, jogtudományi s a politikai gazdaságtan is. Nem szólva a támadó teológiai munkák tömegéről.

[27] Joseph Texte megjegyzése. Petit de Juleville: Histoire de la langue et de la littérature francaise des origines a 1900. T. VI. XVIII. siècle. Paris, 1898. 760–61 l.

[28] L. Stendhal, majd Taine művészetbölcseletét is. Másrészt alapos elemzésre volna szükség oly célból, hogy kimutatható legyen: miként mélyítették el az emberi gondolkodást. pl. Montesquieu tételeire vonatkozó haladó szellemű és forradalmi cáfolatok. Főként azok, amelyek az ugyancsak Montesquieure támaszkodó geopolitikai irányzatokra vonatkoznak.

[29] Gyergyai Albert fordítása az általa összeállított kötetben: *A francia felvilágosodás*, Budapest, Művelt Nép, 1954. Ez a kötet közli a *Törvények Szellemé*-ből »A négerek rabszolgaságáról« szóló részletet, valamint a továbbiakban hivatkozott »Igen alázatos kérelem Spanyolország és Portugália inkvizitorainak« című fejezetet.

[30] A mű megjelenésének kétszázadik évfordulóján (Les lettres francaises, 1948 július 15).

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

idézetekkel, még a legrosszabb ügyet is alá lehet támasztani.[31] Mégis a könyv megjelenése után a klerikális reakció nem értette félre az író mondanivalóját és a legélesebb támadást intézte ellene. S a gyalázkodásban egyszerre évszázados egymásközti civódás után egyetértettek jezsuiták és janzenisták.

Montesquieu válasza: az 1750-ben kiadott *Défense de l'Esprit des lois* című röpirat. Ebben az író nemcsak védekezett, de keményen támadott is. Ma is megszívlelendőnek tartjuk — mindenfajta dogmatizmus ellenében — a helytelen kritika elevenére keményen rátapintó mondatait: »A keserű kritikákból mi következik? Az, hogy a *Törvények szellemé*-nek írója nem a kritikusok terve és látásmódja szerint készítette el munkáját és hogy, ha a kritikusok ugyanerről a tárgyról írtak volna egy művet, abban sok minden dolog lett volna, olyan, amit ők tudnak ... Helytelen érvelési mód az, amellyel egy akármilyen jó könyvet oly rossznak lehet feltüntetni, mint valami rossz könyvet és amelyet érvényesítve bármily rossz könyvvel kapcsolatban, oly jónak lehet azt feltüntetni, mint valami jó könyvet.«

Természetesen felvethető a kérdés: miért az irodalomtörténet tartja számon a *Törvények szellemét*? Nemcsak írójának személye miatt, hanem azért is, mert ebben a műben bontakozott ki Montesquieu nyelvezetének egész gazdagsága, az értekező francia próza máig ható tisztaságával. Itt a legélvezetesebb stílusának különös sajátossága: a tárgyalás lendülete, a lezáró gondolat olykor váratlan fordulata. Valahol azt jegyezte fel: »Ahhoz, hogy jól írjunk, át kell ugranunk a közbeeső gondolatokon«. Igyekezett ez elv szerint »jól« írni. Stílusának ebből eredő bizonyos szaggatottsága azonban sohasem árnyékolta be gondolatai világosságát. Ezt szerette Montesquieu írásaiban Stendhal. Gyakran hegyezte ki az ellentéteket s a szakadozott, hirtelen felszökkenő mondatokat is sűríteni tudta. Nem csodálkozunk azon, hogy Anatole France mennyire tisztelte Montesquieut.[32]

A vak író élete végéig nem hagyja abba munkásságát. Még két kisebb, mégis számbaveendő művet alkot. Az *Arsace et Isménie* című »keleti« elbeszélést, amely nem csupán szerelmi történet, a tiszta és önfeláldozó szerelem története, hanem egy eszményi uralkodóé, aki nagylelkű és emberszerető, szigorúan ügyel a törvények betartására és oly filozófusok segítségével uralkodik, akik »mindig a népről beszéltek, csak néha a királyról, és sohasem önmagukról«.[33]

Az *Essai sur le goût*, Montesquieu egyetlen esztétikai tanulmánya Diderot és D'Alembert sürgetésére az Enciklopédia részére készült. Már nem tudta befejezni ezt a hitvallást igényes, klasszikus ízléséről.

Az *Enciklopédia* ötödik kötetének bevezetőjeként jelent meg D'Alembert *Emlékezés Montesquieuről* című cikke, nem sok idővel a nagy író halála után. »*Könyvei révén az emberiség jótevője*«, szögezi le D'Alembert a kor leghaladóbb szellemei nevében és mintaképül állítja Montesquieut az írók elé.

[31] Helvetius már a kézirat alapján ezért is bírálta a könyvet. Viszont több, mint fél évszázad múltán is, a forradalom alatt nemcsak a burzsoázia képviselői hivatkoztak rá, mint orákulumra, hanem Babeuf és a forradalom után tanítványai is rendkívül nagyra becsülték Montesquieu materializmusát és dialektikus gondolkodását. Az 1800-ban Párizsban megjelent *Dictionnaire des Athées anciens et modernes* idézi Montesquieu címszónál az I. könyv 1. fejezetének egyik mondatát: »Amint látjuk, a világ, melyet az anyag mozgása teremtett meg és értelem nélküli, még mindig fennáll.«

[32] Persze nem csupán stílusáért. Mikor azt olvassuk: milyen iróniával beszél Montesquieu az egyházról és mily megvetéssel a teológusokról meg a szerzetesekről, eszünkbe kell, hogy jusson Anatole France. És mindenekelőtt Montesquieunek egy »kortársa«, az Anatole France teremtette Coignard abbé. — Montesquieu stílusára vonatkozólag vö. még: »Mint író Montesquieu mintegy megteremtője annak a szárnyaló, méltóságos, gondolatbő klasszikus stílusnak, amellyel nemcsak a következő század történészeinek válik mintaképévé, hanem oly szépíróknak is, mint Flaubert, aki benne és Voltaire-ben látta a francia nyelvkészség legtisztább és legmagasabb kifejezését.« (Gyergyai Albert id. mű 32. l.)

[33] Montesquieu nem először rajzolt e művében »Utópiát«, hanem a *Perzsa levelek*nek a Troglodytákról szóló részében.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Mintakép-e vajon?. Saját korában kétségen kívül az lehetett. Nem azzal, ami visszahúzta, mérsékelte, hanem azzal a magatartással, szókimondással, ami előremutatott. A *Törvények szellemé*ben magára erőszakolt fegyelemmel mérsékelte, mérsékelnie kellett magát. A könyvhöz készített sok kötetnyi feljegyzéseiben tartózkodás nélkül fejtette ki nézeteit. Montesquieu *Gondolatai*-nak kiadását már Sainte-Beuve követelte. Az »elnök úr« örökösei a La Brède-i kastély könyvtárában közel másfél évszázadon át rejtegették e kincseket. Ma már ismerjük a kéziratokat. Ismerjük Montesquieu hangosan el nem mondott, vagy csupán baráti körben szóvátett gondolatait. S még inkább tiszteljük őt: a szabadság, a béke, a humanizmus, a felvilágosodás igaz gondolkodóját.

»Ez a szó *szabadság* — olvassuk Montesquieu gondolatát[34] — a politikában távolról sem jelenti ugyanazt, mint ahogy a szónokok és költők értelmezik. E szó csak egy viszonyt fejez ki és nem szolgálhat a kormányzati formák megkülönböztetésére, mert a népi állam a szegények és (gazdaságilag) gyengék szabadsága és a hatalmasok szolgasága; a monarchia pedig a nagyok szabadsága és a kisemberek szolgasága... Amikor egy polgárháborúban azt mondják, hogy a szabadságért harcolnak, ez nem igaz: a Nép a nagyok fölötti uralomért küzd, és a nagyok azért, hogy uralkodjanak a Nép fölött.«

Már az 1724-ben írt[35] *Reflexions sur la Monarchie universelle en Europe* című tanulmányában bizonyítja annak »erkölcsi lehetetlenségét«, hogy egy nép uralkodjék a többi felett. Montesquieu — természetesen a XVIII. századig kialakult, addig ismert államformák tekintetében — hitt abban, amit ma a különböző rendszerek békés egymás mellett élésének nevezünk. »Egyáltalában nem hiszem, hogy egy kormányzatnak szügségképpen el kell vennie kedvünket egy másiktól.«[36]

Vég nélkül idézhetnénk gondolatai sorából. Mikor a Sorbonne bírálata ellen nagy művének védelmére kelt, ezt írta: »Nem lehet abban mást találni, mint a jónak, a békének és az emberiség boldogságának szeretetét«.[37] Így is van. Méltán vallhatta magáról: »Életemben gyakorta elkövettem ostobaságot, gonoszságot soha«.[38]

Montesquieu kéziratainak, feljegyzéseinek, magánlevelezésének elolvasása után sem láthatjuk az írót másnak, mint ismert műveiben. A vonások természetesen gazdagodhattak, az ismeretek mélyülhettek, a három arcot: a XVIII. század divatos írójának, az ókori köztársaság hívének és a forradalom előkészítőjének arcát felfedték előttünk a művek. S ha éppen a szabadság és béke hívének valamely műben kifejezett, ma is elmondható gondolatára vagyunk kíváncsiak, nyugodtan visszatérhetünk az első műhöz, a *Perzsa levelek*hez is. A XCVI-ik levélben ezt olvashatjuk: »Csak kétféle igazságos háború van: az egyik fajta a támadó ellenséget veri vissza, a másik fajta a megtámadott szövetségest segíti meg.«[39]

Montesquieu életének hatvanhat éve alatt Franciaország nem egy, és hosszú esztendőkig tartó, véres, az ország erejét kimerítő háborút viselt. Montesquieu egyikben sem vett részt és nemcsak ideológusa volt a békének, a népek barátságának, hanem önkéntes, messzire hangzó szavú hirdetője is.

A béke és a haza szeretete egyetlen érzés volt szívében. Szőleit művelve, járva a francia lankákon, a széles ég alatt születtek meg gondolatai, hogy azután megfogalmazva dolgozószobája csendjében, elbocsássa őket, mint a postagalambokat, az egész emberiséghez.

[34] *Mes Pensées* (Kézirat) II. kötet folio: 6—7.
[35] És csak 1891-ben a *Deux opuscules de Montesquieu* című kötetben közzétett.
[36] *Mes Pensées* (Kézirat) II. kötet fo. 17.
[37] Lettre au duc de Nivernais.
[38] *Mes Pensées* (Kézirat) I. kötet 512. l.
[39] *Gondolatai*nak egy lapján meg ezt a mondatot találjuk: »Mindezideig a háborúk közül Spartacusé volt a leginkább jogos.«

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Montesquieure emlékezve nem csodálkozunk azon, hogy ha államelméleti gondolatait túlhaladottaknak találták is a francia forradalom vezérférfiai, ha a *Contrat social* több hívet is számlált közöttük, mint az *Esprit des lois*, mégis a forradalmárok következetesen mesterüknek vallották a felvilágosodás első nagy francia íróját, és lelkesedni tudtak újra és újra felfedezett rejtettebb gondolatain.

Az irodalomtörténet pedig méltán sorolja őt a nagy mesterek, a nyitott szemű, mélyen gondolkodó írók, a stílus nagy francia mesterei közé.

OSVÁTH BÉLA

SZÍNÉSZETÜNK ÉS DRÁMAIRODALMUNK HELYZETE A SZABADSÁGHARC IDEJÉN

(Vázlat)

»Harc közben hallgatnak a múzsák« — jelszóval a polgári színháztörténet mint valami kényszerű, átmeneti időszakot tekinti az 1848—49-es éveket művészetünk és drámatörténetünk fejlődésében, s bánatosan jegyzi meg erről az időről, hogy »a színészek is a színházi rovat helyett egyre sűrűbben kezdenek a háborús hírekben szerepelni«.[1] Színészeink, Egressy Gáborral az élen megértették a haza hívó szavát és ők is megragadták a függetlenség és szabadság forradalmi zászlaját, sőt a szabadságharc első hősi halottja is színész, Szathmáry Dani,[2] aki Szegeden s a forradalom előtt Pesten játszott nagy sikerrel.

1848 március 15. jelentős állomás színészetünk fejlődésében is, mert akkor győzedelmeskedik az az eszme, amelynek jegyében színészetünk és drámairodalmunk reformkori hősi küzdelmei lezajlottak — ekkor űzték ki véglegesen a magyar színpadokról a »kopottruhájú« »a magyar férfias lélekkel oly elhatározólag ellenkező«[3] német színdarabokat, hogy elfoglalják helyüket a szabadság eszméjét hirdető magyar, a polgári társadalom perspektíváit megmutató francia drámák és a német feudális abszolutizmussal szemben az újat, a polgári humanizmust hirdető nagy német író-óriások : Goethe, Schiller, Lessing.

Kétségtelen, hogy a szabadságharc bizonyos mértékig elvonta az erőket a színpadról, a nemzet érdeklődését másfele terelte, de éppen abban van színészetünk és drámairodalmunk jelentősége ebben az időben, hogy elősegítette ezt az érdeklődést, lelkesített és az ellenség gyűlöletére tanított, a haza és a kivívott szabadság megvédésére mozgósított. Művészet és politika, irodalom és szabadságharc egysége színészetünkre és drámairodalmunkra is jellemző. A színházi előadások a forradalom alatt a legparázsabb nemzeti szabadságtüntetések színhelyévé váltak. A halhatatlan március 15-i nap is a színházban, a Nemzeti Színházban ért véget, ahol »a színészek együtt szerepeltek az újabb történelmünk legdicsőbb szakát kivívott közönséggel«.[4]

A színházi plakátok Soulié Frédéric francia szerző »Két anya gyermeke« című vígjátékát hirdették erre a napra, de a forradalmi ifjúság küldöttei kérésére a Bánk bánt tűzték műsorra és a színházat ünnepélyesen kivilágították. A nagy nap hősi eseményeit Jókai Mór

[1] Rédey Tivadar : A Nemzeti Színház története. 227. l.
[2] Szigligeti : Szatmáryné. Vasárnapi Újság, 1874. 43. sz.
[3] Kölcsey összes művei : (Franklin kiadás 1015. l.)
[4] Vahot Imre beszámolója a március 15-i eseményekről. Pesti Divatlap, 1848. évf. 361. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

örökítette meg az Életképekben. »Ez nap délutánján, a nép kívánta a színházi aligazgató Bajza Józseftől, hogy a színházban a nap ünnepélyére teljes kivilágítás mellett »Bánk bán« adassék elő. Bajza mondá, hogy szívesen teszi; a színház oltár volt ma, a közönség szive volt most jelen ünnepi arcokkal, ünnepi ruháiban, a nemzeti cocarda volt minden férfi, minden nő keblére föltüzve. Középen a nemzeti zászló. Ezalatt a nép a megszabadított Stancsics kocsiját önkezeivel vonva át Budáról a színháztérig, bevonult a színházba, mely mindenki számára ingyen megnyittatott. A páholy-birtokosok is megnyiták páholyaikat a nép számára, ki még a közforradalom percében is oly tiszteletben tartá a gyöngédebb érzelmeket, hogy egy páholyt sem foglalt el, melyben hölgyek ültek. A zenekar fölváltva a Rákóczi-indulót, Marseillaiset és Hunyadi László szebb helyeit hangoztatá. Később Egressi Gábor szavalá el Petőfinek fenn kitett költeményét, a nép ezreinek harsogó esküvése mellett. Ugyanazt rögtön Szerdahelyi által zenére téve, a színházi polgártársak kara éneklé el, a közönség ismételteté a szavalmányt és dalt.«[5] A Bánk bán második felvonását játszották javában, amikor a nép a megszabadított Táncsiccsal a színháztér elé érkezett. A színházba benyomuló tömeg zaja félbeszakította az előadást. »A nemzeti kokárdákat viselő nemzeti színészek és színésznők — számol be az esetről a Pesti Divatlapban Vahot Imre[6] — majd mind megjelentek a színpadon, a szerepek megváltoztak, a nézőhelyből egy időre színpad, s ebből nézőhely lett. A félkörbe állt színészek egy ideig némán s meglepetve néztek a nézőhelyet minden zugában betömött roppant közönségre, mely maga a legcselekvénydusabb, legdicsőbb kifejlődésű és irányú nemzeti drámánk egy igen érdekes felvonását adá itt elő. Nemzeti színházunk krónikájában sem tünt fel ennél nevezetesebb nap, midőn t. i. a hajdankor egyik legszebb szabadságképét feltüntetett színészek együtt szerepeltek az ujabb történelmünk legdicsőbb szakát kivívott közönséggel. Ki volt hát e nagyszerü dráma valódi nézőközönsége? — a szabad szellemü Katona által felidézett ősök jó szellemei, a szabadság és művészet egyesült istenei, kik bizonyára helyeslő tetszéssel fogadták becsületesen és jól vitt működésüket.«

A színpadon a közönség ünneplése közepette megjelentek a forradalom hősei, Petőfi, Vasvári, Irinyi, Jókai. Laborfalvi Róza a színészek és a maga megbecsülését is kifejezve kokárdát tűz Jókai mellére. A rivalda fényében kötött barátság rövidesen házasságra vezetett, s Laborfalvi Róza mint Jókainé folytatja tovább nagyszerű művészi pályáját.

A Nemzeti Színház ezzel az estével széttéphetetlenül összeforrott a forradalommal, hűséges visszhangjává vált a nemzet szabadságküzdelmének, a forradalmi hangulat, a függetlenségi vágy, a hazaszeretet nagyszerű élesztőjévé.

Március 15. után sok színész nemzetőrnek áll. Elsőnek a francia jakobinus mozgalmakkal rokonszenvező Egressy Gábor jelentkezik, »piros-hajtókás, pitykés, gombos kék dolmányban jár, vöröstollas pörge kalappal és kardosan, balkarját nemzeti színü szalag övezi s mellére hasonló színü gyönggyel hímzett, korona nélküli magyar címert tüz.«[7]

A polgári színháztörténet gúnyosan meg is jegyzi, hogy »Egressy színháznak tekinti az utcát.«[8]

Az igazgatóság kétségtelenül nehézségekkel küzdött a műsor összeállításakor. Több színész nemzetőri és honvéd szolgálatot teljesít, Egressy honvédtiszt, majd Csongrád megye kormánybiztosa lesz. Több darabot nem tudnak nélküle adni, szűkül a repertoár. Nem áll rendelkezésre olyan mondanivalójú dráma, mely a nagy napok hangulatának, lelkesedésének megfelelne. Bajza igyekszik a demokratikus és függetlenségi gondolatokat tartalmazó darabokat felújítani. Március 17-én Erkel Hunyadi Lászlóját adják, kevés közönség előtt, 19-én a Csikóst újítják fel, április 1-én újra a Bánk bánt adják. A közönség érdeklődése csak

[5] Jókai: Forradalom vér nélkül. Hátrahagyott művek, VI. kötet. Forradalom alatt írt művek 15 l. Révai kiadás, Bp. 1912.
[6] Vahot idézett cikke.
[7] Egressy Ákos: Emlékeim az 1848—49-dik évi szabadságharc idejéből. 3. l.
[8] Pukánszkyné Kádár Jolán: A Nemzeti Szinház 100 éves története 81 l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

április közepén fordul újra a színház felé, hiszen az addig játszott darabok : »Párisi rongyszedő« az »Alvajáró« »szállékony társalgási nyelve«, semmitmondó története nem köthette le a márciusi napok közönségét. A forradalom után az első forró este április 5-én van a színházban, amikor a bécsi egyetemi ifjúság küldötteinek üdvözletére rendeznek ünnepi estet.[9] A műsort a színház forradalmi darabjaiból állították össze : Hunyadi László első felvonását játszották, majd Erkel vezényletével Bátori Mária nyitányát, a Csikósból két jelenetet adtak elő, az első felvonásnak azt a jelenetét, ahol Bálint gazda olyan bátran és öntudatosan szembeszáll az élősdi grófi családdal. A színház szólótáncosai pedig stiriai táncot táncoltak a vendégek tiszteletére.

Figyelemre méltó a színház igazgatóságának az erőfeszítése a demokratikus eszméket sugárzó műsorrend megteremtésére. Bajza nagy rajongója Molièrenek, s a Tarfuffe felújítása mellett április 17-én műsorra tűzi a Fösvényt is. Ez az első bemutató március 15. után s a közönség érdeklődését tekintve is, ez az előadás fordulópontot jelent. Ettől az időtől kezdve fokozódik az előadások látogatottsága, de a műsoron is egyre több jó darabot találunk. Igen sok a magyar felújítás, a már említett darabok mellett Szigligeti három színművét : a Szökött katonát, Két pisztolyt, Mátyás fiát és Vahot Imre Országgyűlési szállását újítják fel, az operák közül a Macbeth és az Ernani felújítása az esemény. Színháztörténeti szempontból érdekes dokumentum Verdi operájának, az Ernani előadását hirdető 1848. április 8-i plakát »figyelmeztetése.«[10] A színház igazgatója, Bajza és titkára, Szigligeti a színi hatás hívei, a színszerűség biztosítása érdekében elhatározzák, hogy a színváltozások közötti díszletezést, kellékezést nem a közönség előtt fogják végezni, hanem leengedik a függönyt. Erről a következő figyelmeztetés értesíti a közönséget : »Azon zavarok elkerülése végett, melyek a színhelyek változtatásakor függönyök és színfalak felakadása által, gyakran a legnagyobb vigyázat mellett is okozhattak : másrészről, hogy a házaknak, erdőknek, s egyéb diszitményeknek a közönség láttára történt eltüntetése s a butoroknak és kellékeknek ki és behordása által a színi csalódás csorbát egyáltalán ne szenvedjen, s hogy a színpadon mindenkor a darab értelmében célszerűen lehessen rendezni : ezentul az egyik redőzetet ábrázoló első függöny minden színhelyváltozáskor le fog bocsáttatni, a másik első függöny, melyre táj és alakok vannak festve, a felvonások végén használtatván. Egyébiránt drámai előadásokban a felvonásokat a színhely változásaitól a tisztelt közönség a felvonások közti zene által is igen könnyen megkülönböztetheti.«

A magyar színpadokon eddig tehát színváltozások között nem volt függöny, a jelenet végén a színészek mind eltávoztak, s a nézők szeme láttára jöttek a díszítők a változást el rendezni. Ez kétségtelenül gátolta a »szini csalódást«, a néző szeme előtt elrendezett színpad nem kelthette a valóság érzetét, a színfalak tákolása, a kellékek ki- és behordása mind-mind rontották az illúziót. S Bajza és Szigligeti jól tudták, hogy »szini csalódás«, színpadi hatás nélkül drámai hatás sem képzelhető el. Ezt segítették elő, amikor az előfüggöny leeresztéséről intézkedtek.

Április közepétől nőtt a közönség érdeklődése a színház iránt, s az igazgatóságnak a következő évre szóló bérletfelhívására számosan jegyeztek bérletet és ez nemcsak a színház iránti érdeklődésnek, hanem a forradalom győzelmébe vetett hitnek a bizonyítéka is volt.

A közvélemény közben egyre mohóbban várta azt az új magyar drámát, amely nemcsak emlékezni, de a jövő útját járni is tanítana.

[9] Lásd erről Bajza levelét Szigligetihez. Waldapfel Eszter : A forradalom és szabadságharc levelestára. 189. l. 87. sz. levél.

[10] A Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályának plakátgyűjteményéből. Ha a szövegben későbbiekben plakátidézetet vagy plakátra való hivatkozást találunk, az adatok mind a Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályának plakátgyűjteményéből valók.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A Pesti Divatlap sürgeti a Nemzeti Színház vezetőit, gondoskodjanak arról, hogy »a költészet termékeny földjéből miként idéztessen elő az újabb viszonyokra alkalmazott jó színművek a lehető legnagyobb számmal.«[11]

Két eszközt ajánl az új magyar dráma megírásának serkentésére: pályáztatás és a rendszeres díjazás javítása. »Díjakat kell kitenni szabad szellemű legujabbkori és régibb történeti komoly drámára — folytatja a cikk, mely a jellemek hibáit, gyöngéit élesen, s mulattatólag ostorozza és látványos, énekes színműre is, melynek iránya nemes és lélekemelő.« Milyen tudatosan és szabatosan fogalmazza meg a cikkíró az új drámával szemben felállított eszmei követelményt: »hősi s polgári erényekre lelkesítsen.« Új emberideál született a márciusi napokban; s ezt a szabadságért harcoló, a nemzet függetlenségéért hevülő, a feudális bilincseket szétszakító, a nemesi előítéleteket leromboló szabad embert akarták látni a színpadon is.

A lapok hírt adnak ugyan arról, hogy Szigligeti Ede forradalmi témájú darabon dolgozik, jelzik, hogy Dobsa Lajos drámát ír,[12] de ezek még csak hírek, s nem kész darabok, pedig a közvélemény már nagyon várja a forradalmi magyar színműveket.

A Pesti Hirlap cikkírója a drámai művek rossz díjazására való célozgatással reformkori színészetünknek szinte hírhedtté vált kérdésére hívta fel a figyelmet. Hiába vívtak íróink éles harcot a díjazás rendezéséért, csak a szabadságharc alatt, 1848. június 1. után emelték fel a szerzői díjat. Június 1-én Ráday Gedeon a Nemzeti Színház országos igazgatója felhívást intéz a drámaírókhoz: »Az eredeti drámaírók ügyében«. A nemzeti színészet és eredeti drámairodalom csak úgy virágozhatnak fel, ha egybenőtt gyökerekből szívják a nedvet. A szellemet eddig nyügözött bilincsek letöredeztek, a drámaíró tárgyát szabadon választván s lelke nyugalmát bátran és tartózkodás nélkül követhetvén, ezentúl hihetőleg életrevalóbb és maradandóbb becsű műveket fog teremteni.«

Szabályozza a díjazást is: »a szerző az őt illető egész jövedelmet, mely eddig negyedenként négy előadásból fizettetett ki, ezentúl a két előző előadás két féljövedelméből kapja meg. — Ezen két első előadás után a szerző minden előadásból rendesen 10 száztolit huz.«[13]

Ráday Gedeon szerzői díjrendezése jelentős anyagi segítséget nyújtott a drámaíróknak, hiszen a két első előadás bevétele általában több volt a továbbiakénál, s a későbbi előadások után fizetett »10 száztóli« biztosította a szerzőnek a sikerekből való jogos anyagi részesedését. A sajtó a forradalmi időkhöz méltó éberséggel figyeli a Nemzeti Színház működését, felhagy a kicsinyes áskálódással — több megértést tanúsít Bajza működésével szemben is, mint előző igazgatóságának idején.

Júniusban igazgatócsere történik, Bajza József megválik a színháztól, hogy aktívabban bekapcsolódhassék az ország politikai életébe s a Kossuth Hirlapja szerkesztője lett. Megható, kedves levélben búcsúzik el június 2-án a színház tagjaitól. A forradalmi gondolkozású patrióta a jövőbe vetett biztos hitét adja üzenetül a szeretett intézmény művészeinek: »Virágozzék a felszabadult haza s adja Isten, hogy a nemzeti színügynek is nemsokára feltámadjon a napja s milliók érezzék ennek fontosságát, mit még most alig éreznek százan, ezren.«[14] Erdélyi János lesz az utóda a Nemzeti Színház igazgatói székében, aki a legnehezebb időkben is törhetetlen elvhűséggel, a haza iránti mélységes szeretettel áthatva vezette a színházat. Erdélyi színigazgatói programja Bajza jakobinus gondolkozású igazgatásának a folytatása, egész igazgatói működésében hű maradt ahhoz a művészi eszméhez, amelyet a Kisfaludy-Társaságban, népköltészetünkről tartott előadásában olyan tömörséggel fejtett ki: »Tehát tanulni a népet, az életet, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.«[15]

[11] Pesti Divatlap 1848. 22. sz. 609 l.
[12] Pesti Divatlap 1848. április 15.
[13] Pesti Divatlap 1848. június 1. szám 639 l.
[14] Kádár Jolán: Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. 59. sz.
[15] Lásd erről Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története II. köt. 251 l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Erdélyi János igazgatása alatt a műsor még további magyarosodást mutat. Már Bajza kiűzte a műsorból Birch-Pfeipfer és Kotzebue darabjait s már az ő idejében a magyar színművek mellett csak francia drámát vagy egy-egy Shakespeare felújítást találunk műsoron. Az operát sem nagyon erőltette, bár három új operát ő mutatott be : Lortzing : Cár és ács című vígoperáját, Verdi Machbeth operáját és Mercadante ókori tárgyú Horátiusok és Curiatiusok-ját. Különösen a Machbeth operaváltozatának volt nagy sikere ; két év alatt 15 előadást ért meg, s Schodelné utolsó nagy szerepében, lady Machbeth alakjában tündökölt. A magyar operák közül különösen a Hunyadi Lászlót adják többször, április 28-án az »Unio végett Erdélyből érkezett küldöttség tiszteletére« ünnepi előadásban és más ünnepi alkalmakkor is (Klapka majd Kossuth és a kormány tiszteletére rendezett díszelőadásokon) ezt mutatják be. Nem véletlen, hogy a Bánk bán is ebben az időben férkőzött be kitörölhetetlenül a közönség szívébe. A márciusi nép, amikor azt kérte Bajzától, hogy a forradalom örömére a Bánk bánt tűzzék műsorra, azt a felismerését nyilvánította ki, hogy Katona József színművében azoknak a szabadságtörekvéseknek adott hangot, amelyet most egy nagyszerű nap lelkesedésével egyszeriben kivívott. A Bánk bán előadását mindannyiszor (5-ször adták a szabadságharc idején) lelkes, hazafias tüntetés, németellenes felkiáltások kísérték.

A szabadságharc nemzeti-színházi hősi küzdelmei Erdélyi János és a főigazgató Ráday Gedeon s a színház mindenes titkára, Szigligeti Ede nevéhez fűződnek. Erdélyi nagy örökséget vesz át Bajzától; a Nemzeti Színház első igazgatójának működését az elvi szigor, az eredeti nemzeti drámairodalom ápolása, a színszerűség biztosítása, az üres páthoszú szavaló iskola és a német »rongydrámák« elleni harc jellemezte. Erdélyi János hű maradt ehhez az örökséghez, nagy gondot fordít az új magyar drámák bemutatására s tiszteletre méltó erőfeszítéseket tesz a műsorrend demokratikus, polgári forradalmi darabokkal való kibővítésére. Az új darabok kiválasztásánál és főleg betanításakor hatalmas nehézségekkel kellett megküzdenie : meggyengült a színház művészi gárdája, különösen Egressy hiányát érezték nagyon.

Erdélyi műsorpolitikája rugalmasabb, mint Bajzáé. Az opera iránt is engedékenyebb. Ő tűzi műsorra Flotov Márta című vígoperáját, s egy új, magyar operaszerzőt is avat : Császár György : A kunok című operáját játszák nagy sikerrel, amelynek magyaros szólamait, hazafias jeleneteit nagy tetszéssel tapsolta a közönség. Erdélyi János érdeme a balett fejlesztése is. A színház tánckarát kibővítette, s a tehetséges szólótáncosokkal, Tóth Samuval, Kilényi balettmesterrel, Sári Fannival, Veszter Sándorral többet kezdett foglalkozni. Egyre több egész estét betöltő balettet találunk műsoron. November 29-én Sobri, vagy parasztlakodalom Bakonyban — címmel a húszas—harmincas évek népszerű betyáralakját hozzák a balettszínpadra és egy népi lakodalmas táncot. December 7-én Veszter Sándor »új némajátékát« a Lucifer és a bérlőt adják, sajtó és közönség lelkesedésétől kísérve. Különösen a zseniális Tóth Samu tetszett. A Nemzetőr szerint »Tóth Samu mint ördög ügyes ugrásai s torz mozdulatai által kitüntette magát, s oly ördögileg nézett ki, mintha az olmützi, most már ismét bécsi kamarilla tagjai közül szabadult volna elő.«[16]

December 20-án újra érdekes bemutatót tartott a színház, a »Csata Fehértemplomnál« című eredeti némajátékot adták — ahogy a színlap hirdette — »2 szakaszban, táncokkal, csoportozatokkal — ütközettel.« A színpadon a zene ritmusára valósággal megelevenedett a fehértemplomi csata, Jellasics katonáinak csúfos futását a színpadon újra láthatta a lelkesedésének tetőfokára jutott közönség. Az ütközet történetébe szövődött bele Julcsa és Jancsi, két parasztgyerek kedves szerelmi története.

Erdélyi műsortervében újra helyet kap a német dráma, amit már nem Kotzebue képvisel, hanem Schiller és Hebbel. Október közepén felújítják az Ármány és szerelem c. drámát, november 25-én pedig bemutatják a Tell Vilmost. A Nemzetőr kritikusa a forradalmi

[16] Nemzetőr 1848. 23. szám.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

közvélemény hangját tolmácsolja, amikor így ír: »Mindig örülünk, valahányszor ilyen, a szabadság tiszta szellemét lehelő, korszerű művek hozatnak a színpadunkra.«[17]

A forradalmi repertoárt akarja növelni Erdélyi, amikor október 30-án bemutatja Dumerson és Delaborde »Nép és arisztokrácia« című népies drámáját, Egressy Béni és Cseperegi Lajos közös fordításában. A darab a francia romantika külsőséges eszközeinek leltárából is bőségesen merített: az elveszett gyermek, aki szegény embereknél nevelkedik, beleszeret egy napszámosba, megesküdnek, de az esküvő napján egy véletlen következtében megtudja előkelő származását. S itt kezdődik a bonyodalom: a márkiné visszakövetelni a leányát, akit a palotába hoz, felöltözteti drága ruhákba, ékszereket rak rá, de a lány nem jól érzi magát a palotában, visszavágyik napszámos férjéhez. Közben a háttérben elviharzik az 1830-as forradalom, s az események is megmutatják, hogy a Guilanne család emberségesebb, mint Verneuil márkiék. A dráma jellemrajzok, szerkezet dolgában egy kissé elsietett, a csomópontok kibontása sem lélektanilag, sem dramaturgiailag nem elég megokolt — de mégis töretlenül sugározza a francia romantika legfőbb törekvését: az elnyomottak védelmét s a dolgozó nép erkölcsi fölénye a here-életet élő magas arisztokrácia fölött maradéktalanul érvényesül benne.

A Nép és az arisztokrácia az egyik legnagyobb siker az újdonságok között, hétszer játsszák a szabadságharc bukásáig.

A másik francia újdonsággal Scribe: Forradalom előtt, alatt és után című vígjátékával azonban már nem értett egyet sem a kritika, sem a közönség. Scribe darabja az arisztokráciával kompromisszumot kötött nagyburzsoázia felfogását tükrözi, s a forradalmi mozgalmakkal szemben meglehetősen destruktív álláspontot foglal el. A dráma csaknem 10 év alatt játszódik le, a három felvonás három keresztmetszet a francia burzsoázia életéből, a forradalom előtti, alatti és a forradalom utáni életét mutatja be. A harmadik felvonásban van tulajdonképp Scribe darabjának a mondanivalója. A meggazdagodott burzsoá és az arisztokrácia kezet nyújtanak egymásnak, annak a meggyőződésüknek adva kifejezést, hogy csak az ő kettőjük összefogásával lehet a társadalmat vezetni.

A Scribe-féle következtetés érthető felháborodást keltett a forradalmi sajtóban, tiltakoztak az ilyen lélekromboló színművek bemutatása ellen.[18] Az 1848. augusztus 21-i bemutató előadáson kívül nem is játszották egyetlen egyszer sem ...

A kritika igen sokat fejlődik ebben az időben. A hírlapok kicsinyes piszkálódása a Nemzeti Színház vezetése ellen nem szűnt meg teljesen, de soha ennyire nem lehetett érezni a játékszíni tudósításokban, hogy a kritikusok szent ügynek tekintik a színházat, a forradalom, a függetlenség és a szabadságharc erős támaszának. Az Életképek s a Nemzetőr is új címet ad színi referátumainak. »Őrállás a Nemzeti Színház mellett«, s valóban a kritika őrt állt a Nemzeti Színház műsora fölött, forradalmi éberséggel vigyázott hazafias demokratizmusára.

Augusztus vége felé egy kicsit »esett« a műsor. A Scribe-bemutató mellett ilyen darabok szerepeltek a műsoron, mint a »Bácsi vagy a szerelmes család«, »Párisi naplopó« »Pajzán ifju«. Ekkor felhördült a Nemzetőr színházi rovata és igen éles támadást intézett a színház ellen: »Csupa ócskaság, semmi élvezetes újdonság. Az elfogadott új drámák rakáson hevernek, de nem adatnak. Mire való volna is ily forradalmi időben új és korszerű műveket adni, — hisz a katonaság, mely most a színházi közönség nagy részét teszi, még könnyen veszélyes elveket szívhatna magába. Az új idők hajnala ránk virradt és színházunknál minden a régi kerékvágásban megy.«[19] Az Életképek kritikusa is hasonlóan vélekedik: »A színházról mi is írnánk, ha volna mit. Annyit azonban hiteles kutfőkből tudunk, hogy a derék igazgató azért adat holmi Pajzán ifju- és Baköz-féle darabokat, hogyha Jellasichnak még kedve szotyolyanna Pestre betörni, a repertoirral üzze ki.«[20]

[17] Nemzetőr 1848. 22. szám.
[18] A tiltakozás csaknem egyöntetű. De különösen Kossuth Hírlapja, Nemzetőr.
[19] Nemzetőr 1848. 24. szám.
[20] Életképek 1848. II. 509. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Az éleshangú, gúnyos kritikának kétségtelenül igaza volt, hacsak részben is. A színház komoly színészhiánnyal küzdött, s a rendelkezére álló gárdával betanult jó darabokat már kimerítették. Pedig a vezetőség igen szerencsés kézzel nyúlt a magyar darabok felújításához. A színház műsortárának minden olyan darabját felújítják, amely elősegítette a márciusi szikra lángralobbantását. A Bánk bánról már szóltunk. Így elsősorban most Nagy Ignác: Tisztújítását és Eötvös: Éljen az egyenlőség-ét kell említenünk. Mindkét művet nagy sikerrel játszották újra, a közönség a győztes nép jókedvével nevette ki azt a legyőzött táblabíró világot, amelyet Eötvös József és Nagy Ignác a szatíra leleplező fegyverével tanít gyűlölni. Folytatják diadalútjukat Szigligeti népszínművei is. A Szökött katona július 30-án éri el 60. előadását, s ilyen jubileumra drámairodalmunk történetében eddig még nem volt példa. Legnagyobb sikere azonban a Csikósnak volt: március 15-től a szabadságharc bukásáig tizenhatodszor adják.

Ha egy-két olyan darab előadására is sor kerül, mint a Pajzán ifju, a színház műsorát határozott eszmei és művészi tisztulás jellemzi. A színház igazgatósága mindent megtett a műsorrend korszerű átszervezéséért, ezt bizonyítja az a körlevél is, amelyet a rendezőkhöz intézett a műsor megjavítása érdekében, felhívta a figyelmet előadható új darabokra.[21]

Az eredeti új magyar darab nem is késett sokáig, október 14-én egy fiatal drámaíró darabját mutatják be nagy sikerrel, akinek ez a második színműve. A fiatal író Szigeti József, a Nemzeti Színház tagja, a darab címe: Egy táblabiró a forradalom alatt. A márciusi forradalom után ez az első eredeti bemutató, a közönség nagy örömmel fogadja. A siker jelentős, 1849. június 29-ig kilencszer adják, további előadásait csak az önkényuralom gátolta meg.

A polgári irodalomtörténet szinte egyöntetűen úgy értékeli a szabadságharcot, hogy ez nem volt az írói alkotás kora. Írtak ugyan — még legjobb költőink is, s ezt sehogy sem tudták letagadni — forradalmi verseket, de ezeket csak a hirtelen fellelkesülés pillanatai szülték, lám, hosszabb időt és munkát igénylő művek, regények és drámák nem születtek, legjobbjaink kívül álltak az eseményeken.

Az igaz, hogy új magyar drámát nem mutattak be mindjárt a márciusi napokban, de az már nem igaz, hogy regény- és drámaíróink nem reagáltak a nagy eseményekre. A magyar drámairodalom 48-as termése semmivel sem szegényebb, mint az előző és a következő éveké. Négy bemutatott dráma jelzi, hogy a szabadság elvetett magja termékeny talajra hullott drámairodalmunk mezején, két olyan dráma született ebben az időben, mint Szigligeti: II. Rákóczi Ferenc fogsága című történelmi színműve, a Bánk bán óta addig a legnagyobb sikert aratott magyar történelmi dráma és Obernyik Károly kitűnő vígjátéka, a Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban.

Irodalomtörténetünk meglehetősen lebecsülte ezeket a műveket, csak aktualitást látott bennük, nem művészi értéket, alkalmi politikai színműveknek hogyan is lehetne művészi értékük? Polgári irodalomtörténészeink számára a kettő összeegyeztethetetlen volt. Igaz, akadt a forradalom drámatermésében gyenge mű is. Dobsa Lajos »Március tizenötödike«-je megbukott, egy előadás után lekerült a műsorról. Vahot Imre »Camarilla« című allegorikus drámája sem volt színpadra való. A Nemzeti Színház drámabíráló bizottmánya nem is fogadta el előadásra. Feltehető, hogy ez a visszautasítás is közrejátszott a Vahot Imre szerkesztette Nemzetőr szeptemberi éles kritikájában. A Vahot fivérek nem igen tudták elviselni a mellőzést vagy az elutasítást. A Nemzetőrben mutatványt közöl színművéből, hogy olvasóit meggyőzze, »milly buzditó hatást lehetne eszközleni a jelen harcias költeménybe illy színpadi képek által.« Színművében a középkori jámbor nagyítások színpadi világát újítja fel, cselekmény nem igen van a darabban, a történet abból áll, hogy a szereplők — Erő, Bátorság, Hazafiság, Egyetértés, a honvédsereg különböző egyenruháiban; azután

[21] A Nemzeti Színház igazgatóságának körlevele a színház rendezőihez, 1848 október 18-án. P. Kádár Jolán: Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. 60. szám.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Magyarország, a Nép, Szabadság és Jó arisztokrácia (!) — gyenge politikai szónoklatokat vágnak ki az egyetértésről s arról győzik meg magukat, hogy készek a szabad Magyarországért küzdeni. A drámai szerkesztés alapvető feltételeinek, a drámai cselekményt kiváltó konfliktusnak, jellemrajznak, cselekménynek, igazi drámai párbeszédeknek híjában levő darab természetesen nem kerülhetett színre.

A négy bemutatott magyar dráma közül három a március utáni közvetlen eseményekkel, az előállott új helyzettel foglalkozik, míg Szigligeti történelmi színműve a magyar szabadságharc előképét mutatja be, hogy »felzaklassa ereinkben a vért, emlékezni tanítván bennünket előkészíteni akar a jövőre.«[22]

A márciusi napok drámai termése a negyvenes évek politikai vígjátékainak, a Nagy Ignác-, Eötvös-féle szatirikus hangnak a folytatása. A Tisztujitás és az Éljen az egyenlőség a megyei élet rajzai, a megyei visszaéléseket, a liberalizmusban tetszelgő megyei urakat, a választási visszaéléseket, a rendi konvenciókat, a rangkórságot leplezik le. Március 15. után ez a műfaj szükségképpen túlnő a megyei élet rajzán. Igen jól látja ezt a kérdést Romhányi Gyula[23]: »A márciusi napok nemzetátalakító mozgalmában az aktualitások egy kihaló társadalmi osztály életéből adódnak a szatirikus toll számára. Ez az osztály a maradiságáról híres táblabírák egyetemessége. A politikai vígjáték fejlődésében újabb fok ez, de csak a korrajzolás tekintetében. Ugyanis a drámák nem egy megye zajongásait vagy egy maradi nemes kigúnyolását adják, hanem az ifju magyarság végső harcát a mult nemzedékével.«

Romhányi a harmincas évek látásmódjától egy kicsit megzavarva, nemzedékharcnak nevezi a nép és a forradalmi ifjúság végső csapását a régi táblabíróvilágra, a feudalizmusra. De mondanivalójának szándékával egyetérthetünk. Szigeti, Dobsa és Obernyik Károly is azt a történelmi pillanatot ragadják meg, amikor pusztulását még nem látó régi rend a bukás pillanatában is a maga további uralmára rendezkedik be, s a feltörő új társadalmi erőktől végső csapást kapva, bukásában egészen komikusan hat. Ragyogó téma harsogó vígjátéki konfliktus létrehozására, a jó megoldás két dologtól függ: a főcselekmény megszerkesztésétől és a jellemeknek nemcsak jó rajzától, hanem a szereplőknek a konfliktus hatáskörébe való helyes beállításától is. Vagyis attól: milyen vígjátéki helyzetbe tudja hozni hőseit a szerző. Mindkét szempontból Obernyik műve messze túlszárnyalja társait. Nemcsak egy sereg sziporkázó vígjátéki helyzetet teremt (különösen az utolsó felvonásban), hanem a cselekmény egységes és töretlen, a főcselekménnyel szorosan együtt futó szerelmi bonyodalom is szilárdan az alapkonfliktusban gyökerezik.

A forradalom győzelme óta az első magyar bemutató, *Szigeti József:* »Egy táblabiró a márciusi napokban« című vígjátéka nagy sikert arat, a közönség mulat Nyakasi táblabíró felsülésén s együtt érez a szerelmi boldogságukért küzdő fiatalokkal. De a kritika józanabb hangot használ, rámutat a vígjáték művészi fogyatékosságaira.[24] Különösen a rossz szerkesztést korholja, s helyesen, mert a kétszálú cselekmény elég lazán függ össze egymással, a főcselekményt csak a cím segítségével lehet felismerni.

Az I. felvonás a március 15. előtti hetekben játszódik le. Egy nemes úrfi, Pátkai Ákos, szerelmes egy polgárlányba, Beckendorf aranyműves gyermekébe, Rózsiba. A fiú anyja ellenzi az esküvőt, rangon alulinak tartja a polgárlánnyal való házasságot. A fiatalok pártjára siet a gőgös nemesasszony testvére, egy felvilágosodott, a polgári haladás útját járó kálvinista pap, Szivesi, de az ő kérésére is hajthatatlan Pátkainé.

A másik cselekményvonalon fut Nyakasi táblabíró története, aki 32 éves királyhű szolgálatainak jutalmáért consiliariusi címet vár. A két, egymással elég lazán összefüggő cselekményt özvegy Pátkainé és Nyakasi komikusan sok formasággal nehezített szerelmének

[22] Kossuth Hírlapja 1848. nov. 7.

[23] Romhányi Gyula: A magyar politikai vígjáték fejlődése. Irodalomtörténeti Füzetek 39. sz. 28 l.

[24] Nemzetőr 1848. 248 l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

a kibontakozása tartja össze. Nyakasi mindennapos vendége lesz Pátkaiék kuriájának, ő a ház rossz szelleme, maradi, konvencionális gőgjével fokozza Pátkainé ellenszenvét Rózsa iránt.

A szerző a közönség ellenszenvét Nyakasi ellen akarja felkelteni. A rokonszenves Szivesi, amikor huga sétakocsizásra hívja, megtudván, hogy Nyakasi is megy, így válaszol: »Ugy nem megyek, nem szenvedhetem ezt a megtestesült táblabirót, ki amellett, hogy végtelen nagy szamár, tele van rossz akarattal, csupa gőg, nagyravágyás, hiúság az egész ember.«

Amikor a táblabíró a színpadra lép, már mindent tudunk róla, ami elég, hogy gyűlöletet keltsen iránta. Szivesi előadásából ilyennek ismerjük meg, igazi megtestesült táblabírónak. Nyakasi ellenpólusa Beckendorf, a szorgalmas, szerény mesterember. A pesti polgárság képviselője. Német származású, de Szigeti mégis derék polgárembernek festi őt, aki »nem osztozik német polgártársainak balvéleményében, akik azt hiszik, hogy a szép Magyarország nem egyéb, mint egy nagy méhkas, melly csupán azért teremtetett, hogy lakosait a német sógorok megöljék, s aztán a bentlévő mézet zsákba rakják.«

Szigeti haragja nem általában a németek ellen irányul, hanem az olyan németek ellen, akik ki akarják fosztani az országot, akik saját éléskamrájuknak tekintik Magyarországot.

A vígjátéki hangulat sajnos nem töretlen végig az egész darabban, az első felvonás végén ellankad s csak a harmadik felvonásban sugározza be újra a színpadot. Ezt a rossz szerkesztést az okozza, hogy Nyakasi táblabíró felsülésének nevetséges történetét a két fiatalnak a szerelmi boldogságért folytatott drámai harcával kapcsolja össze a szerző.

Rózsa és Ákos harcában az osztálykülönbség és a szerelem konfliktusát ragadta meg Szigeti, azt a drámai feldolgozásra nagyon alkalmas ellentétet, amelyet Goethe és Schiller, s az emberi jogokért küzdő más nagy polgári humanisták oly szépen dolgoztak fel műveikben. A dráma igazi főhősévé Rózsa, az érzelmek szabad kibontakoztatásáért, szerelmi jogaiért küzdő polgárleány válik. A harcban hőssé, öntudatos, a maga erejével és tehetségével tisztában lévő egyéniséggé nő, aki érvényesíti a maga jogait, mint ahogy az osztálya a valóságban is érvényesítette ebben az időben politikai jogait. Szigeti darabjában ez a konfliktus tehát nem végződhet tragikus megoldással, a kor politikai vívmányainak megfelelően, a rangkórság és az arisztokratikus konvenciók felett győz az egyéni érzés, a szerelem.

A dráma nagy hiánya, hogy nem belső dramaturgiai szükség, nem a jellemek fejlődése oldja meg a konfliktust, hanem egy olyan külső körülmény (Március 15. győzelme), amely nincs eléggé a cselekmény sodrába állítva. Ennek a hatására egyezik bele a fia házasságába Pátkainé. A külső motívum a cselekmény másik szálán már sokkal szerencsésebben oldható meg s a helyzetkomikumnak mélységes eszmei értelme van: az egész önmagát túlélő feudális társadalmat teszi nevetségessé.

Komikailag igen jól exponálja a helyzetet Szigeti. Nyakasi kitüntetése március 15-én érkezik meg s az a véleménye, hogy március 15. egyedül azért virradt, hogy őt boldoggá tegye. S közben az ablakok alatt felhangzik a Talpra magyar, a forradalom hulláma behatol a lakásba is. Nyakasinak meg kell értenie, hogy március 15. nem ő érte virradt, a nagyságos és méltóságos consiliariusok, a tekintetes táblabírák világa lejárt.

A darab legpozitívabb alakja a republikánus gondolkozású református lelkész, Szivesi, aki annak a honoratiori rétegnek a színpadi megelevenítője, amely a márciusi napokban és a szabadságharc idején is a népnek és a haza függetlenségének ügye mellé állt. Mélységes demokrata, aki teljes szívével örül, hogy Kossuth és társai személyében vannak már a nemzetnek olyan vezetői, akik ki fogják küzdeni a nép jogainak szabadságát. Hisz a nép erejében, büszkén vágja Nyakasi szeme közé, hogy »Igenis, köztük leszek, mert pap vagyok s szent kötelességem az igazság és az emberiség mellett küzdenem.« Szivesi ezzel a magatartással példát mutatott, megjelölte a papok számára is a becsületes utat.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Az »Egy táblabíró a márciusi napokban« sikerét nem utolsó sorban Szigligeti biztosította, aki mint a darab rendezője, a színpadi szakember avatott szemével kihúzta a cselekmény sodrát gátló elmélkedéseket s a második felvonás forradalmi jeleneteinek jó és mozgalmas, színszerű beállításával jelentősen emelte a hatást. A siker, a közönség fokozódó érdeklődése a színház iránt azt bizonyította, hogy az új közönség és a színház eleven kapcsolatának kiépítése csak a jelennek szóló új magyar darabok bemutatásával történhet meg.

A Nemzeti Színház közönsége kiszélesedett. A Pesten állomásozó vagy átvonuló honvédcsapatok tisztjei és katonái buzgón látogatták az előadásokat, de gyakran tűntek fel a nézőtéren nemzeti karszalagos nemzetőrök, mesterlegények, és vidékről jött parasztok is. Az új magyar színművek előadásai a színház ünnepnapjaivá váltak, az önvizsgálat, a hazafias tüntetés, forradalmi lelkesedés forró alkalmaivá. Különösen Szigligeti új darabja, a II. Rákóczi Ferenc fogsága teremtett estéről-estére izzó forradalmi légkört, forró ünnepi hangulatot. Nagy hatásáról az Életképek színházi tudósítása így számol be : [25] »Nemzeti Színházunknak ismét ünnepe volt. Szigligeti legujabb drámája adatott : II. Rákóczi Ferenc fogsága.

Négy nap alatt háromszor került a mű színpadra, a színház mindannyiszor csordultig tele. A közönség újra él a darabban. Minden helyzete, minden szava e műnek hű a multhoz és igaz a jelenben. Rákóczi Ferencet, mint gyermeket, jezsuiták által neveltették, körül volt véve a bécsi udvarban fürkésző kémekkel, kik minden szavát, minden pillanatát ellesték a rettegett oroszlán-fajzatnak. — És a nyíltszívű magyar megtanulta nevelőitől a tettetést, megcsalta azokat, kik őt akarták megcsalni, s midőn anyja, Zrinyi Ilona buzdítani jő rég nem látott fiát, hogy ragadjon fegyvert a hazát megmenteni, Rákóczi tudva, hogy a falaknak is fülei vannak, azt feleli rá : »Én? a jó császár ellen fegyvert fogjak?« — Hallottátok volna azt a kacajt, azt a konvulsiv vidámságot, melyre e szavak után a közönség rendesen kitör. Minő nevetséges eszme ! minő groteszk gondolat ! Egy férfi, ki a jó császár ellen fegyvert fogni nem akar ! Az ember nem bír az orcának elég tettetést parancsolni, hogy mégis mindenki ne lássa rajta : hogy biz a fiú most tréfál. Még ha kipisszegték volna ezt a mondást, akkor csak volna reménység, de kikacagták, dörgő hahotával kikacagták !

És hallottátok volna azt a felzajló lelkesedést, mit Zrinyi Ilona buzdító szavai idéznek elő, mint mikor a szél lecsap a tengerre s millió hullám veti föl magát egy szavára, letörülve orcájáról a magára hazudott ég tükörképét. — Nem a légből kapott ideál, nem kicsikart fantomok, hanem a nép lelkéből támadó igazság van itt a költészet élő alakjával felruházva.

S végre, mikor a távolban a lelkesítő Rákóczi-induló megszólal, a tömeg fölordít, mintha mindegyik szavának legérzékenyebb hurján volna találva, egy kitartó névtelen kiáltás emeli a levegőt, minden orca ragyog, minden szem sír, minden kéz tapsol, vagy oldalához kap és fegyverét keresi.«

Soha színházi előadásnak ilyen sikere— ilyen hatása Magyarországon még nem volt. A felzaklatott néptömegek saját gondolataikat, érzéseiket hallották visszhangzani a színpadról, ugyanazt a szabadságélményt fejezte ki ez a dráma, amely minden becsületes magyarnak a legsajátabb, a legszenvedélyesebb élménye volt ekkor.

A II. Rákóczi Ferenc fogságát 1848. november 4-én mutatták be. Öt nappal a schwechati csata után. A vereség utáni első megdöbbenés már eloszlott s újra biztató hírek érkeznek a csataterekről. Háromszáz debreceni ifjú Aradnál szétvert 1000 dzsidást, s Olaszországból és Lengyelországból is tömegestül indulnak hazafelé a magyar seregek — közlik a lapok a reménytkeltő eseményeket. A bemutató napján már így foglalja össze a schwechati csatavesztés tanulságait az Életképek :[26] »Elvesztettünk vagy száz embert, de nyertünk helyette olly biztos meggyőződésü alapokat, mire hazánk jövendőjét bizton építhetjük. Bizonyos e perctől fogva az ; hogy többé köztünk s a dynastia közt a kérdést semmiféle

[25] Életképek 1848. II. 633. l.
[26] Életképek 1848. II. 603. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

manifestum, ultimatum, rescriptum, memorandum et quod desinit in »um« el nem dönti A császár és Magyarország két ellenséges tábor. Köztük minden írott viszony tettleg megszüntetett. Másodszor az, hogy a magyar ifju hadsereg a leghevesebb csatatüzet is bátran ki tudja állani. Nemzetőreink, önkénteseink, általában akinél csak puska volt, ugy vívtak, mint a rómaiak triariusai. Hogy a kaszások egy kicsinyt előre siettek az ütközetből, biz isten nem csuda, őket kétszáz lépésről lövöldözik, s ők ott gereblyenyéllel várják az isten áldását. Adjunk nekik puskát, majd megmutatják: ki teremtette a magyart.« Az Életképek Petőfi és a márciusi baloldal politikai követeléseinek ad hangot: adjunk fegyvert a kaszás százezrek kezébe.

Ezt a fegyveres felkelést szervezi, ugyanezt a forradalmi optimizmust sugározza Szigligeti színműve, s művészi értékei mellett ebben rejlik nagy sikere. Minden szava a kor elevenjébe vágott, s ezzel tudott olyan hangulatot teremteni, hogy minden kéz az oldalához kapott és fegyverét kereste.

Rákóczi, mint irodalmi téma ebben az időben jelentkezik először. Költőink és íróink, mikor a magyar történelem nagy eseményeit idézik, a Mohács előtti időket mutatják, főleg az Árpádokat és a Hunyadiakat: az ország függetlenségének régi dicsőségét élesztik. A Mohács utáni idők kiesnek költőink látóköréből, a Habsburg uralom alatt nincs semmi lelkesítő, csak szenvedésről lehetne írni. Kölcsey az első, aki felismeri, hogy a Habsburg elnyomás ellen küzdő szabadságharcosok példájának a felélesztésével hogyan lehet a jelen elnyomás ellen mozgósítani. 1817-ben a Rákóczi hajh, Bercsényi hajh című versében, az önkényuralom legkeserűbb éveiben idézi az elfelejtett Rákóczi emlékét, s a Rebellis versben is újra Rákóczit kéri számon a kuruc eszméhez hűtlenné vált magyaroktól.

1848-ban csaknem egy időben, három költőnk is idézi Rákóczi szabadságharcát: Petőfi Sándor, Arany János, és Szigligeti Ede. A 48-as szabadságharc a maga történelmi ősét, elődjét keresve jutott el Rákóczi szabadságharcához. Rákóczi szabadságharcos szelleme kell, hogy áthassa a kor magyarjait, ha győzni akarnak. Erre tanít Arany balladája, Petőfi költeménye és Szigligeti színműve egyaránt.

A II. Rákóczi Ferenc fogsága az első optimista kicsengésű magyar történelmi dráma. Szigligeti remek érzékkel a történelem konkrét adatait ott zárja le, ahol a kicsengés pozitív. S ebben van a darab hatalmas eszmei-politikai ereje és jelentősége. Forradalmi tettrehívás volt ez, a szeptemberi fordulat óta egyre reménykeltőbb magyar forradalom szítása ... A darab kitűnő expozicióval indul, az első képben találkozunk mindazokkal, akiknek a harca alakítja ki a drámát, élesen exponálja a konfliktust: az osztrák udvar és a jezsuiták Rákóczi s a magyar szabadság ellen szőtt összeesküvését.

Szigligeti talán egyetlen darabjában sem bontja ki ilyen jól a konfliktust, mint itt. Más darabjaiban az alapkonfliktusból származható éles összeütközést, bonyodalmat gyakran kikerüli vagy elvágja, itt teljesen végig viszi a történelmi alapkonfliktusból származó cselekményt.

A Habsburgok jezsuita szolgái, Kolonits, Knittélius, minden eszközt megragadnak, hogy a fiatal Rákóczi elfeledje hazáját, családi hagyományait, s szabadságharcos ősök gyermekéből a Habsburgok híve s a hatalmas Rákóczi vagyonból jezsuita birtok legyen. A még gyermek Rákóczi mellé kémnek állítják egyik iskolatársát, Lehmannt. A két fiú azonban jó barát, s hogy egymás mellett maradhassanak, játszaniok kell az egymás elleni gyűlöletet. Rákóczi jó tanítvány. Megtanulja jezsuita tanítóitól az alakoskodást, a tettetést. Szigligeti nagyon jól festi a tettető Rákóczit, csak mintha egy kicsit túlhalmozná az ilyen jeleneteket. Persze a közönség érdeklődését, drámai izgalmát ezekkel nagyon fel lehetett kelteni s a színpadi hatás tudósa nagyon jól tudta ezt. Egészen magasfeszültségű hatást tudott elérni abban a jelenetben, amikor az édesanyjával, Zrinyi Ilonával találkozik Rákóczi. Dramaturgiailag és lélektanilag egyaránt hiteles Rákóczi magatartása: tudja, hogy a jezsuiták ok nélkül nem kedveskednek. De volt ennek a jelenetnek egy másik oka is: Zrinyi Ilona így olyan

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

drámai szituációba kerül, hogy szenvedélyes, tettrekész hazafiságra, kiállásra lelkesítő szavait a politikai szónoklat és vezércikk színpadiatlanságának veszélye nélkül elmondhatta.

Rákóczi kitűnően játszik. Knittélius büszkén jelentheti gazdájának, Kolonitsnak: »Bizonyossá tehetem eminenciádat, hogy a fiú oly tudatlan, oly együgyű, oly korlátolt elméjű, oly vakbuzgó, — hogy szinte öröm nézni.«

S a férfiúvá érett Rákóczi megszabadul a jezsuita neveléstől. Igaz, egyelőre tovább kell alakoskodnia, de már szabad, ha kémek, provokátorok veszik is körül. Palotát tart Bécsben, német ruhában jár, mulat, a nemesi aranyifjak életét éli, de közben készül, hogy újra felemelje az őseitől már meglobogtatott szabadság zászlaját. Feleségül veszi Károly hesseni fejedelem leányát. A dráma felszabadulás utáni bemutatójáról írt egyik kritika[27] Szigligeti korlátját látja abban, hogy a hesseni fejedelem alakját rokonszenves, pozitív figurának rajzolja. Az adott történelmi viszonyok között azonban ez nem jelent korlátokat. A hesseni fejedelem szemben állt a Habsburgokkal, s mint ilyen, a magyar függetlenségi mozgalomnak természetes szövetségese. Szigligeti a Habsburgellenes fejedelmet látja benne s ezért »idealizálja«. Amália, a hesseni fejedelem leánya, Rákóczi igazi élettársa lesz, segítőtársa a szabadságharcra való készülődésében. Ragyogó példaadás 1848 magyar asszonyai számára, Rákócziné hőssé magasztosul ebben a küzdelemben, a hazáért áldozni akaró és áldozatot vállaló honleány típusává. Megszervezi Rákóczi kiszabadítását a fogságból s a találkozás és a búcsú pillanatában így beszél férjéhez: »Csak a hazát szabadítsd, rám ne gondolj. Én nem víhatok érte, de zugolódás nélkül tűrni fogok és imádkozom. Egyet igérj meg, hogy nyugodt lehessek. Elleneink mindenre képesek. De bármit hallasz, hogy szenvedek, hogy kínoznak, hogy szenvedésem megválthatnád; ne higyj nekik, mert békén tűrök minden szenvedést, s hazánk ügyét miattam el ne áruld. S habár saját kezem iratát mutatják, ennek se higyj, gondold, hogy gyönge voltam s a kínpad csikarta ki; mert szabad akaratom hazánk szabadságáért inkább meghalni, mint azt elárulni. Csak ezt igérd meg, s én erős leszek.«

A rendületlen helytállás nagyszerű megfogalmazása ez, a kor becsületes, magyar asszonyának egyedül lehetséges magatartása, ugyanúgy, mint Arany János balladája, a Rákócziné.

De nemcsak Amália alakjával, hanem a múlt kimagasló hőseinek a megrajzolásával is a hazaszeretet és helytállás példáját állítja Szigligeti követendő zsinórmértékül kora magyarjai elé. Bercsényi Miklós a fenntartás nélküli patriótaérzés megszólaltatója, indulataiban egy kicsit Petur bánra hasonlít. A kilencéves rabságban megőrült Zrinyi Boldizsár emlékeztető figyelmeztető, a Habsburg elnyomás eleven vádirata. Legszebben és legsokoldalúbban Rákóczi alakját rajzolta meg az író, hitelesen érzékelteti fejlődését. Nem úgy ábrázolja Rákóczit, mint akit az események menete sodort a történelem élére, hanem tudatos szabadsághősnek, aki elébemegy az eseményeknek. Jelleme teljes erkölcsi nagyságban a legtisztábban a befejezéskor domborodik ki, mikor a lengyel királyi koronával sem hajlandó felcserélni a magyar szabadság zászlaját: »Én a magyar szabadságért rántottam kardot; vissza kell azt küzdenem, vagy vitézül halnom. A belharc rémítő arcát látja ön itt; fáj ha elnézek a vérmezőn, az égő falvakon, s az elpusztított határokon, s velök sirok, ha hallom az árvák és öregek siralmát. Azok fejére szálland átok, kik e kétségbeesett hazát fegyvert fogni kényszeríték, ha csak gyáván pusztulni nem akart a föld színéről.«

A Rákóczi-szabadságharc nagyszerű megindulásával végződik a dráma, ott dübörög a színpadon az egész készülő népforradalom, amely elpusztítja a ránk nehezedő régit. A II. Rákóczi Ferenc fogsága Szigligeti leghaladóbb színműve, társadalomrajzában, a konfliktusok kibontásában, eszmei mondanivalójában itt megy a legtovább: meg akarja változtatni a világot. A siker óriási. Egy hónap alatt hétszer adják mindannyiszor zsúfolt nézőtér előtt. A színház parádés szereposztásban hozza színre a darabot. Rákóczit Lendvai Márton

[27] Demeter Imre Szabad Nép 1951. dec. 22.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

játszotta, Zrínyi Ilonát Jókainé, Laborfalvi Róza ; Amáliát Komlóssy Ida, a hesseni fejedelmet Udvarhelyi, Bercsényit Bartha János, Lehmannt Szigeti József, Kolonicsot Szilágyi Sándor, Knittéliust Szentpéteri. Maga a szerző, Szigligeti is fellépett a darabban, Vay, egy kuruc főúr szerepét alakította.

Mikor 1849. január 4-én Windischgrätz elfoglalja Pestet, első dolga, hogy a II. Rákóczi Ferenc fogságát betiltassa. Május 23-án, a főváros teljes felszabadulása utáni első nap újra a II. Rákóczi Ferenc fogságát adták. A világosi katasztrófa után több mint tíz évre ezt a darabot is száműzte színpadunkról a Bach-korszak véres önkényuralma.

Szigligeti darabjának nagy sikere újra az érdeklődés homlokterébe állította a színházat, bár a kormány eddig is, az első pillanattól kezdve komoly jelentőséget tulajdonított a színháznak. Nemcsak a nyugalom és a közbiztonság érzését segítette elő, de szabadságharcos színdarabjaival a forradalmi hangulatot, a harci elszántságot is élesztette. A kormány nem csak erkölcsileg, hanem anyagilag is támogatta a Nemzeti Színházat.

Az 1848-as törvények XXXI. cikkelye foglalkozott a színházak ügyével. 2. §-a a kivívott sajtószabadság eredményeként eltörölte a színdarabok cenzurálását is, a 3. §. pedig az ellenőrzés jogát kiveszi az osztrák rendőrség kezéből s kimondja, hogy a színházak »a rendőri felügyelés tekintetében a helybeli hatóság alá rendeltetnek.« 1848 őszén 12 000 forint szubvenciót utalt ki a Honvédelmi Bizottmány a színház részére, 1849 áprilisában Ráday Gedeon kérésére újabb segély fizetését rendelte el a kormány.

A II. Rákóczi Ferenc fogsága bemutatója után alig másfél hónappal újabb eredeti magyar dráma előadását ünnepelte a Nemzeti Színház közönsége. Új írót avat vele a színház, Dobsa Lajost, színművének címe : Március Tizenötödike.

A cím egy kicsit megtévesztő, az olvasó azt hinné, hogy március idusának vagy a márciusi eszmények drámai ábrázolását láthatja majd. A színdarab címét azonban nem a magyar történelem nagy dátumától, hanem a »Március tizenötödike« című újság nevétől kölcsönözte a szerző. A vígjáték megbukott, nem tudta megismételni sem az Egy magyar táblabíró a márciusi napokban, sem a II. Rákóczi Ferenc fogsága sikerét. Összesen egy előadást ért meg. Meséje erőltetett, a szereplők — egy-két epizódfigura kivételével — rajza elmosódott, színtelen. Szatíra akart lenni a darab, de elveszti az élét, mert írója nemcsak a táblabírákat, a Camarilla ügynökeit ábrázolja szatirikus tollal, hanem a márciusi ifjakat is. A szatírának ez az oldala azonban egyáltalában nem építő, hanem izetlen. Úgy ábrázolja ezeket a fiatalokat, mintha a politika számukra játék, játszi időtöltés lett volna. A szerelmi bonyodalom, Geiza és Hermina szerelmének története nem sablonos, de nem is érdekes. Icsenzia Hermina társalkodónőjének alakja ugyan rengeteg komikai lehetőséget rejt magában, de ezt sem tudja a szerző kifejteni.

Az Életképekben[28] mutatványt közöl a darabjából Dobsa. Jegyváltás a Hermina gőzösön a címe, a vígjáték előjátéka volna. Ötletes elrendezés, elég jósodrú párbeszéd jellemzi az előjátékot (bár a cselekménytől függetlenül a hajón borozó s hol a Talpra magyart, s hol a népdalokat éneklő fiatalok bántó kontrasztként hatnak) — de a Nemzeti Színház súgói példányain már ez az előjáték nem szerepel. Így megcsonkítva, legelevenebb részleteitől megfosztva a darab elég kurtán és értelmetlenül hat.

Egy-két jól jellemzett alak emeli csupán a vígjáték értékét. Piffl Aloys a Camarille ügynöke, Latour levelezője, magyarán : besúgója és Cserevics rácz bújtogató élő, eleven alakok, egyéni arccéllel s mégis tipikusak. Különösen meggyőző erejű az a jelenetük, amikor az olasz légió és a nemzetőrök összeugratását tervezik meg. Ez a két színpadi figura is éberségre figyelmeztette a közönséget, a provokátorok és az egyenetlenségszítók gyűlöletére.

A közönség meglehetősen hidegen távozott december 18-án a Március Tizenötödike bemutatójáról. Latour és Jellaschich ügynökét kifütyülték, kipisszegték ugyan, de nem volt

[28] Életképek 1848. II. 328.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ami lelkesítse őket. Két nappal később annál nagyobb lelkesedéssel fogadták a Csata Fehértemplomnál, Veszter Sándor és Kilényi balettmester táncjátékának bemutatóját. A színpadon zajló, csoportos tánccal ábrázolt harcot hatalmas ováció, tüntetés kísérte.

Sajnos a honvédsereg vitéz harcait bemutató táncjátékban sem gyönyörködhetett sokáig a közönség, a hadszíntér állása kedvezőtlenül alakult s 1849. január 9-én Windischgrätz bevonul Budapestre. Döbbenetes csend fogadja az osztrák csapatokat, egy lelket sem lehet találni az utcákon.

Aki tehette menekült, a Pestre és Budára szorult lakosság pedig bereteszelt kapuk mögött remegve várta a további eseményeket. A színészek közül többen (Lendvay, Lendvayné, Latkóczyné, Telepy, Szigligeti) Debrecenbe menekültek, ahol a kormánytól menekülési segélyt élveztek.

Pesten a színházban két napig nincs előadás, de január 6-án a megszálló hatóságok elrendelik a színház megnyitását. Az élet megindulását akarják ezzel siettetni, a kiegyensúlyozott viszonyok látszatát kelteni. Hoz egy pár ilyen látszat intézkedést Windishgrätz, de véres uralmának valódi lényege a vértörvényszék, a polgári lakosság kifosztása. Mindenkitől fél, mindenütt fegyveres felkelést sejt. Komikus nyugtalanságára jellemző, hogy még a Nemzeti Színház kelléktárában levő színpadi fegyvereket is elkoboztatta.

Az előadásokon a közönség célzásokat les a színészek ajkairól.[29] Titkos rendőrökkel telik meg a színház, az előadások lefolyásáról — csakúgy, mint a reformkorban — jelentés megy a Polizei Hofstellenek. Betiltják Doppler : Benyovszky operáját, mert a lengyel dalokat jobban megtapsolja a közönség, levették a műsorról a Csikóst, mert az András szerepét játszó Füredi az »Elszegődtem Hortobágyra bojtárnak« kezdetű népdalban azt a sort, hogy »Debreczeni határba« hangsúlyozva énekelte. (Ott volt a magyar kormány ideiglenes székhelye.)

Pest népének hazafias érzését erősen felháborította, hogy a Nemzeti Színházat át kellett adni a német színtársulatnak, s a magyar szó egy időre újra elnémult az ország első színpadán. A megszállás idején ízelítőt kapott Pest népe, mi lesz a sorsa egy esetleges osztrák győzelem után. Windischgrätz uralma a magyar színjátszás gúzsbakötését, a magyar dráma és a magyar szó elfojtását jelentette.

Április 24-én, a magyarok bevonulásának napján örömmámorban úszik a város. Este a színházban díszelőadás. »Szabad hangok« a címe. Az est pontos műsorát nem ismerjük, de feltehető, hogy a bécsi forradalmi diákok tiszteletére, 1848. április 5-én rendezett előadás összeállításához hasonlíthatott.

Pest visszafoglalása után egymást érik a forró ünneplések a színházban. A Pesten állomásozó katonák állandó látogatói a színháznak, a bevétel minden este meghaladja a 350 pengőforintot, amely — 625 forint lévén a maximális bevételi lehetőség — azt jelenti, hogy a legcsendesebb hétköznapokon is félháznál több közönség van.

Az előadások fényét és hangulatát emeli a tavaszi hadjáratban dicsőséget szerzett honvédtábornokok megjelenése. Április 28-án Aulich Lajost, másnap Klapkát részesíti forró ünneplésben a színház közönsége. A színház vezetősége közben erőfeszítéseket tesz a színház anyagi viszonyainak a helyreállítására. Az ostrom alatt és a megszállás előli menekülésben a színház ruhatára erősen szétszóródott, a díszletek nagy része, a világítási berendezés tönkrement, a kelléktárat, mint ismeretes, Windischgrätz parancsára dúlták szét.

Ráday Gedeon főigazgató Szemere Bertalantól, a miniszterelnöktől a megszállás miatt elmaradt színészi illetmények fedezésére, a tönkrement felszerelés, az elrabolt 2500 p. forintnyi becsértékű kelléktár pótlására újabb segítséget kér,[30] melyet a kormány »az intézet méltóságának« megfelelően meg is ad.

[29] Vö. P. Kádár Jolán kutatásaival. Id. mű 83—85. l.
[30] Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. 65. sz.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Május 3—22-ig Budavár ostroma miatt szünetelnek az előadások, 23-án a félévi kényszerű szünet után újra — immár nyolcadszorra játsszák a II. Rákóczi Ferenc fogságát. Május 27-én ingyenes ünnepi előadást rendeznek a függetlenségi nyilatkozat örömére, a forradalmi darabokból, Erkel operáiból és forradalmi versekből állítják össze a műsorszámokat. Sajnos a részletes műsort sem a plakátok, sem az újságok nem közlik.

Június 9-én nagy napja van a színháznak : a négy nap óta Pesten tartózkodó Kossuth — (a hírlapok beszámolói szerint Pestre jövetele valóságos diadalmenet volt) — megjelenik a színházban. Erkel Hunyadi Lászlóját adják a tiszteletére. Az uralkodói páholyt feldíszítik, de ő más páholyt kér. A páholyba lépő Kossuthot szédületes ünneplésben részesíti a közönség, az előadás után is diadalmenet az útja —, a színház ének- és zenekara szerenádot ad az ablaka alatt.

Az esti ünnepségeket munkás hétköznapok követik, a színház drámai együttese szorgalmasan próbálja Obernyik Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban című vígjátékát. Ez is csak egyszer kerül színre, 1849. június 15-én. A további előadását megakadályozza Budapest eleste s Világos után többé már »nem aktuális« a darab.

A »Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban« Obernyik Károly legjobb vígjátéka. Obernyik életrajzírói és méltatói igen méltatlanul bántak vele, művészietlennek, alkalmi színdarabnak »bélyegezték«, amelynek egyetlen értéke politikai aktualitása volt. Hangulatát és műfaját tekintve zavarosnak tartották, mondván, hogy a komikai témát nem engedi kibontakozni Obernyik tragikus alaptermészete.[31] — Ez az »értékelés« vagy hozzánemértésből, vagy politikai rosszindulatból ered. Hangját tekintve polgári irodalomtörténetünk jól betanult kórusába tartozik, mely disszonáns hang nélkül fújta, hogy a szabadságharcnak nincs drámairodalma.

Pedig az az igazság, hogy a negyvennyolcas forradalom két olyan figyelemre méltó dráma megírására adott alkalmat, mint a II. Rákóczi Ferenc fogsága és a Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban. S ez a tény egyáltalában nem véletlen eredménye.

A magyar társadalom nem világos, drámai megragadásra nem nagyon alkalmas ellentétei a forradalom és a szabadságharc idején a magyar nép és a Habsburg dinasztia s a vele szövetkezett főúri reakció világos és éles ellentétévé egyszerűsödtek. Ezt a drámai ábrázolásra fölöttébb alkalmas erős konfliktust sikerült megragadnia Szigligetinek és Obernyik Károlynak, az előbbinek történelmi színmű, az utóbbinak vígjáték formájában.

A II. Rákóczi Ferenc fogságában ábrázolt konfliktus lényegében már megvolt a márciusi forradalom előtt is, de ahhoz, hogy ezt, mint drámai feldolgozásra alkalmas témát Szigligeti felismerje, a társadalmi erők olyan aktív harca kellett, amilyen a negyvennyolcas népforradalom volt. Drámájában lényegében saját kora konfliktusát fejezte ki.

Obernyik Károly a szabadságharcnak, mint drámai konfliktusra alkalmas alapnak vígjátéki lehetőségeit ragadta meg. Felismerte ennek a drámai harcnak komikus típusát : a változást észrevenni nem akaró, továbbra is régi módon élő, gyökértelenné vált, konzervatív nemest. S ezt az alakot teszi konfliktusának ütközőpontjába.

A darab cselekménye 1848 októberében, a bécsi forradalom napjaiban játszódik le. Mondanivalójában, eszmei tanításában mélyen benne gyökerezik kora valóságában. Arra tanít, hogy a forradalomnak nem lehet hátat fordítani, nem lehet tovább úgy élni, ahogy eddig —, azzal a mély erkölcsi tudattal erősíti meg a forradalom híveit, hogy aki a forradalom ellen harcol, az hazáját hagyja el hűtlenül. De Ödön és a bécsi akadémiai légió tagjainak barátságában kifejezésre jut az a magasrendű eszmeiség is, hogy az osztrák és magyar népnek közös az útja, közösen kell harcolniok a közös elnyomás, a Habsburg önkényuralom ellen.

Obernyik a vígjátéki hatást elsősorban nem a helyzetkomikumok halmozásával, hanem hőseinek vígjátéki jellemével éri el. Sikeresen kísérletezik a jellemvígjáték megteremtésé-

[31] Vö. Luxemburg Irén : Obernyik Károly élete és munkái.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

vel. Tarlai, a forradalom elől Bécsbe menekült gazdag magyar birtokos, jellemében hordja a komikumot, s ezért kerülhet a komikai helyzetek egész sorozatába. Tarlai irtózik a forradalomtól, s azért megy lányával együtt Bécsbe, mert úgy gondolja, a császárvárosba, a felséges császár lakhelyére nem juthat el a forradalom. A nyugalomért megy oda, s a legteljesebb felfordulást találja. Bécsben élő egyik rokonát, Ödönt kéri meg, hogy szerezzen lakást a számára. Ödön jakobinus érzésű forradalmár tisztviselő, aki szoros kapcsolatot tart a bécsi egyetemi ifjúsággal. Tarlai, amikor megtudja, hogy Ödön forradalmár lett, nem akar tovább nála maradni, szállására hajtat, de kocsijával a tüntető, torlaszokat emelő nép közé kerül, kocsiját feldöntik és barrikádnak használják. Az öreg bennszorul a kocsiban s kényszerű lakásából kihallgatja két osztrák tiszt beszélgetését, akik csellel akarják megtámadni és elfoglalni az aulát. Tarlai azt hiszi, hogy az aula a királyi udvart s nem a bécsi forradalmi ifjúság egyesületét jelenti és felháborodik, hogy milyen gaz módon akarják a császári udvart elfoglalni. A nagy titoknak birtokában arról ábrándozik, hogyan tehetne szolgálatot a császári háznak, s tépelődésében arra jövő fiatalokra lesz figyelmes, akik az Aula feltétlen megvédéséről beszélnek. Közli velük nagy titkát, a császári tisztek tervét, akarata ellenére így segíti elő a bécsi forradalmi ifjúság győzelmét.

Tarlai nem ellenszenves figura. Osztályának valamikor jellemző pozitív vonásai tovább élnek benne, de ezek a tulajdonságok akkor már nevetségesen, komikusan hatnak. A királynak való szolgálni-akarás kényszeríti, hogy a fiakerben csücsüljön, ez sodorja éppen szándékával ellentétes helyzetekbe. Vélt szolgálata közben arra kényszerül, hogy — bármennyire is ellene van ennek a szerelemnek — szó nélkül végighallgassa lányának, Klárinak és Ödönnek szerelmi beszélgetését, s titkos őrhelyéről látnia kell, amikor Ödön megcsókolja Klárit.

Az ügyesen szőtt cselekmény drámaiságát a főcselekménnyel párhuzamosan futó szerelmi bonyodalom, Ödön és Klári szerelmének története fokozza : az öreg Tarlai ebben a kérdésben is meggyőződhet arról, hogy bármit akar, a szándékával épp ellenkező dolgok történnek. Nagy tanulság ez számára. Levonja belőle a következtetést s ez bizonyítja jellemének fejlődését. Az általa elképzelt igazság és a valódi igazság nagyon távol vannak egymástól. A császáriakat az erény és becsületesség hordozóinak tartotta, az igazság bajnokainak, — rájön arra, hogy az igazság és a becsület is a másik oldalon van. A forradalmi ifjúságról alkotott véleményét szükségképp megváltoztatja : »nem is irtózom már úgy az ilyenféle emberektől« — mondja.

A legnagyobb eredmény jellemének fejlődésében, hogy ő, aki a forradalomtól való ijedtében olyan könnyen otthagyta hazáját, így fordul a vígjáték befejezésekor a Klári kezét elnyerő Ödönhöz »Hanem arra kérlek, menjünk mielőbb vissza hazánkba. Már hiszen bujdossék el onnan, kinek tetszik : de én csak szülőföldemen fogok meghalni, mert látom, hogy aki azt hűtlenül elhagyja, azon többé nincs isten áldása.«

A forradalom nehéz óráiban, válságos pillanatában »A nagy világon e kívül nincsen számodra hely« elv hangoztatásával hitet és erőt önt a kishitű csüggedőkbe.

Amikor Obernyik vígjátékát játsszák, az utcán már a németek jövetelével rémítgetik egymást az emberek. S nem sokkal később, valóban újra megjelennek a császári csapatok a városban, hogy megpecsételődjön a magyar főváros sorsa s vele együtt nemzeti színjátszásunknak és nemzeti drámairodalmunknak a szabadságharc idején megindult fejlődése hosszú évtizedekre elvetélődjék.

A színházat a Comite fennhatósága alá rendelik, a haladó drámák előadásait betiltják, tilos a forradalom alatt bemutatott magyar darabok mellett a Tell Vilmos, az Ármány és szerelem, a Csikós, a Hunyadi László és a Morsinai Erzsébet előadása is. A színházi plakátokról lekerül a magyar címer, jeléül, hogy most már nyíltan osztrák tartománynak tekinti az országot a császári kancellária.

A színházban újra helyt kap a német színtársulat, német nyelvű plakátokon hirdetik előadásaikat, mintha nem is Magyarországon lennének. Megkezdődik a színházban is a »tisz-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

togatás«. A tagok nem kapják rendszeresen a fizetést, s mikor fizetésük rendezéséért a színészek kérvényben fordulnak a Comitéhez, Albrecht főherceg kormányzó ebben »a rebellió-nak a tényét« látja.[32]

A megszálló hatóságok igazgatót keresnek a Nemzeti Színház élére s találnak a színház zenekarában egy asperni születésű, magyarul nem tudó, jelentéktelennek látszó német zenészt. Úgy gondolják, keresve sem lehetne jobb embert találni erre az állásra. S kinevezik a magyar Nemzeti Színház igazgatójának a magyarul nem tudó német zenészt: Kirchlehner Ferencet.

Nem tudják róla, hogy ez a német magyar hazafias drámákat ír, ő adta vejének, Császár Györgynek a Kunok és Morsinai Erzsébet szerzőjének a szövegkönyv ötleteit.

Egy kis ideig a vidéki színészet lobogtatja még a szabadságharcos zászlót, de aztán ott is beáll hosszú évekre a halotti, néma csend.

Egy-egy vidéki városban a forradalom idején jelentős fejlődésre tesz szert a színházi kultúra. Kolozsvárott, Szegeden, Miskolcon, Győrött rendszeres előadásokat tartanak. Kassán, Pozsonyban, Aradon és Temesváron is több társulat megfordul ebben az időben is, sok helyen nagy sikerrel játsszák a Nemzeti Színház újdonságait. Szigeti Egy táblabiró a márciusi napokban című darabját Győrben mutatják be 1849. március 21-én »zsufolt ház előtt, óriási lelkesültség, egetverő demonstrátiok közt.«[33] Kolozsvárott Szigligeti darabját a II. Rákóczi Ferenc fogságát és Obernyik Magyar kivándorló a bécsi forradalomban című vígjátékát is játszották.

Több vidéki városban ősbemutatót is tartanak, Kecskeméten 48. december 17-én Szuper Károly »A tömeges népfelkelés« c. darabját mutatták be nagy sikerrel,[34] ugyancsak Győrben is sikerrel játsszák,[35] Váradon 1848. július 17-én volt ősbemutató Fodor Pál: Egy magyar önkénytes ... a kor szelleméhez mért legújabb vigjátékát adták«.[36] Sajnos írott adatunk erre az időre nem sok van, mind a nemzeti színjátszás történetét, mind a különböző városok színészetét feldolgozó munkák elsiklanak az 1848—49-es események színházi vonatkozásai fölött, vagy alig tesznek róla említést. Értesülésünk szerint néhány város múzeumában és levéltárában (pl. Szeged, Győr, Nagyvárad, Kolozsvár, Kassa) több érdekes, színháztörténetünk haladó hagyományait szépen bizonyító anyag van, különösen érdemes volna Kassa, Nagyvárad és Kolozsvár anyagát átnézni.

Szeged anyagának tanulmányozása azt a reményt kelti bennünk, hogy más nagyobb városban is találhatunk értékes idevonatkozó forrásokat, Janovics Jenő A Farkas utcai színház, Szuper Károly Színészeti Naplója, Molnár György Világostól világosig, K. Nagy Sándor A nagyváradi színészet története c. könyvei több olyan adatot említenek, amelynek jó lenne utánanézni múzeumok, levéltárak porosodó polcain is. Így indultam el Szuper Károly naplója nyomán az 1848-as szegedi viszonyokat megvizsgálni s figyelemre méltó, érdekes adatokat találtam.[37]

Az 1848-as szegedi újságok (a Tiszavidéki Ujság, Alföldi Csaták, majd 1849 áprilisától a Szegedi Hirlap) megsárgult lapjairól érdekesen bontakozik ki az akkori Szeged képe, a pezsgő irodalmi, színházi élet.

A pesti eseményekről március 17-én, pénteken délután jött a hír, a város egész lakossága az utcán tolongott, örömtüzeket gyújtottak, felvonuló csoportok alakultak. Este a tüntető tömeg a széképületi »szálába« vonult, ahol a színielőadásokat tartották, s éppen a kor

[32] Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. 68. sz.
[33] Szuper Károly Sz.nészeti naplója. 69. l.
[34] Szuper id. mű 65 l.
[35] Hont Ferenc kutatásai nyomán.
[36] Vármegyék és városok. Bihar vármegye és Nagyvárad. 391. l.
[37] Adatok Reizner János: A régi Szeged, a szegedi Móra Ferenc Múzeum és Somogyi Könyvtár hirlapanyagából.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

legünnepeltebb magyar drámairójának : Szigligetinek a Szökött Katoná-ját adták. A demokratikus tendenciájú jeleneteket megtapsolták, a katonafogdosási jelenetnél pedig tüntetés tört ki, hogy ütött már a szabadulás órája. Az első szabad nap tehát Szegeden is, éppúgy, mint Pesten, a színházban ért véget.

A félbeszakadt előadás után Osztrovszky József szegedi költő, a szegedi nemzetőrség későbbi alezredese elszavalja az e napra írott költeményét, amelynek bevezető sorai így hangzanak :

Itt az óra, melyre vágyva
annyi szű
Zsarnok kormány sohse örök
életü,
Szabadság az, mely örökké
él s virul,
S mennydörögve hangzik a nép
ajkirul.
Testvériség, egyenlőség,
Szabadság !
Nélkületek mi az élet :
szolgaság !

Az egyébként nem sok művészi beccsel rendelkező verset óriási ovációval fogadta a roskadásig megtelt nézőtér. De nem is a művészi értéket keresték a versben, hanem azt az érzést tapsolták, amit kifejezett, hiszen ez az érzés az övéké is volt. A himnuszt énekelték, majd Dani Ferenc mondott beszédet s tett fogadalmat Szeged népe nevében, hogy utolsó csepp vérükig kitartanak a szabadság zászlaja mellett.

Így vált a széképületi szála a nemzeti függetlenség hős apostolainak, a színészeknek hajléka, Szeged népe forró esküjének színhelyévé is.

A következő napokban és hetekben tovább folynak az előadások. A közönség színházbajáró kedve igen megnőtt— telt nézőtér előtt játszik a társulat. A feljegyzések szerint a közönség minden demokratikus mondanivalót megtapsol. Szigligeti »Egy szekrény rejtelmei« című darabját pedig félbe kellett szakítani a véget nem érő hazafias tüntetések miatt.

48 őszén új társulat jön Szegedre, a híres Latabár-dinasztia egyik őse : Latabár Endre társulata. Szuper Károly ezt írja naplójába : »Ez az egyetlen társaság, mely a forradalom válságai dacára is sikerrel működött. A jobb erők közül kezdett kifejlődni a kis Munkácsy Flóra, aki most kezd nagyobb szerepeket játszani.«[38] Tehát itt, ebben az időben bontotta ki művészi szárnyait Munkácsy Flóra, aki Feleky Miklós színésznek lesz később a felesége és a pesti Nemzeti Színház színpadán Felekiné néven arat majd hatalmas sikereket.

Szuper naplója csak részben helytálló, mert nem fedi a valóságot az az állítása, hogy a szegedi társulat az egyetlen, amely működik ebben az időben, hiszen adataink szerint Kolozsvárott, Miskolcon és Győrött is van működő társulat.

Latabár színtársulata 48 végéig marad Szegeden. Nincs adatunk, hol játszanak ezután. Valószínűleg mint annyi más vidéki színtársulat, feloszlott és beálltak valamelyik magyar ezredbe, hiszen ez idő tájt jelent meg a »Pesti Divatlap«-ban az egyik vidéki színházigazgató, Sepsi Károly felhívása : »Fegyverre vidéki színészek !«[39]

1849 februárjában hazatér Szegedre Havi Mihály, aki szegedi dalszíntársaságával németországi, dániai, franciaországi és svájci körúton volt —, s azonnal aktívan bekapcsolódik Szeged kulturális életébe. Résztvesz a Szegedi Hirlap szerkesztésében, majd elhatározza

[38] Szuper id. mű 64. l.
[39] Pesti Divatlap 1848. 697. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

hogy részben szétszéledt társulatát újjászervezi és nyári színházat épitve újra megkezdi a színházi előadásokat.

A Szegedi Hirlap 1849. évi 2. számában, tehát május 9-én közlemény jelenik meg az épülő színházról: »Egy, a szegedi müvelt közönség izlésének megfelelő, eddig sokaktól nehezen nélkülözött nyári szinházra 40 részvény bocsáttatott ki, s eddig az aláirók száma a felét meghaladja. Igy is illik! Fegyvert a katona kezébe és lelkesítő müvészetet az otthon maradt nővéreknek és szülőknek! Ez a szinház a sétatér tiszai oldala mellett fog épülni, s a társaság mely benne opera, balett, szinmüi előadásait adja a vidéken e nemben egy és a legjobb.«

A város lakosságának lelkes hangulatára jellemző, hogy a színház felépitésére szükséges tőke részvények formájában rövid idő alatt összegyűlt, s a nyári fa-színház két hónap alatt fel is épült. A jövőbe vetett bizalomra jellemző, hogy az igazgató bérletfelhivását örömmel fogadja a közönség és a korabeli napilapok feljegyzése szerint mind a 45 kr. számmal jelzett helyeket, mind a 30 kr.-s földszinti és mind a 15 kr. p. pénzért árusitott második helyeket nagy számban felvásárolják.

Az előadások július 24-én kezdődtek meg. Első nap »A szerelmes pap« című kétfelvonásos francia vígjáték került bemutatásra. Másnap Scribe darabja került színre: »Egy nő kiugrik az ablakon«. A népszerű francia színdarabgyárosnak ez volt az egyik legzajosabb sikerű darabja. Népszerűségét fokozta az is, hogy a fordulatos cselekményt megtartva népdalokat tűzdeltek az előadásba, s maga a színlap is népdalos vígjátéknak hirdette.

Ebben a formájában a darab hasonlított a 30-as évek magyarosításaihoz, még a szereplők neveit is átmagyarositották —, ilyen nevekkel találkozunk benne: Sárkányfőy grófnő, Darnói János báró, Török Bálint. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a magyarositásnak a szerzője Komlóssy Ida, a pesti Nemzeti Színház ünnepelt színésznője, aki talán éppen ezekben az időkben játszotta jutalomjátékát Molière Fösvényében Pesten.

A színház minden nap zsúfolásig megtelt, hiszen Szeged falai között időzött ebben az időben a kormány és a képviselőház számos tagja és igen sok honvédtiszt is. Sajnos a szegedi színészetnek ez az aranykora rövid ideig tartott. Augusztusban már kénytelen volt mind a kormány, mind pedig a honvédség elhagyni Szegedet és igy a színtársulatnak sem bontakozhatott ki egy demokratikus, a kor szellemének megfelelő műsora, hiszen új darabok betanulására nem állt rendelkezésre elég idő, ezért kénytelenek voltak már betanult darabokat adni. De jellemző, hogy műsorukban nem találunk egy német darabot sem —, a gyűlölt és monarchista Kotzebuenak akkor már nyoma sincs a magyar színpadokon.

A visszavonuló honvédcsapatokat nemsokára követték a császári cszapatok. Újjászervezték a rendőrséget, beszüntették az egyesületek működését és megszigoritották a vendéglők, kávéházak és színházak feletti állandó ügyeletet. Havi Mihály színtársulata a szélrózsa minden irányába szétszóródott és ezután évekig nem gyulladt ki a petróleumlámpa fénye a szegedi színpadon.

A cenzúra szigorúan ügyelt a színházak műsorára. Minden olyan szót vagy mondatot, amelyből a közönség valamit is kihallhatott volna, kihúzott. S mégis a színházak ebben az időben a hazafias érzés ápolásának templomává váltak.

Csak egy-egy célzás, sőt egy arc vagy mozdulat is elég volt ahhoz, hogy a közönségben meggyújtsa a hazafias lelkesedésnek a tüzét. Molnár György színházi naplójában[40] leírja, hogy Tóth Soma, a szegedi dalszintársaság tagja például kitáncolta a »Jaj be huncut a német«-et s lábával oly figurákat csinált a közönség óriási tapsai mellett, melyek világosan beszéltek.

A szabadságharc váltakozó sikerei, Pest megszállása, Budavár ostroma, több színész harctéri szolgálata következtében színészetünk működése nem lehetett zavartalan a szabad-

[40] Molnár György: Világostól világosig. 60. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ságharc idején. Sem a Nemzeti Színház, sem a vidéki színházak új célkitűzéseikből, a független Magyarország rövid élettartama miatt nem mindent tudtak megvalósítani. Ez a nagyszerű másfél év mégis olyan bemutatókat írt drámairodalmunk történetébe, mint a IJ. Rákóczi Ferenc fogsága, a Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban vagy mint a győri, kecskeméti és nagyváradi ősbemutató. A külföldi műsor is jelentékenyen bővült a Fösvény és a Tell Vilmos előadásával. Szegeden ekkor épül fel az első színház, színtársulatok járják az országot, biztatják, lelkesítik az itthonmaradottakat.

A színház és a közönség kapcsolata megerősödik, színészeink szószéknek tekintik a színpadot, ahonnan a nemzeti függetlenségért vívott harcra buzdítanak. A forradalmi kormányzat felismeri a színház jelentőségét, törvényekkel, rendeletekkel, anyagi és erkölcsi támogatással igyekezett biztosítani színészetünk fejlődését.

Az 1848—49-es szabadságharc nemcsak népünknek, de játékszínünk történetének is ragyogó fejezete.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

VITA

BENEDEK MARCELL

MEGJEGYZÉSEK KOMLÓS ALADÁR REVICZKY GYULA CÍMŰ KÖNYVÉHEZ[1]

Sok más pontos dátum közt Komlós Aladár megadja Reviczky Gyula népszerűségének évszámait is: kezdődött 1889-ben, úgyszólván a költő halálos ágyánál, véget ért 1905-ben, Ady első nagy verseinek megjelenésekor.

Ritka eset, hogy olyan nehezen megfogható valamit, mint egy költő népszerűsége, ilyen lexikoni dátumok közé lehet szorítani. És — ha Komlós Aladárnak igaza van — szomorú kis szám ez a tizenhat esztendő. Ennél sokkal többet megértek olyan író-mesteremberek is, akiknek gyors elmúlásával a meg nem értett írók vigasztalódni szoktak. Érdemes volt-e éhezni, fázni, kávéházban éjszakázni, tüdővészben meghalni ezért a másfél évtizedes halhatatlanságért?

De Komlós csak népszerűségről beszél; nem állítja, hogy »meghalt« az a költő, akiről, születésének százéves fordulójára, érdemes volt alapos, gondos és nagy rokonszenvet eláruló könyvet írnia.

Talán nem fölösleges Reviczky utókorának kérdésével (erről szól a könyv utolsó fejezete) foglalkoznunk egy pillanatig, mielőtt Komlós értékelő munkájára rátérünk.

Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amely húsz esztendős volt Reviczky poszthumus népszerűségének állítólag utolsó évében. Gimnáziumi iskolatársaim közt is sokan szerették az irodalmat (megírtam másutt, mily nagy része volt ebben Riedl *Poétiká*-jának) — s az egyetemen természetes, hogy irodalomért lelkesedő, írói-költői hajlamú filozopterek között éltem. Van tehát jogom a tanúskodásra — és, mellesleg szólva, helyesnek találnám, ha fiatal irodalomtörténész-barátaink törődnének azok tanúskodásával, akik ma még közöttünk vannak emlékeikkel, de holnap már maguk is emlékké válnak.

Nos: igaz, hogy Ady túlzott Reviczky-rajongására teljes elfordulás következett. Nem támadta régi bálványát, de negligálta. A Komlós-idézte, későn fölfedezett versben szakított a »könnyekkel«. Amikor azt kérdi, hogy »szabad-e sírni a Kárpátok alatt« vagy a »sírni, sírni, sírni, sírni« szavakkal végzi egy másik költeményét, bizonyára nem a rezignált mélabú könnyeire gondol. Az ő sírása lázadás, harci kiáltás. Az enyhítő könnyhullatást nem is képzeljük hozzá.

Ez igaz... De hogy Reviczky szomorúságától (már itt meg kell mondanom: nagyon helyeslem, hogy Komlós nem szentimentalizmusról, hanem szomorúságról beszél) rövid és egyenes út vezet Ady tragikus világ-érzéséig: azt a mi húszéves szívünk bizonyítja. Nem szakadtunk el Reviczkytől az Ady-harsona első megszólalására. Most nem beszélek arról, hogy személy szerint több-kevesebb időre volt szükségünk, amíg Ady lelkes és harcos híveivé szegődtünk. De még akkor is... gondoljunk a *Felszállott a páva* különös vagy-vagyára: tudtuk-e, hittük-e, hogy a jósolt-kívánt forradalom csakugyan elkövetkezik valaha? És tovább élt bennünk (több-kevesebb belénknevelt előítélettel együtt) Reviczky szomorúsága.

Amikor pedig Ady és az ő forradalma teljes egészében kibontakozott előttünk; amikor megértük és csináltuk a másik forradalmat is; akkor következett Reviczkynek, Vajdának, Komjáthynak, Kiss Józsefnek egy új korszaka, amelyet Komlós csak igen halványan érint az utókorról szóló fejezetében. Hogy ezek a költők viharmadarak voltak, arra igazán nem jöhettünk rá a vihar kitörése előtt. A *Pálma a Hortobágyon* új színt, erőt és értéket kapott, amikor a püspökfürdői lótusz vagy *A Hortobágy poétája* juttatta újra eszünkbe; a *Perdita*-ciklus Kisfaludysta-hökkentő vakmerőségéről sem feledkeztünk meg *Az én menyasszonyom* olvasása közben.

[1] Művelt Nép, Budapest, 1955.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Röviden: mire a Reviczky-versek hangulata emlékké vált bennünk, már a viharmadarat szerettük és értékeltük Reviczkyben.

(Ezt a tanúskodást egy apró tárgyi hiba kiigazításával kell megtoldanom. Komlós a Reviczky-hatás jellemzésére idézi Benedek Elek *Uzoni Margit* című leányregényét. Ennek egyik szereplője — de nem hősnője, mint Komlós mondja — ismeretlenül, távolról szereti a költőt. A hősnővel együtt küldik neki Arco-ba a Reviczky-megénekelte rózsákat. A költő halála után nem Uzoni Margit, hanem ez a mellékszereplő megy kolostorba.)

Reviczky, a költő, elbeszélő és esztétikus megítélésében Komlós a lehető legnagyobb tárgyilagosságra törekszik. Nem esik azoknak hibájába, akik túlozzák hősük értékeit és törik-szakad, ismeretlen kincseket bányásznak ki belőle. Az elbeszélőnek néhány kevéssé ismert értékére — igen helyesen — ráirányítja a mai olvasó figyelmét, de általában gondja van a fény és árnyék igazságos elosztására, a korral és a költő egyéniségével, nevelésével magyarázható korlátokra. Jól teszi; de azok nevében, akik valamikor Reviczky hangulatainak friss hatása alatt állottak, mégis sajnálom, hogy Komlós, az író, pillanatra sem tudja beleélni magát ezekbe a hangulatokba és verselemzéseit nem melegíti át egy-egy ilyen hangulat emléke. Könyvéből jobban megértjük Reviczky viszonylagos elfeledettségét, mint — mondjuk, tizenhat évig tartó — népszerűségének megérdemelt voltát.

Legerősebben hangoztatja Komlós Reviczky egyéniségének korlátai között azt, hogy a dzsentri-neveléssel járó előítéletektől nem tudott megszabadulni, holott törvénytelen származása, kitaszítottsága lázadóvá tehette volna. Látta és prózai elbeszéléseiben ostorozta a dzsentri hibáit (lényeges bűneit nem!) — de ezeket belülről, vagy (mint magányos költő, »szellemi proletár«) bizonyos nosztalgiával írta le. Származását titkolta; nem ismerte azt az osztályt, amelyhez tulajdonképpen tartozott. A világ és a társadalom rendjét, rezignált szomorúsággal, állandónak, változtathatatlannak tartotta.

Ez mind igaz. El is kell mondani, mert igaz. Mi ennek ellenére utólag viharmadárnak tekintettük Reviczkyt, mert az egyetlen rendelkezésére álló fegyverrel, a könnyel, a szomorúsággal, a perdität felmagasztaló erkölcsi bátorsággal lazított egy megkövült, örökéletűnek látszó társadalom-felfogáson, amely — az 1880 körüli Magyarországon — utat sem engedett a szemnek magasabb csúcsok felé.

Ha ezt történetileg megértjük (és meg kell értenünk, a magunk húsz-harminc évvel későbbi neveltetésére gondolva) — nem tudunk osztozni Komlós vezérmotívum-szerűen ismételt sajnálkozásában, hogy Reviczkyből, Bálek Veronika fiából, nem lett az a lázadó, nép-mellé-álló költő, aki harminc esztendő múlva és *más természeti adottságokkal* talán lehetett volna. A visszatekintő értékelésnek ezt a módját tökéletesen jogosulatlannak tartom.

Komlós ezt írja könyve 11. lapján:

»A mai ember szívesen látná s elég természetesnek is találná, ha Bálek Gyula büszkén vállalta volna anyai nevét s odadobta volna az apjáét, akitől csak hitványságot látott... stb.« Ezt — a mai ember nevében — aláírhatjuk. De Komlós aztán így folytatja: »Bizonyára nagyobb költővé lett volna, ha így tud tenni, ha vállalni tudta volna a névtelenek, szegények, kizsákmányoltak közösségét«. — És a 135. lapon: »... mennyivel jobb költő lett volna, ha teljesen vállalja a sorsát!«

Általában nem sok értéket tulajdonítok a föltételes mondatoknak irodalmi-művészeti-történeti tanulmányokban. Az írói fantázia még csak eljátszadozhatik azzal, mi lett volna, ha például Petőfi nem esik el Segesvárnál — ha Shakespeare nem hagyja ott Londont és a színházat, ha...

Irodalomtörténészeknek nem ajánlom ezt a szellemi játékot. Kiderülhet, hogy igen különös felfogásuk van a költészet lényegéről, a költő természetrajzáról. A föltételes mondatok fölöslegesek, de ebben az esetben nem tartom fölöslegesnek, hogy vitába szálljak velük. Komlós mondatának megfordított rendben lehetne valami értelme, bár gyakorlatilag akkor sem jelentene semmit. Ha Reviczky nagyobb költő (mondjuk, Ady Endre *avant la lettre*) — akkor talán tudatára ébred osztály-helyzetének és odaáll harcolni osztályostársai mellé. De akkor, ugyebár, nem lett volna Reviczky Gyula, a századvég kilátástalan szomorúságának megszólaltatója. Ez a gondolat-játék értéktelen, de, mondjuk, megengedhető. Hanem, hogy Reviczky *nagyobb költővé válhatott volna, ha...* — ez a föltételes mondat a költői természet teljes meg-nem-értését árulja el. Honnan tudhatja Komlós — vagy bármelyikünk —, hogy Reviczky — *az ő természeti, nevelésbeni és korával összefüggő adottságaival* — jobb verseket írt volna az elnyomottak szolgálatában? Tehet-e valakit »jobb költővé« politikai vagy szociális állásfoglalása? Petőfi, Ady, József Attila nagy forradalmár költők, mert nagy költők, akik forradalmárok. Nagyságuknak köszönhető forradalmi megnyilatkozásaik ereje, de nem forradalmárságuk megnyilatkozása teszi őket nagy költőkké. Még aki elsősorban propaganda-szempontból ítéli is meg a költőt, annak is tudnia kell, hogy a propaganda-érték függ a költői nagyságtól és nem megfordítva.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Sok helyet szenteltem ennek a föltételes mondatnak — mert nemcsak Komlós Aladár könyvében akad ilyen. Akár a történeti szemlélet igazságosságára gondolunk, akár a költői természet megértésére: szót kell emelnünk az ilyen fejtetőre állított logika ellen.

Komlós Aladár lelkiismeretesen állítja össze Reviczky életének adatait, jól rajzolja meg emberi és költői fejlődését s esztétikailag is helyesen értékeli. Jól rajzolja a kort is, társadalmi előítéleteivel, hideg-rideg hivatalos költői nagyságaival. Csak arra szeretném figyelmeztetni, hogy ezek az előítéletek szívósabb életűek voltak, semhogy egy Reviczky-szerű, álomba menekülő poéta megbírkózhatott volna velük. Negyedszázaddal utóbb Ady Endre még »ős Ad-üköm« kísértetét idézte fel, a fajok és nemzetek fölött álló Romain Rolland azt bizonygatta, hogy családjába soha egy csepp idegen vér nem keveredett. Még nekik is szükségük volt ezekre az érvekre a hazaárulás vádja ellen. Ne sajnálkozzunk hát azon, hogy Reviczky az volt, aki volt. Valóban nem sorolhatjuk legnagyobb költőink közé, de mégis csak túlélte tizenhatesztendős népszerűségét s megmaradt nekünk, mint egy csüggedt nemzedék szomorúságának lágyszavú kifejezője s egy — korában álmodni sem mert — forradalom viharmadara.

NAGY MIKLÓS

AZ ÚJABB JÓKAI-KUTATÁSOK PROBLÉMÁI*

Jókairól szóló irodalmunk az utóbbi két évben erősen meggazdagodott, s főbb vonásaiban sikerült új, a marxizmus—leninizmus szemléletéből vezérelt értékelést kialakítani. A közelmúlt sokoldalú termést hozott, sok gondolatébresztő indítást adott Király István Mikszáth-könyve, amelyet 1953 végén első nagyobb összefoglalásként Barta János, Nagy Miklós és Sőtér István közös egyetemi jegyzete követett. Számos, egyes művet elemző cikk jelent meg (Kanizsai Nagy Antal: A kőszívű ember fiai, Hegedüs Géza: A kőszívű ember fiai, Lengyel Dénes: Az aranyember, Nagy Miklós: Sárga rózsa, Szegény gazdagok, Két százéves Jókai regény). Ezek közül egyelőre csak kéziratban ismeretes Hermann István cikke Az aranyemberről, Kiss Ferencé Az új földesúrról. Becses — bár elavult szemléletű mű — V. Nagy Sándor kéziratos értekezése Jókai humoráról. E hosszú sorból szintetikus törekvéseik miatt három tanulmányt kívánok ezúttal behatóbban elemezni: szempontjaik bősége és átgondoltsága, anyaguk volumene alkalmassá teszi őket arra, hogy segítségükkel véleményt alkossunk egész modern Jókai-kutatásunk eredményeiről, hibáiról, feladatairól.

Az Irodalomtörténet 1954. 1. száma közölte Szebényi Géza tanulmányát »A Fekete gyémántok néhány kérdéséről« címmel. A dolgozat részben vitacikk volt hasonló tárgyú írásommal de a polémián túlmenően számos új gondolatot vetett fel. Érdemeit egészen röviden abban lehetne összefoglalni, hogy elődjénél jobban hangsúlyozta a kortörténeti hátteret, s erre vonatkozólag minden eddiginél alaposabb kutatást végzett. Így pl. kiemelte a regény számos nem kellőleg értékelt valóság-elemét: a vasúti szédelgéseket, a magyar munkásmozgalom kezdeteit, Jókainak a kiegyezéssel kapcsolatos különféle megnyilatkozásait. A korábbi megállapításoktól eltérően — és helyesen — Jókai e periódusban kifejlődő romantikájában nagy szerepet juttatott az utópizmusnak s Berend Iván, Szaffrán Péter és Evila jellemének elemzésével tüzetesen megmutatta ennek az utópizmusnak művészi következményeit. A Jókai-publicisztika segítségével a párizsi események rajzát is nagyobb összefüggésekbe tudta állítani, s ugyanekkor felhívta a figyelmet egy eddig mellőzött alakra, Belényi Árpádra. Itt történtek az első kísérletek Jókai romantikájának és a reformkor különféle romantika-típusainak összevetésére is.

A le nem becsülhető eredmények ellenére sem feledkezhetünk meg azonban azokról a jellegzetes hibákról, amelyek átszövik az egész munkát. A szerző sehogy sem tudja beigazolni azt a felfogását, hogy Jókaira a hegelianizmus maradandó hatással volt ebben az időben. Érvei során olyan általánosságban mozgó idézetekre épít, hogy az ember isten munkáját folytatja a földön a technika felvirágoztatásával, amikor ő is »teremt« s így hasonlóvá válik hozzá. Mintha nem lehetne hasonló idézeteket bőségesen kiválogatni akármilyen többé-kevésbé haladó szerzőtől a XIX. század folyamán? »Istennek lenni hideg gondolat« — mondja Jókai —, s ebből Szebényi rendkívül mesterkélten azt következteti, hogy Jókai szerint isten-gondolat, vagyis isten-hegeli eszme. Vajon, ha Jókai hegeliánus, nem kellene ennek másutt is bizonyítékát lelnünk (legyen bár csak annyira is hegeliánus, mint Madách!) s nem éppen a Jókait elsősorban érdeklő politikai-jogi téren bukkannánk hegeli koncepciókra ebben az esetben? Mit tudhatott Hegelről az a Jókai, akinél a dialektika semmilyen nyomát sem fedezhetjük fel?

* Vitaindító bevezető a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti főbizottságának szeptemberi ülésén.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Az utópisták hatása sokkal inkább valószínű, de itt is eltúlozza Szebényi a szellemi kölcsönzést. Hiszen az utópisták csak egy-két regényére hatottak, a 70-es évek vége után semmilyen maradandó nyomukat sem látjuk szépirodalmi munkásságán. Epizód ez csupán szellemi fejlődésében! De még ebben a regényében is erősen felnagyítódik az utópisták tanításainak jelentősége. A dolgozat szerint Jókai az utópisták nyoman ábrázolja többek között passzívnak Berend Iványt, az ő nézeteik tükröződését ismeri fel abban a fordulatban, amellyel Jókai a történet végén megmenti Sámuel apát jó hírnevét, sőt még azt sem habozik kimondani: »Az utópista szemlélet értelmében díszlenek hamis, le nem leplező, romantikus vonások a regény egyes arisztokratáin.« (43. l. id. h.) Véleményem szerint a szerző »túl ideológizálja«, erőszakolt magyarázatokkal látja el a regényt. Jókainak nem kellett saintsimonizmus a főurak rokonszenves bemutatásához! Bármennyire is látta idejétmúltságukat ekkor, sohasem érzett plebejus ellenszenvet iránt ukuk. Nem is politikai vonatkozásokban mutatta őket rokonszenvesnek, csak magánemberi megnyilatkozásaikban, ennek megértéséhez pedig éppen elegendő, ha feltételezzük azt, hogy itt a Sőtér Istvántól említett nyugati »szalon regények« hatása alá került. Berend passzivitása az önkényuralom kellős közepén magától értetődő dolog, óvatosságában, ún. »kétszer-kettőjében« sem utópizmust látok, hanem a hazai gyárosok néhány korabeli tapasztalatának általánosítását. És miért kellene holmi távoli világnézeti indoklásból kiindulnunk Sámuel apát előbb említett jellemtörésével kapcsolatban? Sokkal gyakrabban kell ilyen esetekben a művészi módszerre utalnunk, mint a meglepő következetlenségek forrására. A romantikus regény általában szereti a jellem, a valószínűség, vagy az osztály diktálta magatartás ellenére fellépő, váratlan fordulatokat. Gondoljunk Victor Hugo Lantenacjára (1793), akivel megátalkodott önzése és cinikus aggastyán volta ellenére is két apró gyermeket mentet ki a tűzből az író. Sámuel apát hirtelen erkölcsi magábaszállása ebben az esetben a női tisztaság mindent legyőző hatalmát példázza, s azáltal, hogy buktában is nagyvonalú egyéniségnek mutatja, voltaképpen a Berenddel folytatott küzdelmeinek nagyságát emeli ki.

A tanulmány nemcsak indokolatlanul és túlzott mértékben használt több alkalommal politikai-filozófiai magyarázatokat, hanem aránylag igen keveset foglalkozik a szövegből kiindulva önként adódó művészi problémákkal. Ha valaki sem Jókait, sem a Fekete gyémántokat nem ismerné, Szebényi tanulmányát olvasva könnyen azt hihetné, hogy itt egy számos filozófiai, gazdasági, társadalmi kérdést értekező modorban felvető, Eötvöshöz hasonló íróval áll szemben, s nem azzal a patakzó mesélőkedvű, a legjobb értelemben vett szórakoztatásra törekvő mesterrel, aki Jókai volt. A múlt túlzásával szemben, amely csak a mesélőt akarta meglátni, nem kell ma az ellenkező végletbe átcsapni. Ahhoz, hogy a regény igazi színképét meglássuk, nagy lépéssel visz közelebb Sőtér István, amikor kimutatja, hogy az arisztokrata környezet rajzában a nyugati, könnyebb fajsúlyú társadalmi regények mozzanataival is bőven találkozhatunk. Ez a regénytípus pedig ugyancsak távol van az elméleteket hirdető utópista regénytől, az irányregény reformkorban kialakult és Jókaitól továbbfejlesztett típusától, amiből éppen itt nem egy művészi stílustörés is származik.

Állandóan, szinte görcsösen harcol az ellen a szerző, hogy a Jókai művészetében felfedezett önkényességeket, következetlenségeket az író egyéniségével, sajátjává vált művészi stílusával magyarázzuk. Annak megállapítása során, hogy Sámuel apát végső »nemes gesztusa« mennyire meglepő, rögtön tiltakozik az ellen, hogy ezt »a polgári irodalomtörténet szerint saját magával is ellentétbe kerülő fantazmagóriás« Jókai számlájára írjuk (550). Holott nyilvánvaló, hogy sok mindent kell a romantikus írói gyakorlattal magyarázni. És ez bizony nem valami burzsoá csökevény sem Király István, sem az én elemzésemben. Ha Jókait gyökereiben romantikus művésznek tartjuk, akkor számolnunk kell azzal a közismert ténnyel, hogy a romantikában az írói szubjektum fokozott szerepet kap más stílusirányzatokkal, (pl. a klasszicizmussal, vagy a kritikai realizmussal) szemben. Nagy vonásokban megállja a helyét Szebényinek az az állítása, hogy Jókai fantáziája csak akkor válik öncélúvá»..., amikor az író nem áll elég biztosan a haza, a haladás valamelyik kérdésében«. Bizonyos, hogy az effajta írói döccenőknek megvannak a távolabbi összefüggéseik is. De számos olyan esetet tudnék kapásból is felsorolni, amikor nem ingadozószemléletű, alapjában előremutató művekben is meglepő töréseket mutat fel a jellemrajz (pl. Kacsuka az Arany emberben, vagy Jenőv Kálmán nagyanyja az Eppur si muove-ban). Az ehhez hasonlókra egyelőre ne akarjunk spekulatív magyarázatokat kieszelni, hanem bízzuk a válaszadást a későbbi kutatásokra.

Gyakran és joggal hangsúlyozza Szebényi Géza, hogy Jókai ellentmondásaival, illúzióival, ábrándjaival *együtt*, sőt nem egyszer egyenesen ezek következtében volt kora képviselője. Ha azonban egyoldalúan csak ezt hangsúlyozzuk, könnyen az a látszat keletkezhet, mintha 1849—1875 között nem is születhetett volna az életet más szemszögből látó epikus ábrázolás, mint az övé. Való igaz, hogy a társadalmi küzdelmek háttérbe szorulása a nemzeti törekvések mögött, a kritikai realizmus kialakulásának egyik akadálya volt, másrészt számolnunk

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

kell a normális közélet hiányával, amely megfagyasztotta, csupán lappangóvá tette az egyes rétegek és pártok ellentéteit. De azért ezeken a gátakon is át lehetett törni, ha felemásan is, a társadalombírálat felé. — Arany János a történeti tematikában villantotta fel a vezető rétegek és a széles néptömegek kapcsolatának problémavilágát (Buda Halála), és kisebb távlatokban megkísérelte valamiféle plebejus bizalmatlanság megszólaltatását az uralkodóosztály életével, ízlésével stb szemben. (Bolond Istók, Nagyidai cigányok, lírai versek, értekező próza stb.) Gyulai Pál és Arany László pedig a nemesség időszerűtlen erényeit forradalmi szerepben való tetszelgését, a kapitalista viszonyok közti talajvesztettségét örökítették meg.

Ezek az írók azonban maguk sem örömmel foglalkoztak a jelen bíráló ábrázolásával. Hiszen érezték a nemzeti feladatok elvégzetlenségét, a rájuk való buzdítás kötelezettségét, ami a bírálat hangjával nehezen fért meg. Igen jellemző, hogy amíg Arany László a Délibábok hősében a nemesi tehetetlenné válás rajzát adta, addig a Hunok harcában már átcsapott az iparosodás feladatainak hirdetésébe. Aranynál is tapasztalhatunk ilyen megoszlást a bíráló és eszményeket hirdető alkotások között, ám Jókainál úgy érezzük, hogy 67—75 idején nem elég meggyőző a lelkesítés, mert hiányzik mellőle a nemesi parlagiság, szűklátókörűség feltárása. (Ezzel természetesen korántsem akarjuk Arany Lászlót Jókai fölé emelni.) Nemcsak a korviszonyok kedvezőtlenségéről van itt szó, s az osztályhelyzet különbözősége is csak részben magyarázza meg ezeket az erős szemléleti és stílusbeli ellentéteket: az írók különböző világnézete, esetleg a realizmus tudatos nézeteiktől független győzelme (Arany László esetében erről is szó lehet) indokolja csak meg, miért teremt történeti realizmust Arany János, miért jut el különösen líra terén a kritikához, s miért marad Jókai lényegében ekkor is a haladó romantika síkján, bár a realizmust több ponton megközelíti.

Barta János »Jókai és a művészi igazság« című tanulmánya (Irodalomtörténet, 1954. 4. sz.) tömörségével, az átélés hevületével, művészi stílusával hat az olvasóra, azt sem feledhetjük el, hogy Jókaira vonatkozó megállapításainak jelentős része is megállja a helyét. Sokkal ingatagabbak azok az irodalomelméleti tételek, melyeken gondolatmenete nyugszik. Már a magyar romantikáról tartott 1954-es vita alkalmával is feltűnt Bartának az a megállapítása, hogy nem szabad a romantikát csak abból a szempontból tekinteni, mennyire közelítette meg a realizmust. Bármennyire is igaza volt, nyilatkozata abba az irányba mutatott, hogy a realizmust ugyanolyan, egy történeti korhoz kötött irányzatnak tartja, mint a romantikát. Ezt a nézetet teljes határozottsággal mondotta ki azután idézett cikkében. Számos ellenvetés hangzott fel azóta ezzel kapcsolatban tudományos életünkben, s nyilvánvaló, hogy Barta János nézete nem helyes és maga által sem kívánt következményekkel járhat. Ha a realizmust nem tartjuk alapvető megítélési elvnek, kaput nyithatunk mindenfajta dekadens, szubjektivista művészet-elmélet előtt. Igaz, hogy Barta hangoztatja a művészetnek életet tükröző funkcióját, sőt »az élet igazsága« megjelenítését tartja az értékes írói mű legfőbb kritériumának, mégsem pusztán szóhasználati különbségről van szó! A tanulmány többi részéből ugyanis kitűnik, hogy a szerző a kritikai realizmust sok vonatkozásban elszakítja a realizmus általános ismertetőjeleitől, és olyan vonásokat hangsúlyoz benne, amelyek a naturalizmussal is megférhetnek. [Transzcendencia nélküliség, okozatiság, természettudományos irányulás, a szociális szempont bizonyos érvényesülése, gondos anyaggyűjtés stb. (404. l.)].

Másrészt a kritikai realizmust optimizmus, mélyebb természetélmény a konkrét élmények érzékletessége nélkül irodalmi irányként határozza meg. »Olyan művészi eljárásmód nyilatkozik meg itt, amely megint nem azonosítható a polgári realizmussal. Jókaiban megvan a nagy fogékonyság az élet gazdagsága iránt — csakhogy ő nem absztrahál, nem tipizál... hanem konkretizál —. Az egyszerű élményt, az egyedi mozzanatot teszi teltebbé és elevenebbé.« (411. l.) »A romantikus az életélményt intenzívebbé teszi: az életnek a felszínét mintegy lehántja.« (407. l.) Mindezzel szemben csak azt kérdezhetjük, vajon nincs-e meg a nem romantikus nagy íróknál is az élmények érzéki teljessége, ha másfajta élményeké, komorabbaké, sivárabbaké, mint amik a romantikusokat foglalkoztatták? De ne gonduljuk azt, hogy csupán a csalódottság, a dezillúzió élményei válhatnak szuggesztívvá a kritikai realisták műveiben. Nem hiányoznak abból a derűs, bizakodó mozzanatok sem, csak alá vannak rendelve a mű egészében tagadást, elutasítást jelentő irányzatnak. Találóan mondta erről Révai József: »Móricz szerette az életet, szerette az embert, békességet, boldogságot szánt az emberiségnek. Legtöbbször ebből a vágyból származnak gyönyörű szerelmi idilljei... egészséges romantikája, ami a rothadó úri társadalom bírálata közben is kifejezte humanista optimizmusát. Ebben különbözik a magyar kritikai realizmusnak azoktól az alakjaitól, akiknek bírálata a pesszimizmusból, a szkepticizmusból fakadt, vagy abba torkollott.« (Kulturális forradalmunk kérdései, 214—5. l.) Éppen Móricznál válik gyakorivá az a művészi eljárás, de szintúgy megtalálható más kritikai realistáknál is, amellyel a szerző az aljas, vagy hétköznapian jelentéktelen emberi világgal szemben a természet fönséges színjátékát emeli ki ellen-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

tétként, s már csak azért sem lehet ezt a természetábrázolást »kiszáradt, elmechanizálódott természet« bemutatásának nevezni, amelyben minden odasüllyedt »hogy egy szűk polgárivárosias létnek puszta háttere legyen«. (411. l.)

Barta János cikkének szorosan Jókaira vonatkozó fejtegetései közül csak egy ponttal nem tudok egyetérteni. Az ún. »esztétikai kompozíció« elvét Barta túlságosan kiterjeszti Jókai szerkesztésmódját vizsgálva. Bármennyire is hangulati, színezésbeli változatosságra törekszik az író, legkiválóbb műveiben mégsem ez a legfőbb rendezési elv, hanem — bár nem mindig következetesen — az eszmei tartalom és a jellemzés közösségének alapján nyugvó mesefejlesztés.

A Csillag széles olvasóközönség számára tette hozzáférhetővé a legátfogóbb új Jókai-értékelésünket, Sőtér István »Jókai útja« című cikkét. E tanulmány érdemeit hosszasan lehetne fejtegetni, s ezúttal csak néhány különösen kiemelkedő mozzanatot szeretnék megemlíteni. Révai József útmutatása nyomán Sőtér meggyőzően és részletesen bontja ki a romantika két jellegzetes változatát a reformkort ábrázoló, illetőleg az ipari fejlődést szolgáló művekben. Jelentős észrevétel az, hogy Jókai a kapitalista Magyarországot leírva nemcsak világnézetileg válik bizonytalanabbá, de a mindennapi élet is idegenszerűbb itt számára, mint a század első felének bemutatásakor. Ezzel kapcsolatban Sőtér helyesen utal azokra a nem éppen előremutató társadalmi regényfajtákra és jellegzetes motívumokra, amelyek egyre jobban eluralkodnak a 70-es évektől kezdve Jókai írói termésében. Nagyon megszívlelendő az állandóan összehasonlításokat tevő módszer is: nemcsak más regényírókra van figyelemmel a dolgozat (Eötvös, Kemény stb.), hanem a korabeli lírára (Sárosi) és drámára (Szigligeti) is. Mindez nemcsak a kor jellegzetes művészi törekvéseit domborítja ki, hanem a félreértéseket is segít eloszlatni Jókaival kapcsolatban. Egészen másképp ítéljük meg Jókai illúzióit a főnemességgel kapcsolatban, idegenkedését a 60-as évek forradalmi lehetőségeivel szemben, ha tudjuk azt, hogy még a plebejus Vajda Jánosnál is találhatunk ilyesfajta nézeteket. Számottevő annak hangsúlyozása is, hogy Jókai regényeinek nagy heroikus-romantikus, de illúziókat bőven adagoló vonulata mellett vannak a nemességgel szemben kritikát megszólaltató, bár az előbbiekkel művészileg fel nem érő alkotások. (Politikai divatok, Szerelem bolondjai, A lőcsei fehér asszony). Ezekben a művekben a nemességgel szemben megnyilatkozó kiábrándultság később gyakran átcsap a nagy nemzeti célok ingadozó megítélésébe, és éppen ezt használta ki Sarkadi Imre felületes és sok tekintetben hamisítással felérő cikke Jókai lebecsülésére. (Művelt Nép). Sőtér polémiája Sarkadival éppen a leglényegesebb pontokon mutatja ki annak dialektikátlanságát, téves szövegértelmezéseit. Újszerű Jókai népiességének különféle fejlődési szakaszokban és típusokban (zsáner, szociográfia) való ismertetése.

Hiánynak tartom azonban azt, hogy túl rövidek az összefoglaló részek a cikk végén, olyannyira, hogy inkább egy ünnepi beszéd lezárásaként, mint valódi summázásként hatnak. Ha Barta János cikkét némely vonatkozásban a fejlődés mellőzése fenyegeti, emezt néhány alapelv nem eléggé részletes kifejtése. Le lehetett volna már zárni csupán a cikkben tárgyaltak alapján is olyan kérdéseket, mint Jókai típusalkotásának módszerei, különféle regénytípusai, a kritikai elemek szerepe munkásságában, sőt esetleg a népiesség problémáját is. Jóval nehezebb azonban Jókai stílusáról szintetikus képet adni és Sőtér István aligha tette helyesen, hogy korábbi Jókai-könyvéből csaknem változatlanul vett át egy nagyobb részletet, amely egész jellegével előt az egész tanulmány történetibb—tudományosabb jellegénél.

Hibának tartom a korai, illetőleg egyoldalú véleménynyilvánítást néhány esetben. A szerző Jókai romantikájának csak a gyengeségeit emeli ki 1849 előtt, s alapjában véve a francia vadromantika önállótlan utánérzésének tartja. Úgy hiszem, hogy itt azon a ponton tévedett Sőtér, hogy kizárólag Petőfi romantikájának általános jelentőségével vetette össze a Jókaiét. Igaz, hogy Petőfit a Felhők-korszak tovább vitte, mint Jókait a Nepean-sziget, vagy a Hétköznapok, az is bizonyos, hogy Petőfi válságkorszakának romantikáját erősebb és plebejusibb feszítő erők robbantották ki, mint Jókaiét, de nem lehet ebből mechanikusan arra következtetni, hogy most már Petőfi valamennyi 1845—46-ban írt fontosabb műve felülmúlja Jókai egykorú alkotásait. Petőfi drámai és epikai munkái ebben az időszakban — talán az erősen lírai Tündérálmot véve, — semmi esetre sem előzik meg a Hétköznapokat vagy a Zsidó fiút. Petőfi jobban lázad a magyar megrekedtség ellen, de lírai indulatai a Tigris és hiénában meg a Hóhér kötelében nem teszik képessé olyan fokú társadalomábrázolásra, mint amit Jókainál találhatunk. Őt ugyanis epikusabb természete, tárgyiasabb, kiterjedtebb (extenzívebb) szemlélete segíti már ekkor is. Jókai 48—49-es politikai magatartásának alakulása, Petőfihez való viszonya korántsem olyan lezárt kérdés, mint amilyennek a tanulmány feltünteti. Egyebek közt októberi—novemberi hírlapi cikkei is olyan magasralendülő publicistát mutatnak, aki a néptömegek forradalmi honvédő harcáért lelkesedve a jakobinus köztársaságpártiságig jut el. Sőtér István minderről nem vesz tudomást s így eljut ahhoz

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

a téves megállapításhoz, hogy a Petőfivel való szakítás és a szeptemberi események után a költő egyenesen a békepárt felé sodródott. (»A forradalom eseményei olyan vízválasztó határt vonnak, mely megfordulásra kényszeríti Eötvöst és a békepárt medrébe tereli Jókait« id. h. 2355 l.) De nemcsak az október—novemberi — sajnos rövid ideig tartó — bátor tisztánlátás mond ellent annak a feltevésnek, hogy a Vörösmarty-ügyben való meghasonlás Jókai azonnali és fokozatos jobbratolódását idézte elő. Kétségbevonható az is, hogy kettejük szétválásában olyan elsődleges és kirekesztő jelentőséget tulajdoníthatunk a politikai tényezőnek, amint ez ma általában szokásos. 1848 végétől kezdve valóban messze elkanyarodtak egymástól útjaik, de a 48 augusztusi összecsapás izzó forróságát a még lappangó közéleti ellentétek nem indokolhatják, annál kevésbé, hiszen Jókai puhabb egyénisége, mint máskor, bizonyára most is alkalmazkodott volna Petőfi követelményeihez, ha ... Ha nincs ott a háttérben Jókai házassági terve, amit a jóbarát oly makacsul, s valljuk meg: nem is mindig a legrokonszenvesebb eszközökkel ellenzett. Jókai ezért az ellenzésért szította magasra a Vörösmarty-vers közlése miatti ellentét (más körülmények között bizonyára gyorsan elhamvadó) parazsát, miként ezt öregkorában írja (Petőfi eszmecsírái, ÖM. 92. k. 86 l.). Irodalomtudományunknak nincs miért aggódnia: azzal, hogy a jóbarátok meghasonlásában a házasságnak nagyobb jelentőséget juttatunk, mint ami a »következményt vagy járulék-epizód«-ot megilleti, nem esünk még pszichologizálásba: Petőfi nem valamiféle »féltékenységből« igyekezett távoltartani az ünnepelt színésznőt barátjától, hanem végső fokon nagyonis világnézeti-erkölcsi motívumok alapján. Attól tartott, hogy a fiatalember függetlensége valamiképpen csökken majd, sőt esetleg kitartott férjjé válik az arisztokrata kegyeket sem megvető művésznő oldalán.

A legutóbbi évek kutatásainak bizonyos egyoldalúsága mutatkozik meg abban, hogy a regényíró portréja teljesen kiszorítja Sőtér dolgozatában a novellistát, a regények tárgyalásából pedig feltűnően hiányzanak az erdélyi történelmet megörökítők, holott az Egy magyar nábob és a Kárpáthy Zoltán heroizmust és zsánerképet, politikai irányzatosságot meg anekdotázást egyesítő stílusa ezekben érik ki. Irodalomtörténész szemmel aligha tekinthető jogosultnak az a kemény elutasítás, melyben Sőtér István a Dózsa-drámát részesíti. Tagadhatatlanok az általa felsorolt negatívumok (forradalomellenesség, Mészáros Lőrinc meghamisítása, középút keresése a főurak meg a lázadó jobbágyok közt stb.), de arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az ötvenes évek a lehető legkedvezőtlenebb időszak a 19. században a parasztháborúk irodalmi megörökítésére. A nemzeti elnyomás súlya alatt a nemesi közvélemény becsületes része is könnyen megfeledkezik a társadalmi bajokról, nem érzi a reformkorra még jellemző lelkiismeretfurdalást a múlt bűneiért, saját szenvedései, jogfosztottsága, anyagi terhei erősen megszűkítik látókörét. Az a reformvágyó pátosz, mely 1845-ben Eötvöst fűtötte, már nem újulhat meg, hiszen a jobbágyság, az úri vármegye megszűnt, ahhoz még kicsiny a távlat, hogy a feudális maradványok továbbélését kétségtelenül meg lehessen állapítani. Súlyosbítja a helyzetet, hogy Bécs ki akarja használni a paraszti megmozdulásokat saját céljaira, s így az osztályellentétek félretevésének hirdetése a nemzeti ellenállás érdekében valónak tetszik.

Ily nehéz viszonyok között a tragédia joggal talált elismerésre a haladószellemű kritikánál. Vajda János örömmel üdvözölte (Magyar Sajtó, 1857. nov. 5.) s kiemelte Barnát, mint olyat, akiben a drámai parasztábrázolás szerinte először emelkedett a tragikum magaslatára. A kor illúzióira s tompított megfogalmazására jellemző, hogy még a színibírálóként fellépő Egressy (M. Sajtó, 1857. nov. 9.), Petőfi egykori elvrokona s barátja is jónak látja minden elismerése mellett megjegyezni, hogy Jókai »politikailag elavult tárgyat« választott, »de úr és pór mindig lesznek«. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a következő évtizedben politikai téren egyre konzervatívabbá váló Gyulai és Csengery már most szót emelnek az ellen, hogy Jókai »behegedt sebeket téphet föl, melyeket érinteni költőnek is csak óvatosan szabad«. (Gyulai: Dramaturgiai dolgozatok. I. 297 l.)

Hasonlóképpen merevnek mondható Sőtér értékelése a Delej-országról, és általában a Fekete gyémántok utópista törekvéseiről. Noha nem hunyhatunk szemet afelett, hogy ezek az álmok nem szakítanak gyökeresen a kapitalizmussal, sőt bennük rejlik már az osztályharcos munkásmozgalomtól való idegenkedés is, mégsem állíthatunk túl magas mércét az akkori fejletlen hazai viszonyok között a proletariátussal foglalkozó írók elé. Ha a szerző elismeri, hogy az Arany ember lapjain Jókai »elvágyódása ... egy boldog és tiszta világba... egészséges forrásokból táplálkozik. A senki szigete nemcsak menekülés, hanem a jóság, szeretet, a nagy emberi erények melegágya is.«, akkor miért nem tanúsít ugyanilyen megértést itt is? Hiszen a délsarki meseország képében nemcsak általában szólal meg az »elvágyódás a kapitalizmusból«, hanem olyan előremutató gondolatok emelkednek ki, mint a nagyipar államosítása, más országokkal való békés együttélés, a militarizmus megszűnése, mint erre Szebényi Géza is helyesen céloz.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Mindezek alapján elmondható, hogy jó reménységgel tekinthetünk a közeljövő Jókai-kutatásai elé. A legnagyobb lökést az adhatja a munkának, ha sikerül előbbrejutnunk olyan esztétikai-irodalomtörténeti kategóriák tisztázásában, mint a romantika, népiesség stb. Bizonyos, hogy Lukács György esztétikai rendszerezése is sok tanulságot nyújt majd. Alapvető feladat, hogy tovább folytatódjék Jókai politikai-társadalmi stb. nézeteinek vizsgálása a publicisztika tükrében, különösen a jelentős történeti fordulók körül (1848—49, 1859—61, 1867, 1875). Anélkül, hogy lemondanánk az egyes művek analíziséről, át kell térnünk az egyes periódusok áttekintésére, másfelől olyan átfogó problémák kidolgozására, mint típusalkotás, humor, népiesség, kompozíció stb. Természetesen az ilyen szintétikus részlettanulmányok nem korlátozódhatnak a regényekre, a novellista fejlődésrajzának megállapítása egyik legsürgősebb feladatunk! Segítséget kell kérnünk a rokon szaktudományok művelőitől is: nem nélkülözhetjük a nyelvészek közreműködését a stílusvizsgálatokban, s biztosítani kellene, hogy az etnográfusok (pl. Ortutay Gyula) Jókai iránti ugyancsak élénk érdeklődésének dolgozatokban való leszűrődését is. Nem elsődleges fontosságú mozzanat, de érdemes volna azt is tudni, milyen viszonyban áll népszerűsítő történetírói munkássága (A magyar nemzet története regényes rajzokban) az egykorú tudományos történetírással. Meg kell kezdeni a Jókai-értékelések történetének összeállítását, különösen ügyelve az egykorú polémiákra, mert ezek a kor irodalompolitikájára is jellemző fényt vetnek. Mindennek nélkülözhetetlen alapja egy teljes Jókai-bibliográfia elkészítése, melyből egyelőre legfeljebb a külföldi fordítások jegyzéke hiányozhat! Jó lenne, ha a Jókai-noteszokat átvizsgáló munkacsoport (Debrecen) is kilépne végre a nyilvánosság elé eredményeivel. E két utóbbi terület egyúttal megadhatja a közvetlen alapjait egy tudományos Jókai-kiadásnak is; hiszen a regények keletkezésére és fogadtatására vonatkozó jegyzetek máskülönben elképzelhetetlenek. Mindezzel azt is akarom mondani, hogy egy, legfeljebb két éven belül hozzá kell látnunk e kiadás első 3—4 kötetének sajtó alá rendezéséhez. Addig is le kellene zárni (esetleg meg is jelentetni) a bibliográfiát, összegezni a noteszok kutatását, hozzálátni egy kézirati kataszter elkészítéséhez, különös tekintettel arra, hogy pl. Csehszlovákiában is vannak kéziratok. A kiadás leglényegesebb kérdéseit (pl. teljesség mindenben, vagy egyes területeken csak válogatás stb.) időben tisztázni kell, s fel kell használni minden prózai kritikai edíció tapasztalatait különösen a leginkább rokonjellegű megindítandó Mikszáth-sorozatéit.

Amikor hosszabb időközt figyelembe véve állást foglalok egy nagyszabású Jókai-kiadás mellett, egyúttal azt a meggyőződésemet is kifejezem, hogy egyes kiadói és népművelési köröknek Jókai terjesztésével szemben megnyilatkozó aggályait nem tartom megokoltnak. Nem igen tudnék olyan műveket felsorolni Jókai szépirodalmi művei közül, melyek olvasóinkra egészükben véve káros hatást tennének. Lehetséges, hogy egyes sekélyes, de igen olvasmányos művei visszahúzzák olvasóközönségünk könyvhöz csak most szokott részét a kevésbé elmélyült mondanivalójú irodalomhoz, de ez csak átmeneti jelenség lehet. Meggondolandóbb a helyzet publicisztikájával, jóllehet véleményem szerint egy kisebb példányszámú, teljes tudományos kiadás megfelelő magyarázatokkal ellátva lehetséges.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

SZEMLE

FÜST MILÁN LEAR KIRÁLY FORDÍTÁSA

Új Magyar Könyvkiadó, 1955

Klasszikus Shakespeare-fordításaink újraköltése vagy átdolgozása színpad vagy könyvkiadás céljára, mostanában sűrűn tárgyalt kérdés; elsősorban a készülő új Shakespeare-kiadás teszi aktuálissá. A kérdés oly bonyolult, hogy itt alig is érinthetem — szerencsére úgy érzem, hogy Füst Milán fordítása (a költő szándéka és a mű kiadása módjának tanúsága szerint is) kívül helyezkedik a vitán.

A nyelv avulásának alig van része a problémában: három klasszikusunk hat fordítása közül a legrégibb is alig idősebb száz esztendősnél (és már itt előrebocsáthatom hogy Füst Milán fordításából régiességükkel *sem* rínak ki az átvett Vörösmarty-sorok.) Shakespeare nem archaizált, a maga korának nyelvén (és részben divatja szerint) beszéltette alakjait; de bizonyos régiességet a tragikus stílus tartozékának érzünk és emelkedett, jambikus sorokban bántanak a túlságosan mai ízű kifejezések.

A probléma súlypontja tehát ott van, hogy klasszikusaink még a maguk korának Shakespeare-apparátusával sem rendelkeztek teljes mértékben, azóta pedig nagy eredményeket ért el a Shakespeare-filológia. Színpadi szempontból majdnem hasonló jelentősége van a szöveg »mondhatóságának«. (Főként ezzel indokolta annakidején a Nemzeti Színház azt, hogy a *Julius Caesar*-t újrafordíttatta Áprily Lajossal.) Harmadik tényező: klasszikusainknak nem mindig volt módja és ideje, hogy művüknek az utolsó csiszolást megadják. Ez főként Petőfi *Coriolanus*-ára és a két Vörösmarty-fordítás közül a *Lear Király*-ra vonatkozik.

A kérdés tehát ez: nehezítse-e kegyeletből a színház a színész munkáját, ugyanakkor megértésbeli nehézségek elé állítva a közönséget — és tegyen-e örökéletűvé a könyvkiadás olyan tévedéseket, amelyeket a filológia már kiküszöbölt? Ha pedig ezt nem akarják: újrafordíttassák-e ezeket a műveket, klasszikus fordításaikat csak az illető költők gyűjteményes kiadásaiban éltetve tovább — vagy, illő szerénységgel és tisztelettel, dolgoztassák át a filológiai ednyek tekintetbevételével?

Ahol legkisebb a baj, ott diszkréten segítettek is már rajta: Arany János költőileg tökéletes *Hamlet*-fordításának néhány megállapított tévedését kiigazította a színház a legutóbbi felújítás alkalmával. (Csak egy-két »magyarázó« változtatással lőttek túl a célon.) A most készülő könyvkiadás szerkesztői tudtommal még nem döntötték el véglegesen: változatlan szöveggel hozzák-e a hat művet, a szükséges korrekciókat a jegyzetekben adva meg — vagy pedig átdolgoztatják a szöveget és a megváltoztatott helyek eredeti alakját közlik jegyzetben.

Füst Milán Lear-fordítása, mint mondám, független ezektől a problémáktól. Nem színháznak, legalábbis nem színház megbízásából készült és sorozaton kívül jelenik meg. Végtelenül örülök, hogy a kiadó (ha talán, az évszámok tanúsága szerint, nem is minden habozás nélkül) szolgálatába állt egyik legjelentékenyebb költőnk egyéni kedvtelésének. Füst Milánnak nagy lírai élménye a *Lear*; mondhatnám: szerelme. Szerelmének tárgyát úgy teszi magáévá, hogy lefordítja, megbirkózik minden mondatával. Ehhez a harchoz, természetesen, különb fegyverzetet ölt, mint szaz-egynéhány évvel ezelőtt Vörösmarty; de szinte nem is fontos a filológiai fegyverzet. Érdeklődésünk anélkül, hogy Vörösmartyhoz hűtlenné válnék, most költő-kortársunk Lear-élménye felé fordul, akinek költőien szeszélyes (bár tudományos szempontból éppen nem felületes) előszavából megtudjuk, mely passzusoknál szoktak megeredni a könnyei. Minden elvi kérdéstől függetlenül örülök hát annak, hogy megtudhattuk: hogyan él Lear Füst Milán lelkében.

Szép, megrázó és minden ízében átélt életet él. Néhány idézet ennek bizonyságául:

A lírai szépségű sorok közt talán legszebb:

»Oh, hogy dagad szivem felé a fájdalom!«

(96. l.) Ez a sor a lírikus Vörösmartynál is a legszebbek közül való, a költői versenyben nincs győztes és legyőzött . . .

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A Kent-emlegette »méltóság« sziklánál súlyosabb szavai, már elszenvedett megaláztatások után :

»A király kíván
Cornwallal szólni s édesapja lányával,—
Parancsolom, hogy szót fogadjon.
Mondtad ezt?
Oh vérem és lélekzetem! Heves?
A herceg oly heves? mondd meg tehát
az oly
Hővérű hercegnek — de nem, Ne még.
Talán
Nem érzi jól magát. A kóros állapot
Nem tűr el oly kötelmet, mely előtt
Az épség meghajol. Mi nem vagyunk
azok,
Akik valánk, ha sínylődő természetünk
A testtel lelkünket szenvedni készteti.
Türtőzködöm tehát. A féktelenség úgy
Lehet, túlhabzott bennem s a nyűgös,
beteg
Szeszélyt képzeltem ép kedélynek« . . .
(98. l.)

Figyeljük meg : akárcsak az eredetiben, egy szó sem siklik le a már-már őrületbe hajszolt király fölényes méltóságának, későn támadt megértő bölcsességének magaslatáról.

A nagy próba (hogy a dagályt és durvaságot el tudja-e kerülni, a harsonázó szavak erejét vissza tudja-e adni a fordító) a viharjelenet. Ime az első sorok :

»Fujj szél, repeszd pofád, fújj és
dühöngj,
Orkánok és özönvizek zuhogjatok,
Mig tornyot dönt a vész s viharkakast
elönt.
S ti gondolatnál gyorsabb kéntüzek,
tölgyet
Hasító mennykövek kengyelfutói ti,
Ám hamvasszátok el ez ősz fejet.
S verjed
Laposra földet-rengető villám-csapás
E kőkemény, kerek világot. Zúzzad el
A nagy természet műhelyét s mindjárt
taposs
Is el minden csirát, melyből a hálátlan
Ember fakad.« (109. l.)

És ennek a hangnak ellentéte, a szívettépően lágy fuvolaszó a halál árnyékában :

. . . »Menjünk csak börtönünkbe s ott
Fogunk mi, mint kalitban két madár
Dalolni ketten. Áldásom ha kéred, én
Letérdelek s kérem bocsánatod.
Így élünk majd dalolva és imádkozunk
S mesélünk regét, aranypillangókon
Nevetve . . . « (170. l.)

Ez a sok ellentétes hang mind megvan Füst Milánban, s még ezer árnyalat, amelynek puszta megérzése is érdem, hát még visszaadása!

Kritikai megjegyzéseim — hogy most már ezekre térjek — nem érintik a fordításnak megrázó költői erejét — de, a dolog természeténél fogva, mégis a költő eszközeivel, a verseléssel és nyelvvel kell foglalkozniok.

A versformának az előszóban kifejtett és védelmezett változtatásával semmiképpen nem értek egyet. Nem ragaszkodom dogmatikusan a formahűséghez. Egyik Racine-fordításom előszavában meg is okoltam, miért használok ötös-hatodfeles jambust a francia alexandrinus helyett. Füst Milánnak azonban nem tudok igazat adni, amikor tudatosan és igen sűrűn keveri hatos jambussal az ötös-hatodfelest. Nem is szólva a színpadról (színész lélegzete, a kántálásra csábító 6-os stb.) : a művelt olvasó stílusbeli zavart érez, amikor egyszerre a görög tragédiára emlékeztető *trimeter iambicus*-ok egész sora cseng a fülébe. A *Lear*-ben úgyis vannak klasszikus reminiszcenciák : az istenek emlegetése, a halottak kihozása a színre : ezt a Shakespeare-keltette zavart fokozzák a 6-osok. Gyönge vigasz, hogy ezeknek jóvoltából Füst vagy száz sorral kevesebbet hosszabbít a darabon, mint Vörösmarty. Egyébként sokszor bőbeszédűségre is csábítja ez a forma, könnyű lenne elkerülni.

Ugyancsak a művelt olvasó szempontjából nem tudom megbocsátani a sűrűn előforduló s az előszóban is védelmezett spondaeusokat a sor végén. Lehet, hogy a hallgató — különösen enjambement esetén — nem veszi észre ; nekem »mintha sással metszenéd fülem«.

Erősen kifogásolom azt, hogy a prózai részeknek jambikus lejtést ad a fordító. Shakespeare nem ok nélkül keverte a verset prózával : a próza pihenő, színésznek, nézőnek, olvasónak ; szükséges elernyedés két feszültség között. A Shakespeare-próza fordítása súlyos stiláris feladat, nehezebb, mint a versé, de ez a megoldás elvileg helytelen. a néző nem is tudja, mikor hall verset, mikor prózát ; az olvasó megütődik az inverziókon és tömörítéseken, amelyek versre vallanak ; és micsoda stílusbeli botlás a bolondnak egy nem is túlságosan jelentős próza-mondatát próza helyett egyenesen trimeter iambicus-ba szedni :

»Arcod parancsa ez, habár mitsem
beszélsz« (71. l)

Füst Milán igen jól tudja, mi a *numerózus próza* : röstelleném megmagyarázni neki,

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

hogy az minden egyéb, mint prózai sorokba tördelt szabályos vers-darabkák.

Füst Milán nyelve általában méltó Vörösmartyéhoz. Annál kirívóbban hat benne egy-egy olyan lapos germanizmus, mint a többször is megismételt »*mi van?*« (60., 140. l. stb.) — a *ha* helyett használt »*amennyiben*« (55. l.), a kereskedelmi levélbe illő »*jelen levél*« (76. l.) s a »*félvilági nő*« (112. l.) — olyan kifejezés, amelynek viszonylag friss eredetét és Shakespeare idejében ismeretlen értelmét minden olvasó tudja. A »*miből adódik ez?*« (75. l.) nem versbe illő.

E kifejezések egy része ismét fölvetné az archaizálás kérdését. De erről elég itt ennyi: túlságosan és közismerten friss szót ne keverjünk Shakespeare nyelvébe, ezt stílus-ellenesnek és illúzió-rontónak érezzük. Füst Milán nem is akar nagyon újszerű nyelven beszélni: említettem, hogy Vörösmarty átvett sorai simán illeszkednek szövegébe. Egy helyütt annyi félmúltat használ, hogy fellapoztam Vörösmarty szövegét: ez bizonyára onnan való. Nem, a régies sorok Füst Milántól származtak. Tehát mire jó ez az elbotorkálás a mába?

A hosszú (és eredetiségében igen megkapó) előszó, meg a fordításról szóló rövid megjegyzés felébreszti azt a filológus-igényt: valahol jelezni kellett volna, mit vett át Füst Milán Vörösmartytól és a két újabb fordítótól. A véglegesnek, lehető legjobbnak vélt sorok vagy szavak átvétele (mint Babits mondta az *Isteni Színjáték* jegyzetében) szuverén jog; én még csodálom is Füst Milán tárgyilagos ítéletét, aki e lírai alkotásnak számító fordításban lírailag hozzá igen közelálló helyeken is Vörösmarty szavait érezte felülmúlhatatlanoknak; de megtehette volna azt is, amit Babits, hogy jegyzetben megjelölje az átvételeket.

Ennyi a kritika; a többi: zavartalan gyönyörködés.

Benedek Marcell

KLASSZIKUS ÓKOR ÉS TÖRTÉNELMI REGÉNY

Móra Aranykoporsója

Móra Aranykoporsójának olvasása közben óhatatlanul felmerülnek olyan kérdések is, melyek már nemcsak szorosan erre a műre vonatkoznak, hanem általánosságban a történelmi regényre és ezen belül a klasszikus ókor ábrázolására. Lukács György *A történelmi regény* című műve fontos eredményekkel járul hozzá a történelmi regény elvi kérdéseinek tisztázásához, sőt ezen a területen úttörő jelentőségűnek számít. Az alábbiakban az ő eredményeinek figyelembevételével a görög és római történelemből merítő regényirodalom néhány problémáját szeretnénk felvetni.

I

Minden történelmi regény feladata, hogy írásos és egyéb dokumentumok alapján, tehát hitelesen (úgy, ahogyan ezt a »művészi« hitelességet Arany János a Vojtina ars poetica-jában olyan tömören megfogalmazta) életrekeltse a múltat a regényírás sajátos eszközeivel, hogy a thomasmanni »múlt kútjá«-ban már-már a feledés vizébe merült elképzeléseket és gondolatokat, egy letűnt vallást, tudományt és filozófiát mint emberi vágyakat, egyéni törekvéseket mutassa be. Tudatosan vagy nem tudatosan ez volt a történelmi regény feladata egészen máig, attól kezdve, hogy a XIX. század elején mint a regényírás egy sajátos, különálló ága megjelent. A feladat ilyen megfogalmazásából következik, hogy az emberiség történelmének elvileg bármely szakasza ábrázolható történelmi regényben. Valóságban azonban, ha számbavesszük az itt figyelembe vehető alkotásokat, azonnal kivilaglik, hogy nagy többségükben csak néhány évszázaddal nyúlnak az aktuális jelent megelőző időkbe, viszonylag nagyon csekély azoknak a száma, melyek ezer-kétezeréves múltból, vagy még régebbről veszik tárgyukat. Érdekes azonban megfigyelni, hogy az elmúlt negyedszázad alatt jelentős alkotások születtek meg a mythosba vesző múlt anyagából is. Elég csak Thomas Mannra, Franz Werfelre és Kodolányi Jánosra gondolni. A történelmi regények ilyen megoszlásának oka az, hogy minél messzebb megy vissza az író a múltba, annál nagyobb nehézségbe ütközik a kor sajátos atmoszférájának, gondolkodásmódjának, problémáinak ábrázolása. Pusztán ennek megállapításával azonban még nem jutottunk el a probléma gyökeréig. Mielőtt itt tovább mennénk, lássuk a klasszikus ókorral foglalkozó regények közül a legjelentősebbeket, melyek egykor nagy hatást váltottak ki, különös tekintettel a közelmúlt termését. Bulwer The Last Days of Pompei, Flaubert Salammbô, Mereskovszkij Julianus apostata, Sienkiewicz Quo vadis, Anatole France Thais, Feuchtwanger Der falsche Nero című regénye, R. Graves Claudius-könyvei, Th. Wilder The Ides of March és Howard Fast Spartacus című műve, magyar

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

részről pedig Gárdonyi A láthatatlan ember, Kosztolányi Nero, a véres költő, Herczeg A Nap fia és Móra Aranykoporsó című regénye jön számításba. A vázlatos felsorolás után arra a talán kissé meglepő következtetésre jutunk, hogy az idézett művek többsége a római császárkorból veszi tárgyát. Feltűnő, hogy a felsoroltak között görög történelmi tárgyú regény egyáltalában nincsen. Persze lehetne találni olyan műveket, bizonyára nagy számmal, amelyek a klasszikus történelem más szakaszaival foglalkoznak, írtak regényt Sokratesről, a peloponnésosi háborúról és más ókori témákról is ; magának Bulwernek is van regénytöredéke a spártai Pausaniasról. Jellemző azonban, hogy ezeket kirostálta az idő ; ma már legfeljebb a szaktudós foglalkozik velük. A felsorolt művek azonban kiállták a próbát, noha el kell ismernünk, hogy ezt nem minden esetben értéküknek köszönhetik. Hogy mégis túlélték korukat, bizonyára nem véletlen, és magyarázatot követel. A történelmi regények tehát téma tekintetében az ókori történelmen belül is megoszlást mutatnak : az ókori történelem bizonyos szakaszai láthatóan jobban válhatnak művészi ábrázolás anyagává mint mások.

Egymás után két kérdés merül fel. Miért van az, hogy mennél távolabbra hatol az író a múltban, annál kevésbé jöhet létre nagyigényű történelmi regény — legalábbis a tapasztalat ezt mutatja? És ezen túlmenően, hogyan magyarázható az ókori, görög és római történelmen belül a római császárkornak, mint anyagnak előnyben részesülése? — a két kérdés szorosan összefügg, s így megoldásuk is közös tőből fakad.

A művészet, mint a valóság megismerésének egy különleges fajtája, a múltban éppen úgy a jelen előkészítőjét látja, mint a történettudomány. A múlt láncszeme annak a fejlődésnek, mely a jelenig vezet, a múltban potenciálisan benne él a jelen. A múlt történetének kutatása tehát nem öncél, a múlt számunkra éppen a jelen miatt fontos. Mikor régen letűnt korokat kutatunk, arra szeretnénk választ adni, honnan jöttünk, mi az eredete egy-egy, minket aktuálisan érdeklő problémának. Bármilyen paradoxul hangzik is, ez a megállapítás a történelmi regényre alkalmazva annyit jelent, hogy a múlt igazán nagyigényűen csak a jelenhez viszonyításban ábrázolható. Mert igaz, a történelem hordozói emberek voltak, s így a jelent és a múltat eleve egy általánosan humánus alap kapcsolja össze, és ezért bármilyen letűnt kor művészi feleleventése eo ipso bizonyos érdeklődésünkre tarthat számot, de az is igaz, hogy múlt és jelen ilyen legáltalánosabb kapcsolatán a valóban nagyigényű történelmi regénynek túl kell jutnia, hogy ne csak lapos, öncélú ábrázolássá váljék.

Világos tehát, hogy a történelmi regények zöme azért merít a közelmúltból, mert a közelmúltban maga az anyag, a kidolgozásra szánt téma több lehetőséget ad jelen és múlt problémái összefüggésének művészi ábrázolására. Minél jobban távolodunk a jelentől, ez a lehetőség annál kisebbé válik. Minél távolabbi múltban keres tárgyat az író, éppen mert a múlt és jelen viszonyítása egyre kevésbé lesz közvetlenül adódó, nehezebbé válik nemcsak az ábrázolás művészi hitelességét elérni, de maga a tárgy helyes megválasztása is, amitől pedig jelentős mértékben függ a mű értéke. Nem kétséges, hogy a klasszikus ókorral foglalkozó regények közül is nagyon sok éppen a helytelenül választott tárgy következtében vált rövidesen ismeretlenné.

A történelmi regény tehát múlt és jelen bizonyos kapcsolatának ábrazolásán áll vagy bukik. Ez a szemléleti mód megoldja a történelmi regény paradoxiáját, azt, hogy jelenben, a jelennek kell szólnia a múltból vett tárggyal. Kétségtelen, hogy minden művész tudatosan vagy kevésbé tudatosan ennek az alapvető elvnek a figyelembevételével dolgozott ; kétségtelen, hogy a történelmi regények értékét is nagymértékben befolyásolja, hogy a művész alkotásmódja ennek az elvnek megfelel-e vagy sem. (A tétel helyességét — hogy magyar példát idézzünk, — legszembetűnőbben Eötvös Magyarország 1514-ben című regénye igazolja.) A klasszikus ókorral foglalkozó regények terén éppen a tárgyban immanens nehézségek miatt megállapításunk fokozottan érvényes ; meg nem valósulása nagyon könnyen, könnyebben mint másutt, művészi holtvágányra viheti az alkotást. Ennek a művészi holtvágánynak két legfőbb típusa a naturalisztikus-, öncélú múltábrázolás és a modernizálás.

A klasszikus ókor egyik jelentős ábrázolása Flaubert Salammbô című, 1862-ben megjelent regénye, mely Karthago és zsoldosai küzdelmét eleveníti meg. Flaubert hatalmas előtanulmányok után, könyvtárnyi szakirodalom átolvasásával fog munkába, és a rá jellemző lelkiismeretességgel, ragyogó stílussal ábrázol egy nemcsak az egyetemes, de az ókori történelemben is jelentéktelen epizódot. Ha már Karthágóról van szó, nem jelentéktelen részletről, hanem Róma és Karthagó összecsapásáról szeretnénk hallani, tehát olyan kérdésről, melynek megoldása végső soron az egész európai fejlődés útját volt hivatva eldönteni. Ehelyett Flaubert tudatosan, megtagadva minden közösséget a jelennel, szinte menekülésszerűen vállalja a tárgya által adott korlá-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

tokat. Műve így megreked a naturalista részletábrázolásban, élet helyett díszleteket kapunk, bár igaz, nagyszerű díszleteket. Flaubert tudatosan úgy választ tárgyat, hogy az semmi kapcsolatban ne lehessen a jelennel. Jellemző, hogy az ő utána alkotó naturalista írókat hozzá hasonlóan mennyire nem érdekli az ókori tárgy tudatos, helyes megválasztása. A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben alkotó Felix Dahn és Georg Ebers azóta teljes joggal elfelejtett »professzori« regényei válogatás nélkül dolgozzák fel a görög és római, sőt az egyiptomi történelem különféle szakaszait, de meg sem közelítik Flaubertnek a részletek ábrázolásában megnyilatkozó kétségtelen nagyságát. Természetes, hogy a megformálás elégtelensége mellett éppen a tárgyválasztás, jelen és múlt viszonyításának elhanyagolása miatt maradtak műveik efemer jelenségek, egy múló divat termékei.

Mit értünk modernizáláson? Kétségtelen, hogy az ókor eseményeit az író a jelen szemszögéből nézi, és bármennyire támaszkodik is a forrásokra, bárhogy igyekszik is hiteles történelmi atmoszférát teremteni, az életet mégiscsak ő adja a múltból merített tárgynak; anyagát a »művészi« hitelesség elvének megfelelően alakítja, azon változtathat, elvehet és hozzátehet — nem modernizálás ez máris? Nem jelenti-e ez azt, hogy a történelmi regény eleve feltesz bizonyosfokú modernizálást? De a történelmi regény megfogalmazásunk értelmében jelen és múlt genetikus kapcsolatának ábrázolásán alapul, és ennélfogva feltételezi az író alakító tevékenységét és azt is, hogy a jelen belejátszik a múlt ábrázolásába. Modernizálásról csak akkor beszélhetünk, ha a múlt ábrázolása mindössze ürügy aktuális problémák művészi tükrözésére, ha a tóga vagy himation alatt a XIX. vagy XX. század embere rejtőzik a maga sajátos gondolataival, mikor tehát a bemutatott szereplők tevékenysége nem teljesen az antik népélet talajában gyökerezik. (Érdekes megfigyelni, hogy a naturalista múltábrázolás éppen felületen mozgó jellege miatt hogyan csaphat át modernizálásba, mint ezt Flaubert Salammbô-járól Lukács György kimutatta.)

Lion Feuchtwanger Der falsche Nero című regénye a német antifasiszta emigráció egyik jelentős alkotása, mely történelmileg hiteles események ábrázolásán keresztül Hitler és a nácizmus uralomrajutásának párhuzamát vonja meg az ókorban. A regény azonban harcosan humánus, leleplező törekvései ellenére sem lehet művészileg tökéletes, mert a jelennek ilyen mértékű eluralkodása az ókori anyagon egy fajta »kulcsregényt« hoz létre, az események menetét nem mindig a történelmi anyag adottságai szabják meg, ami végső soron szürkíti, az antik élettől elvonatkoztatottá teszi helyenkint az ábrázolást. Ebből viszont szükségképpen következik, hogy az ilyen mű hatása, aktualitása csak egy bizonyos, elég szűk korhatáron belül lehet meg, ritkán válik maradandó értékké.

A modernizálásról szólva ki kell térnünk egy Lukács György által részletesen taglalt, első pillanatra pusztán szerkezetinek látszó problémára. — A történelem az osztályharcokat, a társadalom szerkezetében végbemenő változásokat egyes személyek nevéhez köti, akik látszólag irányítják a történelem menetét, valóságban azonban csak azért lehetnek vezéralakok, mert képességeiknél fogva felismerik a fejlődés tendenciáit, világosan megfogalmazzák a széles tömegek vagy egyes csoportok vágyait és törekvéseit; természetesen éppen tehetségük és széles látókörük alapján módjuk van arra, hogy bizonyos fokig alakító hatást fejthessenek ki. A történelmi regény számára mindenesetre felmerül a kérdés, milyen szerepet kapjon a művészi alkotásban az ilyen történelmi vezéregyéniség, annál is inkább, mert a források az eseményeket nagyrészt ilyen személyek köré csoportosítják. A regény mint epikus mű, az élet teljességét, az átmeneteket, az árnyalatokat ábrázolja, egyazon problémára vagy problémákra való visszahatást mutat be sok oldalról. Ezért a történelmi vezéralak, aki éppen a valóságos történelmi tendenciák egyikének másikának leglényegesebb, legáltalánosabb tulajdonságait egyesíti magában, aligha válhat egyben a regény főszereplőjévé is, hiszen a szerkezet ilyen megoldása többé-kevésbé eleve az élet teljességének, az átmenetek és árnyalatok ábrázolásának követelményéről való lemondást jelenti, illetve ennek a követelménynek ilyen módon történő megvalósítása nagy nehézségeket okoz, ami tehát egyszóval a történelmi regény hitelességét, értékét fenyegeti. Mert a történelmi vezéralak ábrázolása nagyfokú absztrahálást követel meg, és ennek kapcsán könnyen elsikkad vagy elsikkadhat annak bemutatása, ami a történelmi regény, a helyesen értelmezett történelmi regény számára elkerülhetetlenül szükséges, az ti., hogy hogyan nő ki az ilyen vezéregyéniség tevékenysége a kor objektíve meglevő tendenciáiból. — Az elmondottakat figyelembe véve azonnal kiviláglik, milyen nagy a modernizálás veszélye akkor, ha a regény főszereplője egyben történelmi vezéregyéniség. Ebben az esetben ugyanis a regényhős ábrázolásában szükségképp jelentkező absztrahálás oda vezethet, hogy a cselekmény elszakad a népélettől, a főszereplő így nem válik társadalmilag meghatározottá, s ennek következtében valami »általános«, »örök« emberi

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

síkján egészen modern vonásokat kap. Azokban a jelentős művekben, melyek főszereplővé nagy történelmi vezéralakot tesznek meg, de ugyanakkor nem akarnak lemondani a regény megkövetelte szélesíkú ábrázolásról, ott szerkezet és szándék viszonya — bizonyos szerkezeti egyenetlenségekre vezet. A másik véglet, ha az író csak költött alakokkal dolgozik, a regény horizontjának leszűkülését eredményezi. A történelmi regény számára adódó legmegfelelőbb megoldasnak látszik — hogy csak Tolsztoj és Eötvös gyakorlatára utaljunk példaképpen — ha az író maga által megformált alakot tesz meg műve főszereplőjének, de mellékalakként fellépteti a történelmi vezéregyéniséget is.

Kosztolányi Nero-regénye és Thornton Wilder The Ides of March című műve mutatja, hogyan nyilatkozik meg a vázolt módon a modernizálás. Jellemző, hogy Wilder maga is érzi ábrázolásának labilitását, s ezért csak »megoldási kísérlet«-ről beszél regényével kapcsolatban. Caesar megértéséhez nem a népélet ábrázolásán keresztül jut el, és így maga is tudatában van annak, hogy az ő Caesar-képe hasonló módszerek segítségével tetszés szerint helyettesíthető egy önmagában ugyanolyan helyes másik vagy harmadik képpel is. Caesar megértéséhez a kiindulópontot minden forrás felhasználása mellett is elsősorban nem a nagy római kora, hanem az író jelene adja.

Lényegileg ugyanez a hibája Kosztolányi könyvének is. Őt Nero alakjában a költő, a tehetségtelen költő érdekli. Az a jelenet, melyet Thomas Mann annyira dícsér a regényben, ti. Nero és Seneca kettőse, mikor a fiatal császár és nevelője felolvassák egymásnak verseiket, valóban szellemes, lehelletfinom, »a művészetről és művészéletről való kaján és szemérmetesen-büszke tudásról« tanúskodik. De nem lehetne-e ugyanúgy egy Esti Kornél-történet is, magyar szereplőkkel, a XX.-században? Azt hisszük, igen. Hogy itt mégis kétezer év előtti emberek mozognak, az talán abban leli magyarázatát, hogy tehetségtelen költő ugyan sok volt, de kevés, akit emellett még mint uralkodót tisztelt a világ. Márpedig Kosztolányi éppen abból a szempontból veszi lélektani bonckés alá Nerot, hogy mivé válhat egy rossz költő, ha összes szertelenül csapongó vágyát, céhbeli féltékenységét korlátlanul élheti ki. A kiindulópont, a probléma itt is a jelenből származik, a múlt csak anyag egy nagyszabású lélektani kísérlet számára. Igaz, Kosztolányi igyekszik a kor atmoszféráját is érzékeltetni, hogy példaképpen csak a »Római citerások egylete« című fejezetre hivatkozunk. De ez a fejezet jellemzően állókép marad, nem illeszkedik szervesen a cselekménybe. És a Nero-probléma elvontsága, ami történeti szempontból leszűkítést jelent, már magában is megmagyarázza, miért születik meg a regényben szinte a semmiből a Piso-féle összeesküvés: aki számára Nero elsősorban a rossz költő, az eleve elszakította a császárt az antik élet eleven vérkeringésétől. Seneca alakjában pedig ugyan ki ne ismerné fel a kétféle igazság polgári dilemmáját? — Mindent egybevetve a véres költő, alkotójának első regénye (1924-ben) szellemessége, finom párbeszédei, jellemzései ellenére sem lehet igazán jelentős történelmi regény, hiszen a modern problémák beáramlása, (mely nagy részben éppen a szerkezeti megoldás miatt vált lehetővé) a könyv történelmiségét rontja le.

Azon kívül, hogy az ókori Görögország és Róma jelentős állomása az európai történelemnek, pusztán történeti szerepükön túlmenően az általuk létrehozott kultúra értékei a renaissance-tól kezdve az ókor minden más kultúrájánál döntőbb hatást gyakoroltak Európa szellemi életére nemcsak művészi, de politikai téren is. Elég itt egyfelől a francia klasszikus drámára vagy a mi Berzsenyinkre hivatkozni, másfelől arra gondolni, milyen mély politikai jelentősége volt egy Goethe vagy Arany János számára Homérosznak és a görög világnak. Az antikvitás az európai hagyomány egyik legértékesebb része, és éppen ezért nem csodalatos, ha regények jelentek meg pusztán azzal a céllal, hogy magasabb művészi igények nélkül a széles tömegeknek hozzaférhetővé tegyék szórakoztató formában a klasszikus ókor egyes szakaszait, hogy ismertté tegyék az antikvitás egyes nagyjainak sorsát, törekvéseit. (Az általunk már említett naturalista irányzat egyik célkitűzése szintén ez volt.) Ilyen típusú regények közé tartoznak Graves Claudius-könyvei és nálunk Révay József Horatius-regénye és a nemrég megjelent, Bulla Félixről szóló ifjúsági regénye. Nem állítjuk persze, hogy ezek előtt az írók előtt nem lebegett művészi cél is, de világos, hogy a lényeg itt mégis csak az antikvitás megismertetésének szándéka. Az ilyen könyvek létjogosultsága és jelentősége mindig megvolt, napjainkban pedig egyre növekszik, ha figyelembe vesszük, hogy az 1954. évi könyvnapon két ókori tárgyú regény is megjelent: Révay József Párduca és Jan Spartacusa.

Bulwer, Sienkiewicz, France, Mereskovszkij, Herczeg és Móra regényei a császárkor más és más szakaszaiból veszik tárgyukat, de a téma különbözősége mellett egy ponton megegyeznek: valamilyen formában a kereszténység születéséről is beszélnek, sőt, regényeik egyenesen a kereszténység győzelmét mutatják be. A dolgozat elején felmerült

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

probléma gyökerénél vagyunk. Az említett írók valamennyien olyan korban éltek, amikor a keresztény gondolat még át meg áthatotta a művészetet, de nemcsak a művészetet, hanem a politikát és a tudományt is, amikor tehát a kereszténység még komoly hatóerő volt az élet minden síkján, noha ez a hatás a francia forradalom eredményei következtében egyre jobban gyengült. A kereszténység hatása alól így a művész nem vonhatta ki magát, akár ellene, akár mellette foglalt is állást. A császárkori témák tehát éppen a kereszténység születése miatt készen adták a lehetőséget arra, hogy az író kapcsolatot találjon múlt és jelen között, azt mutassa be, hogyan jött létre egy vallás, melynek hatása kétezer év múlva, a művész korában is eleven volt. Persze, ha az író a császárkori témán belül a kereszténység megszületését, győzelmét ábrázolja, nagyon könnyen abba a művészi hibába eshet, hogy éppen a kereszténység kialakulásának feltételeit, történelmi szerepét nem mutatja meg kellő intenzitással, ami által elsikkad műve történetisége, a könyv lapos moralizálássá süllyedhet. A kereszténység megszületése ábrázolásának ez a veszélye két lőokra vezethető vissza. Egyrészt a példaként idézett írók nagy többsége maga is keresztény volt — a kereszténység fogalmát most egészen tágan értelmezve — s ez a körülmény már eleve érthetővé teszi, hogy a rájuk hatalmas hatást tevő ideológia megszületésének ábrázolásában megnyilatkoznak bizonyos »időtlen«, »örök emberi« szempontok, melyek a történelmi regényt elvi alapjaiban támadják meg. Az igazán nagy alkotásra azonban éppen az jellemző, hogy akkor is, ha az író keresztény, nem ezek a szempontok dominálnak. Másrészről viszont a kereszténység »idealizálását« érthetővé teszi az a körülmény, hogy a császárkor ideológiai zűrzavarából mégiscsak a keresztény vallás került ki győztesen, ami a gazdasági és társadalmi élet mélyebb törvényszerűségeit nem ismerő írókban azt a látszatot keltette, mintha a kereszténység születése és megerősödése jelentette, sőt okozta volna a római birodalom bukását, a középkori Európa és ezen keresztül az újkori Európa létrejöttét. Ez a felfogás szintén együttjárhat a kereszténység ábrázolásában bizonyos »időtlen« szempontok alkalmazásával, de azt mégis el kell ismernünk, hogy benne, ha differenciálatlanul is, vitathatatlanul egy nagy korszakforduló tudata rejtőzik. Világos, hogy a császárkori témák feldolgozásából akkor lehet nagyigényű regény, ha az író anyagának, ezen belül a kereszténység születésének megformálását a nagy korszakforduló ábrázolása szempontjainak rendeli alá. Így a kereszténység ábrázolásának jelzett veszélye is elkerülhető, másrészt pedig az író, azáltal, hogy anyagát a korszakváltás bemutatása érdekében koncentrálja, azt emeli ki, ami az adott korban, jelen esetben a császárkorban a fejlődés további állomásai, végső soron a jelen számára lényeges. Ezáltal műve nem szakad el a múlt hiteles ábrázolásától, de nem válik öncélúvá sem. Annyi bizonyos, hogy a polgári irodalom számára a kereszténységről, ennek megszületéséről és győzelméről beszélni többé-kevésbé tudatosan annyit jelentett, mint a klasszikus ókor bukásáról, ókor és középkor fordulójáról beszélni. Minél tudatosabban nyilatkozik meg egy-egy regényben ez a szempont, annál kevésbé lesz naiv, idealizáló a kereszténység ábrázolása, annál inkább válik lehetővé nagyigényű történelmi regény megalkotása. Hogy a kereszténység megszületése mennyire új korszakot jelentett be, azt Engels a Die Neue Zeit 1894—95. évfolyamában megjelent cikkében azzal húzza alá, hogy nem habozik párhuzamot vonni a kereszténység és a munkásmozgalom kezdetei között.

A nagy korszakforduló ábrázolása két fő irányban történhet: a regény főhőse lehet a születő új képviselője, (Bulwer, Sienkiewicz és Herczeg) vagy a hanyatló társadalom tragikusan elbukó védelmezője. (Mereskovszkij, Móra.) Gárdonyi — mint majd látni fogjuk — egészen külön úton jár.

1834-ben, jelent meg Bulwer The Last Days of Pompeii című regénye, melynek bizonyára minden olvasója javára fogja írni, hogy megőrzött valamit abból a görög szépség és szabadság utáni vágyból, mely korábban Keatst és Hölderlint hevítette. Romantikus alkotás a Pompeji utolsó napjai izig-vérig. A cselekményben, a szereplők jellemzésében Bulwer szívesen alkalmaz élénk színeket, szembetűnő ellentéteket, melyek a Vezuv kitörésének leírásában kulminálnak. Általában mégis megfigyelhető, hogy ezen a téren nem megy túl bizonyos határokon. Sienkiewicz 1896-ban megjelent Quo vadisának éppen a művészi mértéktartás egyik legsebezhetőbb pontja. Stílusán erős nyomokat hagyott a kortárs-naturalizmus: hosszú oldalakat szentel a keresztényüldözés borzalmainak részletes leírására, amit Bulwer csaknem teljesen, Móra pedig finom művészi tapintattal teljesen mellőz. Így regénye hatásvadászó, díszletszerű lesz: olvasottságát nem művészi értékei, hanem nagyrészt a kétségkívül ügyesen, fordulatos cselekmény keretében lepergetett történet magyarázza. Nemhiába vált nemsokára ifjúsági regénnyé. A Quo vadis romantikus-naturalista ábrázolásmódja kétségkívül visszafejlődést mutat Bulwerhez képest. Sienkiewicz regényében a költött főalakok mellett Petronius személyében történelmi név is szerepet kap.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Bulwer csak költött alakokkal dolgozik, melyeket bevallása szerint egy-egy Pompeji romjai közt talált csontváz vagy éppen koponya láttán teremtett meg. Ez elősegíti, hogy a regény cselekménye egységessé váljék, de azt is, hogy a jól megválasztott mellékalakok segítségével valóban el tudja érni a történelmi regény megkövetelte hitelességet. És mégis bizonyos hiányérzettel tesszük le a könyvet. Az az érzésünk, hogy Bulwert túlságosan kötötte az archeológiai anyag, de kötötte romantikus tárgyválasztása, a hatalmas természeti katasztrófa következtében elpusztult város történetének témája is, és ezért kissé szűk korlátok között dolgozott. Megfelelő történelmi atmoszférát teremtő mellékalakjai ellenére sem tud Bulwer a római birodalom válságának gyökeréig leásni, mert nincs olyan szereplő a regényben, akinek egyéni sorsa túlvezetne Pompejin, akivel kapcsolatban képet alkothatnánk a birodalom egészének helyzetéről. A tárgyválasztás, a szereplők ilyen megválasztása tehát a látókör bizonyos fokú leszűkülésére vezet, a regény egész apparátusa nem teljesen a nagy korszakforduló problémáinak bemutatására irányul. Ennek ellenére Bulwer regénye mégis máig az antikvitás egyik legméltóbb ábrázolása marad.

A császárkori témák feldolgozásának másik alapvető iránya az olyan szerkezeti megoldás, mely a letűnő társadalom képviselőjét teszi meg a regény főhősének. Ezt a típust példázza Mereskovszkij Juliánus Apostatá-ja. (1895.) A téma elsőrendűen alkalmas a nagy korszakforduló problémáinak ábrázolására, sokkal inkább, mint Bulweré. Hiszen Juliánus valóban az utolsó, aki a régi vallást, a régi kultúrát, a régi világot akarta helyreállítani — terve természetesen anakronisztikus volta miatt eleve bukásra volt ítélve. A feltétel adva volt az író számára valóban jelentős regény megalkotására, de ez mégoly kedvező körülmények között sem jött létre. Mereskovszkij Juliánust teszi meg a regény főalakjának, olyannyira, hogy mellette csak néhány eléggé vérszegény mellékszereplő mozog. Ugyanakkor azonban szándékában áll — Bulwerrel ellentétben — az egész római birodalom képét megfesteni, tág horizonttal. Milyen következmények adódnak szándék és eszközök viszonyából? Mindenekelőtt az, hogy Juliánus alakjának túlzott előtérbe állítása miatt a regény mozaikszerű jelenetek halmazává válik: a források adatainak kényszerítő ereje megakadályozza Mereskovszkijt abban, hogy egy mondanivalója számára kedvezőbb cselekményt alkosson. A történelmi vezéralak túlméretezése, a megfelelő mellékszereplők hiánya odavezet, hogy a római birodalom képe csak pillanatfelvételszerű jelenetek során bontakozhat ki. Ezt a töredezett szerkezetet még csak elősegíti az író naturalizmusa, mely egyébként a rá máshol is jellemző végletes individualizmussal párosulva egészen barbár, antihumánus jelleget kölcsönöz az ábrázolásnak. A nagyműveltségű Mereskovszkij jobban ragaszkodik a történelmi tényekhez, mint bármelyik általunk említett író. De vajon érdemnek tekinthető-e az, hogy teljes hitelességgel ábrázolta a keresztény szekták marakodását, kicsinyes szőrszálhasogatásait? Közelebb visz-e ezzel a korforduló problémáinak teljesebb megértéséhez, vagy más szóval: emeli-e ez regénye értékét? Azok az írók, akik a császárkorból vettek témát, és ugyanúgy az antik világ bukását ábrázolták, mint Mereskovszkij, a kereszténységnek mégannyira egysíkú, idealizált rajzával is közelebb jártak a történelmi igazsághoz. Hiszen számukra a kereszténység győzelme mégis csak egy magát túlélt társadalom jogos bukását jelentette. Mit látunk ezzel szemben Mereskovszkijnál? Juliánus bukását persze neki is szükségszerűnek kell elkönyvelnie, de ezt szinte fogcsikorgatva teszi meg, mert szerinte azok, akik győznek, sokkal alacsonyabb rendűek, mint a tragikus véget ért császár. Nem kétséges, hogy Juliánus igen jelentős, és ezen túlmenően minden emberi rokonszenvünket megérdemlő alak. Abban is biztosak lehetünk, hogy szándékainak kétségtelen nagyvonalúsága, egész egyénisége messze jelentős ellenfeleinek nagy részén is túlemeli. Ezért lehet bukása valóban tragikus. De mikor Mereskovszkij mindezekből a kétségtelen tényekből arra a végső következtetésre jut, hogy Juliánus után a kicsinyesség, babona és a zürzavar, tehát a rosszabb uralma következett, akkor az ókori tárgyba belelopja a maga kétségeit az emberi haladást illetően. A regény befejezése minden olvasója számára azt akarja bizonyítani, hogy a nagy és nemes szándék eleve kudarcra van ítélve, sőt: az ilyen szándékot kiválasztottakon kívül nem is érti meg senki. Mennyivel közelebb áll az igazsághoz, ha nem is a részletek, de a történelem legnagyobb igazságaihoz egy Bulwer vagy Móra, ha felfogásuk egyes dolgokban esetleg naív és idealizáló is! Az ő művük nagy érdeme éppen egy tiszta és mély humánum, melyből természetesen fakad az emberi haladás önkénytelen igenlése. Mereskovszkij jól példázza, hogyan hathat vissza egy gyökeréig helytelen világnézet az írói eszközökre, hogyan rontja le az alkotás művészi értékét.

A korszakforduló ábrázolásában külön úton jár Gárdonyi regénye, A láthatatlan ember (1902.). Az eddig idézett művek a római társadalom bomlását belülről rajzolták meg. Gárdonyinak arra nyílik alkalma, hogy

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

a hunok és a bizánci birodalom szembeállításával új oldalról mutassa meg a középkori Európa születését, a régi római birodalom bukásának szükségességét. Gárdonyi tehetségéből azonban nem telik a feladat maradéktalan végrehajtására. A regény címe már maga is árulkodó, arról tanúskodik, hogy írója láthatatlannak, megismerhetetlennek tartja az embert. A cím ugyan elsősorban Emőkére vonatkozik, de Attilára is érvényes, akinek jellemzése olyan fontos lett volna a regényben. Mert mit látunk Attilából? Azt, hogyan vezet kihallgatást, hogyan mulat vezéreivel és előkelőivel, hogyan bánik a legyőzöttekkel: ebből ugyan világossá válik az, hogy jelentékeny egyéniség, de nem látjuk tetteinek mélyebb mozgatóit. Ezeket azonban nem is láthatjuk, hiszen Attila is »láthatatlan«. Ha a catalaunumi csata leírását olvassuk, ott is kiütközik az író fogyatékos jellemző és ábrázoló készsége. Gárdonyi minden igyekezete láthatóan arra irányul, hogy a csata méreteit jelenítse meg. Ez sikerül is, de közben elsikkad, vagy legalábbis nem mutatkozik meg kellőképpen az összecsapás világméretű jelentősége. Ezen túlmenően Zéta szerepe pusztán a krónikásé. Mennyire másképp fest ebből a szempontból egy nagy csata leírása Tolsztojnál! Anélkül, hogy a különbségeket felmérnénk, csak utalunk arra, hogy Tolsztojnál egy-egy nagy csata mindig a benne szereplő hősök szempontjából fontos elsősorban. Gondoljuk meg, hogyan változik ilyen körülmények között egy Andrej Bolkonszkij vagy Pierre Bezuhov egész gondolkodásmódja. Zéta azonban a csata után is megmarad olyannak, mint amilyen a csata előtt volt. A regény tehát nem éri el azt a célt, melynek elérése által egyedül válhatott volna jelentős, nagy történelmi regénnyé, nem jut el a korszakváltás szükségességének megmutatásáig. Mindenesetre azonban érdeme Gárdonyinak az egyenesvonalú, jól ívelődő cselekmény, de ezen túl az is, hogy Zéta sorsának a bizánci birodalomhoz fűződő fejezeteiben megnyilatkozó, helyenkint plebejus kritikában mégis fel-fel villan egy új társadalmi rend követelése. Ezt azonban nem egészíti ki kellőképpen a hun nép, Attila ábrázolása, s így ezen a ponton A láthatatlan ember nem sokkal tud többet adni, mint a hunokban többé-kevésbé kuriózumot látó Priskos rhétor feljegyzései.

Nem térünk ki most vázlatosan sem Anatole France Thaisára, sem Herczeg A Nap fia című regényére, mert eddig is csak az antikvitás főbb ábrázolási módjait érintettük. Az eddig említett ábrázolási típusokhoz pedig sem France, sem Herczeg nem ad lényegeset. Behatóbban és sokkal részletesebb elemzésben kell azonban foglalkoznunk Móra Aranykoporsójával, melyben csaknem az összes már tárgyalt problémák felmerülnek.

II

Móra 1932-ben adja ki művét, utolsó regényét, a szegedi egyetemnek ajánlva. A tudós Móra bizonyára ezzel a könyvével választ legméltóbban az egyetemtől tudományos és művészi érdemeiért kapott díszdoktorságra, hiszen regényének minden lapja az antik világ, az ókori élet, a források mély ismeretéről tanúskodik. A regény fogadtatása nem volt egyhangú: lelkes dícséretet és éles bírálatot egyformán kapott. Még a regény mondanivalójának értelmezésében sem volt összhang: egy bírálója szerint Móra az Aranykoporsóban tulajdonképpen a Habsburg-birodalom bukását írta meg. Sok vita folyt különböző folyóiratok hasábjain Quintipor alakjáról, önfeláldozásának értelmezéséről. Mikor most megkísérlünk a felmerült kérdésben állást foglalni, a regény születésének körülményeiből indulunk ki.

Móra az Aranykoporsó születéséről maga számolt be 1933-ban, a Zeneakadémián tartott előadásában. Elmondotta itt, hogy a témát Gulácsy Iréntől kapta. Mikor ugyanis Nagyváradon meglátogatta az írónőt, az felhívta a figyelmét egy a városban elterjedt legendára. Nagyváradon őrizték egy keresztény vértanú testét. A legenda szerint a vértanú szent Bonifác volt, Diocletianus centuriója, aki kedvese számára keresztény vértanú testéből származó ereklyét akart szerezni. Mikor azonban a vesztőhelyre ment, annyira hatott rá a keresztények hősiessége, hogy maga is önként vállalta a mártírhalált. — A történetből azonban még hosszú ideig nem lett regény. Csak később, mikor már Szegeden, ezúttal egy XVIII. századi nyomtatványban újra kezébe került Bonifác története, fogott hozzá az író az Aranykoporsó megírásához. Az eredeti téma és a befejezett regény között azonban alapvető különbségek vannak. Mindenekelőtt az, hogy a regényben Bonifác és Aglája alakjának megfelelő Quintipor és Titanilla nem főszereplők többé: a regény főalakja maga a császár, Diocletianus. A másik, még sokkal fontosabb különbség pedig az, hogy a legenda igénytelen elbeszélését Móránál drámaian sűrített szerkezet váltja fel, melynek feszültsége hatványozott mértékben kidomborítja a regény mondanivalóját. Éppen az a drámai szerkezet az, mely Móra tudatos újítása, és amellyel fokozottan képes elérni a regény emberi és történelmi hitelességét.

Diocletiánus császár azt a jóslatot kapta, hogy fia csak akkor lehet utóda a császári trónon, ha húsz éves koráig senki, még ő maga sem tudja, hogy a trón várományosa. A császár, majd később a császárné, Priscilla,

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

mindent elkövetnek, hogy a jóslat értelmében járjanak el, és így valóban Quintipor követhesse apját. Ez egész életük értelme és célja. De Quintipor meghal, mégpedig éppen azoknak a keresztényüldöző rendeleteknek értelmében, melyeket Diocletianus hite szerint lia védelmére ad ki. Quintipor halála erkölcsileg megsemmisíti a császári házaspárt, de elsősorban magát a császárt, aki fiát védeni akarva akaratlanul is, gyilkosává lett. — Ha közelebbről megvizsgáljuk a Diocletianus-tragédiát, megállapíthatjuk, hogy nem akármilyen tragédiáról van szó. Mert a római császár sorsában Oidipusnak, Thébai »Messze földön híres« kiralyának tragédiája ismétlődik meg, aki ugyanúgy jóslat alapján cselekedett, ugyanúgy jót akart és mégis csak pusztulást és gyalázatot idézett fel. Móra tehát nagyon finom művészi érzékkel műve történeti hitelességét nemcsak külsőleg, leírások útján akarta megteremteni, hanem már a cselekmény sajátosan antik atmoszférájával is az ókor talaján áll.

Móra mindenütt szigorúan ragaszkodik a történeti tényekhez: Diocletianus és uralkodótársainak jellemzése, a hivatalnoki nomenklatura, az ármaximálás, a keresztényüldöző rendeletek mind a forrásokon alapulnak. Sőt még egyes részletek is pontosan meghatározható antik szerzőkből származnak: Kandelábrum Servus történetét például már az idősebb Plinius feljegyezte. Arról azonban, hogy Diocletianusnak gyermeke lett volna, aki mint keresztény hal meg, és hogy a császár éppen ezért mond le trónjáról, egyetlen forrás sem tud. Diocletianus és Quintipor kapcsolata tehát a regényben Móra műve, aki éppen ilyen megoldás útján tud eljutni műve alapgondolatának maradéktalan kifejezéséig. Mert mi a célja ezzel a szerkezettel? Egyrészről Diocletianusnak, mint uralkodónak ábrázolása által könnyen lehetségessé válik, hogy a birodalom legfontosabb problémái szóba kerülhessenek. Ezen a téren Móra szerencsés kézzel túlmegy Bulweren. Másrészt viszont Quintipor és vele kapcsolatban Titanilla sorsa, melynek alakításában nem kötötték a történelmi tények, a források adatai, módot nyújt arra, hogy antik népéletbe ágyazza a cselekményt. Ezen a ponton Mereskovszkij ábrázolásmódjának hibái válnak kiküszöbölhetőkké. Mikor pedig a cselekmény két szála a regény végén véglegesen találkozik, az egyik oldalon adódó negatív, a másik oldalon adódó pozitív tanulság újra kettőzött erővel húzza alá a központi mondanivalót.

A regény cselekményének egyik szála Quintipor és Titanilla szerelmének útját követi. Az írónak sikerült a kertész fiaként nevelődött Quintipor és Galerius caesar leányának jellemét olyan finoman megrajzolni, hogy viszonyuk ábrázolása még a bajaei idill leírásában is el tudja kerülni a téma adta érzelgősség és édeskésség veszélyét. Különösen érzékeny Móra azon a ponton, ahol a kettejük közötti látszólagos társadalmi különbség jellembeli hatásait mutatja be. Jellemüknek ez a különbsége az oka kettejük tragédiájának. Titanilla már Bajaeban tudja, hogy apja, Galerius parancsára dinasztikus érdekházasságot kell kötnie Maximianus, a birodalom nyugati fele augustusának fiával, Maxentiussal, akivel eddig csak játszott, de akit sohasem szeretett igazán. Quintiporhoz fűződő szerelme nagyon sokat alakított Titanillán, megnemesítette, megtisztította, de a pater familias parancsának megszegése még gondolatban sem merült fel benne. Házasságának úgy indul neki, hogy megőrzi hűségét Quintiporhoz. Tudja, mennyi szenvedés vár rá, s ezért bajaei utolsó együttlétük egyik napján arra kéri a még mit sem sejtő Quintiport, hogy ha ő, Titanilla veszélybe kerülne, egy egész keresztény »lővértanút« küldjön el neki segítséget hozó talizmánul, mert az ilyesminek a nép csodás erőt tulajdonít. Kettejük sorsába itt avatkozik be először a kereszténység, jellemzően mint egyetlen kivezető út, egyetlen menedék. Mikor aztán Quintipor később Rómában meghallja, hogy Titanillának tett fogadalmát be kell váltania, ehhez a végső menedékhez fordul, jelentkezik mint keresztény, s fennálló rendelkezések értelmében kivégzik, holttestét Nikodémiába szállítják, ahol azonban nem Titanilla kapja meg, aki közben már szintén meghal, hanem Diocletianus. A regény mindhárom főszereplőjének sorsa megsemmisüléssel végződik tehát, Quintipor és Titanilla meghalnak, a császár pedig erkölcsileg és fizikailag megtörve lemond trónjáról, mert fiának halála után további uralkodását értelmetlennek érzi. Míg Quintipor és Titanilla haláluk napján új és magasrendű értékek birtokába jutottak, addig ugyanez a nap Diocletianus számára egész életének elhibázottságát, egy régi értékrendszer teljes csődjét mutatta meg. Quintipor és Titanilla ügye győzött Diocletianus ügye felett.

Quintipor Titanillát Maxentiussal kötött házassága után sem szűnik meg szeretni, de tudja, hogy már sohasem találkozhatnak, a bajaei szép napok örökre elmúltak. Mint a császár kegyence éli életét Rómában. Kívülről mit sem venni észre rajta, belülről azonban a legteljesebb kilátástalanság, bizonytalanság gyötri. Életét Titanilla nélkül értelmetlennek tudja. Ilyen körülmények között hallja egyszer Bion és Lactantius vitáját. A kereszténnyé lett rhétor arra készül, hogy önkéntes vértanúságot szenvedjen a kereszténység ügyéért, mert — így okolja

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

meg elhatározását — ha valaki szeretetből életét áldozza az emberekért, megválthatja őket. Közvetlenül ezután szem és fültanúja lesz Genesius, a züllöttéletű színész megtérésének. Quintipor nem érti, milyen erő dolgozik Lactantiusban és Genesiusban, mi az, ami abszolút erkölcsi fölényt ad nekik, de azt látja, hogy ez a titokzatos erő boldoggá, a halálon is diadalmaskodóvá teszi őket. Még egészen frissek a benyomásai, mikor meghallja, hogy Titanilla bajban van, itt az ideje, hogy a neki tett fogadalmát valóra váltsa. Önfeláldozásának alapja Titanilla iránt érzett szerelme: nem hiába látja a döntő elhatározás éjszakáján az antiochiai palotát és benne a Sappho-verset, mely ugyan nem található meg a fennmaradt töredékek között, de méltó a nagy költőnőre. »Életemet szerelem teneked kéretlen ajánlom, Mert a halált te legyőzöd . . . « Ugyanakkor azonban friss élményei hatása alatt egészen új megvilágításba kerülnek Lactantius szavai is az önfeláldozásról és megváltásról. Így születik meg Quintiporban elhatározása: magát teszi keresztény vértanúvá, hogy Titanillán segíthessen. Quintipor tehát keresztény lett, anélkül, hogy valaki tanította volna, mert magasrendű, tiszta szándékai csak így valósulhattak meg. A körülmények kényszerítő ereje viszi tehát Quintiport az új vallás felé: az ő számára kora, a régi világ, a pogány Róma nem tud megoldást, életcélt adni. Móra ábrázolásának célját értették félre azok, akik Quintipor önfeláldozásának értékéről vitatkoztak és Quintipor kereszténnyé válásának tényét vitatták. Az bizonyos, hogy formailag semmi esetre sem beszélhetünk Quintiporral kapcsolatban kereszténységről, elhatározásának döntő indítéka nem vallásos jellegű. De Móra célja éppen az volt, hogy a kereszténység győzelmét mint az adott körülmények között szükségszerűt mutassa be, és ennek megvalósítása érdekében nagyon finom művészi érzékkel olyan szereplőt választott ki, aki lényegében mindvégig közömbös a kereszténységgel szemben, aki szinte öntudatlanul közeledik az új valláshoz. Quintipor alakjának hitelessége, feltétlenül meggyőző ereje éppen abban rejlik, hogy a kereszténységben nem dogmát, hanem jobb és tisztább életet lát. Az ő alakja segítségével Móra nagy művészi erővel tudja ábrázolni, mennyire elkerülhetetlen volt a kereszténység győzelme, mely tisztább és nemesebb morált hirdetett, mint pogány ellenfele. Quintiporral a kereszténység aratott győzelmet Diocletianus felett.

Diocletianust a regény úgy mutatja be, mint aki mély felelősségérzettel intézi népe sorsát, féltő gonddal irányítja fia életét. Erkölcsi nagyságával szemben még Galerius caesar is csak a legnagyobb tisztelettel viseltetik. A császár alakjában sokat viszontlátunk a régi római erények közül. És mégis el kell buknia. Legjobb szándékai is ellentétes értékűvé változnak, az ő útja járhatatlan, hiszen pusztulásba vezet. Móra az egész régi pogány Róma sorsát rajzolta meg benne, melynek át kell adnia helyét a győztes kereszténységnek. Így egészíti ki Quintipor és Diocletianus sorsa egymást és a kettős sorsból levonható végső tanulságnak ad hatványozott művészi hitelességet a cselekmény drámaisága.

Mikor Mórával kapcsolatban arról beszélünk, hogy az Aranykoporsó a nagy korszakfordulót mint a pogányság és kereszténység küzdelmét, az egyik tragikus bukását és a másik győzelmét mutatja be, akkor újra hivatkozunk mindarra, amit a kereszténység ábrázolásáról fentebb már elmondottunk. Sem Móra, sem Bulwer, de még Mereskovszkij számára sem pusztán vallási harcról van szó, tudják, hogy ezek az ideológiai küzdelmek végső soron egy hatalmas társadalmi változást kísérnek, hogy ezek az új, a középkori Európa születését jelzik. Számukra azonban a nagy társadalmi változás elsősorban az ideológia síkján volt megfogható. Nem kérhetjük számon tőlük azt, mert nem ábrázolták a korforduló mélyebb gyökereit is. Kétségtelen azonban, hogy éppen ezeknek a mélyebb okoknak nem ismerése vezetett Bulwernél is, Móránál is a kereszténység kissé egysíkú, idealizált rajzára. Ez természetesen távolról sem jelenti azt, hogy műveikben a kereszténységnek valami kritikátlan dicsőítéséről lenne szó: ettől mindketten helyes művészi tapintattal tartózkodtak, sőt azt mondhatjuk, helyenként kísérletet tettek a kereszténység szélesebbsíkú ábrázolására is. Neveltetésüknek tulajdonítható, hogy ezen a téren még az ő regényeik sem jutnak túl bizonyos korlátokon.

Az idézett művek túlnyomó többségében a negatívumokat húztuk alá. Ennek az a magyarázata, hogy az antikvitás szolgáltatta anyagból mind ez ideig nem született meg távolról sem olyan jelentős alkotás, mint az európai történelem más szakaszaiból, annak ellenére, hogy ezen a területen próbálkozott már az európai regényírás olyan nagy jelentőségű képviselője is, mint Flaubert. Hogy lesz-e változás, születik-e itt is majd igazán nagy mű, nem tudjuk. A Giovagnoli útján haladó Howard Fast már a fejlődés új irányát, új lehetőségeit jelenti, de alkotása értékében még nem múlta túl a múlt legnagyobbjait.

Szepessy Tibor.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A FRANCIA FELVILÁGOSODÁS

Válogatás Diderot és az enciklopedisták műveiből. Szerkesztette, bevezette és jegyzetekkel ellátta Gyergyai Albert. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest, 1954.

A felvilágosodás egész mozgalmának, céljának: a polgári forradalomnak, a XVIII. századi irodalmi- és szalonéletnek lényegre és részletjelenségekre, társadalmi harcra és magánéletre egyaránt kiterjedő ismerete és szeretete az első, ami meglepi a kötet olvasóját. A korszak egyes termékeinek marxista-leninista értékelése hasonlóképpen főerénye Gyergyainak. Marxtól, Plehanovon és Leninen keresztül a legújabbakig a szovjet eredmények mindenütt útmutatóul szolgáltak neki s a biztos világnézeti alapvetés mellett a francia felvilágosodás oly élénk és nyugaton oly előszeretettel elhallgatott orosz kapcsolataira is minden alkalommal rámutat. Újdonság kötetében, hogy az alapvető marxista előismereteket feltételezi olvasójától s így nem kell a már köztudatba vésődött fogalmakat ismételten magyaráznia, ami nem egy ízben nehézkessé teszi tudományos és népszerűsítő monográfiáinkat. Gyergyai szilárd világnézeti felkészültsége irodalom-ismeretével egyszínvonalú. És ezért van, hogy ami a leginkább imponáló e kötetében, nem más, mint előadásmódjának szorosan a tárgyhoz simuló jellege, amely sohasem engedi elsikkadni a való életet az elmélet javára, de az elméleti alapvetést sem a tárgyi részletekért. Megtanulhatja tőle a történész is, miként kell az adatok tömkelegében a való élet áramát pontosan visszaadni, hogy a baráti és rokoni kapcsolatok mögött se sikkadjon el a forradalmi harcra való szervezkedés eleven élete.

Művész és humanista szerkesztette ezt a kötetet. A nyugaton általában csak »filozófiai«-ként értékelt század művészi vonásainak rajza érdekében éppoly szükségünk volt rá, mint V. Klemperer nemrégiben megjelent monográfiájára, amely elsősorban éppen művészi szempontból értékeli a francia felvilágosodás irodalmát.

Gyergyai olyan módon mutatja be a század legjobbjait, hogy a polgári haladás faltörő kosa, az Enciklopédia köré csoportosítja őket. Magvas fejezetben ismerteti a széles társadalmi lendületű mozgalmat, amely a hűbéri rendet véglegesen legyűrő 1789-es forradalom világnézeti és művészi előkészítője volt. Élénk tárja az Enciklopédia viszontagságos útját, szerkesztési és kiadási nehézségeit, a klerikális reakció ármányait, a mű sorozatos betiltását, a felvilágosodás diadalát, eszméinek forradalmi megvalósulását, hatását hazánkban és a többi országokban. Montesquieu-től Condorcet-ig tizennégy írót mutat be, mindeniket szép és jellegzetes szemelvényeik kíséretében, a legbőségesebben persze Voltaire-t, Rousseau-t és Diderot-t.

Gyergyai néhány oldalas bevezetői az egyes szemelvényekhez a rövid írói portré mintaszerű példái. Ellenállhatatlanul idéznem kell a következő jellemzését, az Enciklopédia kevéssé ismert »Jaucourt lovagjáról«: »Negyvenhat éves, amikor hozzákezd ehhez az önzetlen, nem mindig hálás, életet betöltő munkához, elfogad minden megbízást, minden irodalmi robotot, ír, diktál, ollóz, átalakit, stilizál és »füszerez« a nagy mű kívánalmai szerint s — igazi filozófusként — főképp azért, hogy hathatósan terjessze a hasznos ismereteket. Magánéletéből nem ismerünk semmiféle egyénibb, személyesebb jellegzetességet. Önzetlensége Voltaire-t is meghatja, s Jaucourt-t nem csak leveleiben, hanem még *Filozófiai szótárában* is magasztalja, ahol némi túlzással az ókori filozófusok fölé helyezi, mivel jobban szereti a magányt, a munkát, az igazi filozófiát, mint a születésével együttjáró előnyöket, »mégpedig egy olyan országban, ahol a pénzt kivéve ezeket mindennél többre tartják!« A filozófusok tábora nem egy hírneves tudóssal és gondolkodóval dicsekedhet, hírnevesebbekkel, mint Jaucourt, de talán magán Diderot-n kívül egy sem marad hívebb a vállalkozáshoz. Ő, Jaucourt, a hasznos és jellegtelen értelmiségi, ő az összekötőkapocs a vezetők és a közkatonák, a filozófusok és a szakemberek, a nagynevű tudósok és a majdnem névtelen munkások és mesteremberek között; s hite, tudása, sokoldalúsága s főképp igénytelensége révén Jaucourt lovagról lehetne megmintázni az »Ismeretlen Enciklopedista« példás és szeretetreméltó emlékművét«.

Ez az életszerű arckép, melyen a nagy mozgalom áramát s egyben a kollektív munka ütemét is érezzük, mind szerkezet, mind stílus szempontjából mintául szolgálhat valamennyiünknek. De ugyanilyen élő alakká válik Gyergyai keze nyomán a felvilágosodás minden jelentős egyénisége, nemcsak az említett vezetők, hanem a fiziokrata Quesnay is, a következetesen materialista Helvétius, az esztéta Marmontel.

Szövegeit persze a rendelkezésére bocsátott terjedelemhez kellett szabnia s Gyergyai természetesen nem egyetlen szűk elvnek engedelmeskedett, amidőn kiválogatta őket. A világnézeti és művészi szempontból a legjellemzőbb és legsikerültebb darabok foglalnak itt helyet, továbbá oly szemelvények, amelyek a felvilágosodás problematikáját (zsarnok-, egyház- és babona-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ellenesség, természet szerinti és természettudományos gondolkodás, földbirtok tőkésítése, kereskedelem szabadsága, társadalmi egyenlőség, patriotizmus, háború, nevelés stb.) és egyben propagandisztikus lendületéből és publicisztikai szenvedélyességéből adódó műfaji sokrétűségét (levél, parbeszéd, pamflet, szatíra, értekezés, kiáltvány stb.) illusztrálják.

Ahol csak lehetséges volt, ott Gyergyai magából az Enciklopédia megfelelő cikkeiből válogatta össze gyűjteménye szövegeit s minden igyekezete arra irányult, hogy az egyes írókat mindig legjellemzőbb és legharcosabb oldaláról, azaz — mint írja — »enciklopedista« mivoltában mutassa be. Ahol az illetőt nem az Enciklopédia-beli cikkei jellemzik leginkább, vagy nem ezek legharcosabb művei, ott Gyergyai egyéb műveiből válogatott. Ez történt Montesquieu esetében, akinek két közismert főművéből (Perzsa levelek, A törvények szelleme) ad ízelítőt. »Ugyanígy Voltaire több cikkel is hozzájárult ugyan az Enciklopédiához — írja Gyergyai — viszont könnyebb volt válogatni hasonló szándékú és tartalmú írásaiból. Diderot és Rousseau oly sokoldalú munkásságának bemutatását semmiképp sem korlátozhattuk enciklopédiai cikkeikre — hisz enciklopedista voltukat épp e sokoldalúságuk bizonyítja!«

Megvallom, nem értem ezt a magyarázatot. Igaz, hogy a felvilágosodás filozófusainak csak egyik arcéle az enciklopedista profil, Gyergyai azonban egyenesen az Enciklopédia égisze alatt éppen a legnagyobbak közül kettőt nem csupán enciklopedista oldaláról mutat be. Ugyanígy érthetetlen a kötet alcíme is : »Válogatás Diderot és az enciklopedisták műveiből«. Miért? Ilyen cím alatt egy Montesquieu-t például semmiféle hely sem illethet meg. S a század legjelesebb francia természettudósáról, Buffonról, maga a szerkesztő írja : »Cikket is ígért Diderot-nak a természetről, de ez a cikk sohasem jelent meg az Enciklopédiában«. Úgy gondolom, ilyen vékony szállal nehezen lehetne Buffont a mozgalomhoz fűzni. Az olvasó úgy érzi, hogy a kiadó követte el itt a hibát : más címet kellett volna találni, mert Gyergyai anyaga egységes, kerek egész a háromrétű cím és a nehezen érthető magyarázat ellenére is. Sőt, nemcsak egységes, hanem eredeti is mint válogatás : nem az anthológiák közkeletű szemelvényeit adja.

Mindent összevéve : nehezen képzelhető el első vezetőnek jobb, gondosabb és főleg szebb nyelvezetű munka a felvilágosodás sokrétű irodalmában tájékozódni kívánó számára. A nagy monográfiákhoz, Daniel Mornet részletes eszmetörténetéhez, Plehanov tanulmányaihoz a legjobb bevezetőt Gyergyai nyújtja a magyar olvasónak. Nem utolsó sorban erénye a kötetnek : jegyzetei alaposssága, melyek a magyar vonatkozású jelenségekre is felhívják a figyelmet. Kár, hogy ebben a részben a francia nyelvű munkák címét csak magyar nyelven közli, ami bizonyos zavarral jár : nem vehető ki, mi az, ami ezek közül csak francia nyelven jelent meg s mi az, amit nyelvünkre is lefordítottak. Megkülönböztető jellel kellett volna a lefordított, illetve le nem fordított műveket elválasztani.

A mű világnézeti alapvetését illetően csupán egy kitogásunk merülhet fel. A felvilágosodás fokozatos osztálytagozódására gondolunk, annak pontos történeti folyamatára : amint a nagypolgári szárny elválik a kispolgár-plebejus szárnytól stb. Persze nehéz ilyesmit érzékeltetni, amidőn a szerkesztő kötve van az önálló írói arckép-formához. De talán egy időrendi táblázattal lehetett volna pótolni ezt a rendkívül fontos körülményt s így az egész mozgalomnak a forradalom felé tartó menete is szemléletesebbé vált volna.

Egy-két kevésbé pontos vagy kevésbé szerencsés kifejezést kell még helyesbítenünk, amelyek egy esetleges második kiadásból eltüntethetők : Diderot elsősorban azért maradt Franciaországban az Enciklopédia körüli viharok ellenére is, mert nemzeti ügynek tekintette küzdelmüket s nem azért, mert »szerződése volt a francia kiadókkal« (16. l.). »A franciák azonban nem szeretik a pápai beavatkozást« (17. l.) — itt a francia gallikán hagyományt kellett volna pár szóval érinteni, mint amely hozzájárult a francia alsópapság demokratikus, sőt helyenként forradalmi magatartásához. A jezsuitákról meg kellett volna írni, hogy a XVIII. század második felében az általános nemzetté válás közepette már a feudális udvarok számára is teherré vált a »fekete internacionálé«, különben a tájékozatlan olvasó nem érti meg, hogy miért igyekeztek még a reakciós uralkodó rendszerek is szabadulni tőlük (18. l.).

Helytelen Montaigne-t úgy beállítani, mint aki a »polgárháborúk idején óvatosan bezárkózott kastélya könyvesházába« (30. l.), hiszen a IV. Henrik-féle konszolidációnak, a francia politika egyetlen helyes útjának ő volt legfőbb egyengetője s a legszörnyűbb polgárháborúk folyamán nem egyszer tette meg a Bordeaux és Párizs közötti hetekig tartó több száz kilométeres útat, ami minden volt, csak nem óvatosság. Montesquieu közéleti szerepe eltörpül a Montaigne-é mellett, nem helyes tehát Montesquieu-t, hatalmas érdemei mellett is, ebben a vonat-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

kozásban Montaigne fölé emelni. Azt hiszem, kissé a francia akadémikusok útjára tévedt Gyergyai, amikor a rendkívül ideges, izgatott, nyugtalanul fürkésző Montesquieu valamennyi XVIII. századi gondolkodót jellemző stílusát »méltóságos«-nak mondja (32. l.). Voltaire igen malac Orléansi Szűz-eposzát sem merném »tréfás versezet«-nek nevezni (46. old.)

Ez a néhány apróság elenyésző napfolt csupán a szép és hasznos kötetben s utolsó kifogásunk már egyenesen a kiadó címére zól : Gyergyai Albert kitűnő bevezetőihez és ízléssel-szakértelemmel válogatott szövegeihez nem elsősorban portrékat kellett volna illusztrációkként mellékelni, hanem a felvilágosodás mozgalmát és a XVIII. század életét megelevenítő képeket : egykorú sajtót, lapterjesztést, szalonéletet, fiziokrata birtokot, operát, angol kertet.

A szövegfordítás törzsökös részét Gyergyai Albert végezte, kisebbik részét Szavai Nándor, mindketten méltóan legjobb fordítói hagyományainkhoz.

György János

KRUDY GYULA : HÉT BAGOLY — BOLDOGULT URFIKOROMBAN

Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest 1954. Sőtér István bevezető tanulmányával, Ferenczy Béni rajzaival.

Minden Krudy-könyv, szinte kivétel nélkül : líra, amely a képzelet sajátos sugárzásába vonja a valóságot. Ezért is oly nehéz e művek helyét kijelölni prózairodalmunkban. Szelíd nyírségi tájak, magányos ódon vidéki kúriák, gyümölcsillatú őszök és disznótoros telek ; egy régi, talán sohse volt Pest biedermeier-hangulata, polgári családok békés élete, »ahol pirosterítékes asztalon együtt reggelizik friss kávét a család, és a ház leanyainak jácint-illatuk van...« ; az élet számkivetettjei : megtört, céltalan csavargók, furcsa, szomorú vagy mulatságos különcök, ódivatú, sápadt szerelmesek, akik még meg tudnak halni egy lányért... ; költők, lovagok, szerencsejátékosok, férjüket megcsaló gazdag kereskedő-asszonyok, kivénhedt zsokék és temetésrendezők, korhelyek és újságírók, ábrándos-lelkű fiatal nők és őszülő gavallérok —: ez Krudy világa, de csak töredékes felsorolásban. S a különös, néha már-már valószínűtlen alakok körül az emlékek, képek, tájak, hasonlatok, dallamok színes kavargása, megható és groteszk apró események egymásba-fonódása, néhány állandóan visszatérő főtéma s annak sok-sok variációja jelzi, hogy az író — vágyainak és érzéseinek előhívó oldatában — az ábrázolt életből is egy külön kozmosz egyéni vonásait varázsolja képpé. Stílusának sokat emlegetett zeneiségében, sokhelyütt kissé avitt, kedves modorosságában régi klavikordok és zenélőórák hangszínei bujkálnak. Tudatos és szándékos ez nála s abból a nosztalgikus magatartásból fakad, amely egy elérhetetlen életforma boldogságát keresi alakjainak jelképes sorsában. Ha a kor reális képét keressük műveiben, — világa kettőssége olykor zavar bennünket. Mert noha egyrészt elfogadjuk e világ szépségeit költői igazságnak, hiszen a líra heve hitelesíti, — másrészt viszont csupán egyes mozzanatait tudjuk azonosítani a valósággal. Van valami figyelemre méltó abban, hogy e regények nőalakjainak nagy része kissé kancsal. A Hét bagoly-ban is így réved vissza nagy szerelmére Szomjas Guszti úr : »Flóra volt a keresztneve, a legszebb haja volt a városban, kicsit kancsalított, mintha nem ehhez a világhoz volna szokva a látása, mindig oly meglepetten nézett, mintha akkor ébresztették volna fel valamely gyönyörű álmából.« — A nőknek ezt a fajta nézését, amelyet sűrűn emleget, azért szerethette annyira Krudy, mert ez volt — az ő látásmódja is. Ahogy Hoffmann bizarr víziókban látja a szürke kis Bamberg városát, ahogy Jókai délibábos csillogásúra növeszt egy-egy jelentéktelen tájat —: Krudy is úgy teremt mesevilágot a valóságból. Romantikus tehát, ha megkésve is, csakhogy Jókai romantikus hőseinek tettereje az ő figuráiban már egy álmodott múlt álmodott szépségeinek makacs megőrzésévé csökken. Az is kétségtelen, hogy ha lazán is, de a mikszáthi elbeszélés vonalához is kapcsolódik. Ez az elbeszélőforma, amely néhány alapszínére bontva és továbbfejlődve Lovikban, Török Gyulában is él, — Krudyra az anekdotikus stílust hagyta örökül s a dzsentri-témát is, bizonyos vonatkozásokban. Mikszáth hajdani gavallérjai azonban Krudy világában már egykori hatalmuk látszatát sem igyekeznek fenntartani : lassan visszahúzódnak tanyai udvarházaik rezeda-illatú múlandóságába, s búcsúznak az élettől »királyi gőggel«, mint Álmos Andor a Napraforgó c. regény-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ben: »a méla, elcsendesedett, megvető magyar úr volt, aki semmit sem akar a világtól, mint egy zugot, ahonnan száműzve vannak a kellemetlen, tornászó új emberek.«

S ebben az életműben, ha el is mereng a régi vidéki nemesurak életén, méhes csöndjében Horatiust, Berzsenyit olvasgató alakjain, — *mégsem* a feudális világ eszményítéséről van szó s nem is a dzsentri pusztulása fontos. Amitől Rezeda Kázmér, Józsiás és még oly sok Krudy-hős szenved, s amitől Álmos úr, Alvinczi és a többiek eltávolodnak, az: az új kor pénzért folyó hajszája, rohanó, minden igaz érzést eltorzító, embertelen élete. Minden szemlélődő melankóliája mellett, Krudy kifogyhatatlan a nyugalom, a béke, az egészséges, egyszerű örömök, a hétköznapi szépségek dicséretében. Idilltkívánó romantikája ezt többnyire a Felvidék s a Nyírség kis falvaiban, földszintes józsefvárosi házakban, családias levegőjű kiskocsmákban találja meg, s elsősorban: az ifjúság álmainak időtlenségében. Egy gyakorta előforduló képe is erről a vágyáról vall: »A belvárosi torony óráján valaha csókák ültek, és nem engedték gyorsan múlni az időt.« — Szomjas Guszti is, amikor szállást kap a Hét bagolyban, azt akarja, hogy minden a régi, csöndes, idillikus időkre emlékeztesse: »Mindig egy kicsit mámoros vagyok, ha a múlt időkről beszélek — mondja Fonnyadinénak — Itt állok ön előtt, mint egy öreg vándorló, egy eltévedt kóborló, és csak arra kérem, ne mondja, hogy szép ifjúságomat álmodtam«

Hogy mindez csak illúzió? Igen, az, hiszen az ember úgy színezi ki múltját, ahogy akarja. A lényeges mégis az, hogy a felszínnel való megelégedés, a karrier és az élvezetek utáni törtetés helyett Krudy legrokonszenvesebb alakjai (akik az író szemléletét fejezik ki) a tiszta, mélyen átélt, emberibb, igazabb életet áhítják. Ezzel szemben az is igaz, hogy jelenüket úgy élik, mint akik átutazóban vannak a múltból (amelyet szépnek hisznek) a jövőbe, amely számukra már csak a tűnő ifjúság s a mámoros szerelmek végét, az öregséget és az elmúlást jelenti. Nemcsak a maguk: egy osztály öregségét és elmúlását is.

Sőtér István bevezető tanulmánya értő szeretettel tárja föl e különös írói világ számos problémáját. »Egy osztály, egy életmód és életszemlélet, — egy irodalmi hagyomány kései, magános hattyúdala« — mondja róla, s nemcsak a Nyugat íróitól s a kor irodalmi életétől, de a századvég dekadenciájától is elválasztja. Észreveszi és, helyesen, hangsúlyozza is, hogy Krudyt a kor szürkeségével soha ki nem békülő »indulatai, zabolátlansága közelítik épp a valósághoz, az élet nyers és könyörtelen dolgaihoz, — szenvedélyekhez és fájdalmakhoz, melyeket az irodalmi dekadencia sohsem tudna megérteni.« Azt, hogy a műveiben kifejeződő valóságot mégis töredékesnek érezzük, Sőtér e művek periférikus jellegével indokolja,: »regényei, novellái legtöbbnyire olyan eseményekről szólnak, melyeknek a kor legfontosabb történéseivel, kérdéseivel kevés a közük. « A tanulmánynak ez a része érdekesen és meggyőzően fejtegeti Krudy szemléletének társadalmi okait, végső összegezésében mégsem tűnik egészen igazságosnak, amikor a nagy-realizmust kéri számon. Az álmok és ábrándok, amelyekkel Sőtér szembeállítja az élet igazi kínjait és örömeit, éppen Krudynál pontosan ezekből a kínokból és örömökből szövődnek. Egyébként legnagyobbrészt mégis Krudy életszeretetét s nagyszerű írásművészetét állítja a középpontba s a Hét bagoly és a Boldogult úríkoromban rövid, de kitűnő elemzésével egészében méltányos, bíráló megjegyzéseiben is helytálló képet rajzol Krudyról.

Ezt a képet — a két regényre vonatkoztatva — kiegészíthetnők még néhány vonással.

A Hét Bagoly alapanyaga, a századvégi Pest irodalmi élete, — sokkal reálisabb, mint bármelyik Krudy-regényé. Ám a jellegzetes Krudy-motívumok, mint Proustban a Vinteuil-szonáta egyes részei, itt is állandóan fölcsendülnek. Maga a cselekmény néhány mondatban elmondható, hiszen Krudyra nem jellemző a sokrétű, bonyolult meseszövés. (Ezért a részletek gazdagságával, mindent megelevenítő líraiságával kárpótol.)

Szomjas Guszti úr, köz- és váltóügyvéd, aki a koronázás óta nem járt a fővárosban, ifjúságát keresni s régi álmát megvalósítani jön fel Pestre: író akar lenni. Megismerkedik Józsiással, a fiatal íróval, aki két férjes asszonnyal folytatott viszonya következtében egy időre hírhedt botrányhőssé válik. Szomjas Guszti közbeavatkozásával végül a szegény álmoskönyv-szerkesztő leánya, Áldáska oldalán megtalálja a nyugalmat és a boldogságot. Körülbelül ennyi az, ami a regényben egyenesvonalú cselekménynek nevezhető. A vékony mesét lírai epizódok teszik felejthetetlenné. De most nem is ez érdekel bennünket, hanem egy-két szemlélet és stílusbeli sajátosság, amely minden Krudy-regényben felbukkan.

Először is: a szerelemnek az a fajta ábrázolása, amelyről Kafka így ír a Színek és évek-ben: »sehol a föld kerekén nem tudják olyan szép megjátszással, lendülőn, búsan, szilajon és parádésan élni a szerelmet, mint erre mifelénk tudták hajdanában.« Krudyban a szerelemnek ez a »nyírségi« formája valami egészen csodálatosan (néha már érzelmesen) naiv trubadur-lírával párosul. Szomjas Guszti ötven év óta minden este

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

így alszik el: »Lehajtotta a fejét és szokás szerint halk fohászt küldött ahhoz a messzi nőalakhoz, Flórájához, akit a legjobbnak és a legszebbnek képzelt el a hosszú életen át«. — Álmos Andorból a Napraforgóban olyan fergeteges szerelmi vallomás tör elő, amelynek már semmi köze a prózához, képek és hasonlatok szédítő zuhataga, nemkülönben Józsias urat is könnyekig meghatja, amikor Zsófia az ő kedve szerint öltözködik fel: — egyáltalán — ebben a világban a nők istennők és királynők. A furcsa az, hogy ugyanakkor ezek a csupa álom- és csipke-költemények nagyon is hús-vér asszonyok, akiknél egy csók a Lánchídtól a Vérmezőig tart, — kicsinyesek és féltékenyek, hűtlenek is és hiúk is, de jók is tudnak lenni, megvan bennük minden női tulajdonság. Realisak és józanok is, józanabbak, mint a férfiak, s gyakori köztük az olyan nő, mint Leonóra, aki ruházza és eteti, úgyszólván teljesen eltartja Józsiást. Krudy regényei, még Adyról írt emlékezései is tele vannak ilyen önfeláldozó asszonyságokkal, akik így pártolják az irodalmat. A hősök rendszerint attól jutnak lelki válságba, hogy ez angyali pártfogók langyos szerelmét megúnva, kalandokba bocsátkoznak.

Krudy regényeiben a kedély és az érzelem játékainak minden árnyalatát végigpróbáltató szerelem érleli igazán férfivá és asszonnyá a szereplőket. S ezek a »légies« lírába transzponált szerelmek nagyon jól megférnek a legvaskosabb valósággal is. Aligha lehetne az író módszerére árulkodóbb jelenetet találni, mint amikor a regény elején a vedlett-ruhájú, kócos, öregedő, trampli Fonnyadinét Szomjas Guszti azonhelyben az ő tündéri Flórájává álmodja át. Hogy ínyünkön a valóság íze maradjon, számos apró részlet bizonyítja az író széleskörű ismereteit kisebb-nagyobb női dolgokban.

E szerelmes nők és férfiak igaz és költött gyötrelmeiről, Krudy kimeríthetetlen kincsesbányájáról (a szelíd idilltől, amelyben Áldáska és Józsiás eltűnnek szemünk elől, az Őszi versenyek fájdalmas, reménytelen zsokészerelméig) sokat beszélhetnénk még. De ezúttal elégedjünk meg annyival, hogy ez a motívum is, mint a többi, mindig a képzelt múlt hangulataiba olvad át. — Szomjas Guszti, amikor arra kéri Fonnyadinét, hogy Flóra ízlése szerint öltözködjék, így fejezi be szavait: »Még volna egy kérésem, amelyet azonban nem muszáj teljesíteni. Szeretném, ha Fonnyadi úr néha az ablak alatt elkiáltaná magát: Donauwasser! Amint a régi Pesten kiáltották a vízárusok. Szeretném, ha téli estéken tollat fosztanának a háznál, a »tirolinak« káposztagyalulás idején sörös kriglije legyen, mint Flóra házánál volt.« — Ezen az állandó atmoszférán belül a sajátos Krudy motívumokhoz tartozik még: a hajnali misére járó nők, talalkak a különböző templomokban, szerelmi sétak a szigeten, Zugligetben, Budan, elhagyott villak kertjeiben, a varosi és a vidéki tél ezer szépségének mesteri életrekeltése, mint éppen a Hét bagolyban is, az első fejezetben. Persze, említhetnénk még a lóversenyt, játéktermeket, nyilvánoshazakat, Pest éjszakai életét, amely szintén jelentős helyet foglal el Krudy írásaiban, lecsúszott existenciák, kétes arszlánok és alhírlapírók hadát, vagy éppen az egyik leggyakoribb motívumot: a kiskocsmákban lezajló ünnepi étkezéseket.

A Boldogult úrfikoromban nem is egyéb, mint egy ilyen csendes, vendéglői mulatozás leírása. Krudy egyik gyakori módszere, a párbeszédekben kibontakoztatott emlékezés itt helyenkint monumentalisra nő s át-meg átszövi a kocsmában lezajló eseményt. Ez az esemény röviden annyi, hogy egymasután érkeznek a vendégek a Bécs városahoz címzett fogadóba, ahol Kacskovics úr két szepességi ismerősével, Podolini Lajos volt alszolgabíróval és Vilmosi Vilmával üldögél. Az adóbizottsági elnök, a nagykedvű »Pista úr« és társasága után egy rendkívül tekintélyes külföldi vendég is betéved a kocsmába, ahol lassan valami egészen szokatlan jókedv alakul ki s még a kocsmaros is táncraperdül feleségével. Csak masnap tudják meg, hogy ez búcsú volt, mert eladja a fogadót. Kacskovics úr, mint a ház tulajdonosa, a volt alszolgabíróra és Vilmára bízza a kocsma vezetését. A remek figurákból álló társaságban egy alakra kivaltképp érdemes feltigyelnünk. Mert Krudy módszeréről ez is elárul valamit. — Az Ady Endre éjszakai c. könyvben szerepel egy »Esperes«nek becézett férfiú, akinek igazi nevét Krudy nem közli velünk. »Egy plébánoskülsejű, pápaszemes, igen komoly és nagytudású férfiú volt, aki a Béhá (Budapesti Hírlap) munkatársa volt, hajnalonkint „kis irodalmit" evett a New-York kávéházban. . .« Esperes öröksége, kalandjai, éjszakai iszogatasai Cholnoky Viktorral és másokkal, bármily sok groteszk elem vegyül is alakjába — valóság. S ugyanez az Esperes ott ül Pista úr társaságában is, a Boldogult úrfikorom kocsmájában. S ha már itt tartunk, oszlassuk el a rejtélyt Szomjas Guszti alakja körül is. — Ugyancsak az Ady Endre éjszakáiban írja Krudy: »Rákosi Jenő bíztató levelei eljutottak Nyíregyházára egy „fiatal, bontakozó írói tehetséghez", mire az író kapta magát és Budapestre rándult legújabb beszélyeivel a farkasbundájában, amilyen bundát tán a múlt század óta nem láttak Pesten. . .Kétfelé törött nagy szürke szakálával olyan volt,

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

mint a törpekirály. Kicsit boros állapotban jött be éjfélkor a New-Yorkba...Kálnay László volt és ügyvédi irodáját hagyta ott, hogy beszélyíró lehessen Pesten.«

Íme, ez a furcsa öregúr, aki ötvenéves korában akarta írói pályáját elkezdeni (s később kiábrándultan visszament vidékre), ez Szomjas Guszti modellje. Azt hiszem, szinte minden Krudy-alakról ki lehetne mutatni, hogy bármilyen különc figurának is tűnnek: a valóság talajából nőttek ki. »Esperes legenda volt« — mondja Krudy, mielőtt leírná, hogy ki is volt igazában ez az ember. S ő a maga egyéni módján Adyból, Cholnokyból, Mikesből, Reinitzből is legendát formál abban a már említett könyvében, amelyen talán a legközvetlenebbül mérhetjük le: milyen távolság (vagy közelség) van Krudy regényalakjai és a valóság között.

A Hét bagoly és a Boldogult úrfikoromban, ugyanakkor, amikor Krudy romantikájának erényeit is megcsillogtatja, a képekben, hasonlatokban páratlanul gazdag, színes stílust, a mulatságos, érdekes zsánerfigurákat, a mély líraiságot s a tiszta érzelmeket, — egyúttal leghiggadtabb s legérettebb két műve, amely alkalmas arra, hogy azokat is bevezesse Krudy világába, akik eddig nem ismerték. Szerencsés gondolat volt éppen ezt a két regényt választani kiadásra. Sajnos, a címlaptól eltekintve — amely Csillag Vera munkája — Ferenczy Béni illusztrációi csak ritkán keltik fel bennünk a Krudy-mű igazi hangulatait. Úgy érezzük, hogy jellemzőbb jeleneteket kellett volna kiválogatni s a ceruzarajz helyett a toll, vagy a lavírozott tusrajz felel meg inkább a Krudy-szöveg légkörének. *Szabó Ede*

ERENBURG: PÁRIZS BUKÁSA

Fordította: Benamy Sándor. Új Magyar Könyvkiadó. Bp., 1954.

A Franciaország nemzeti katasztrófájához vezető szálakat vizsgálja Erenburg ebben a regényben. A második világháborút megelőző évek politikai és morális zűrzavarát aknázták ki a horogkeresztes légiók és lecsaptak a vezetőik bűnéből védtelen országra. A küzdelem a progresszív és megalkuvó erők között a politikai élet porondján és emberi sorsok területén egyaránt formált ölt Erenburg nagyszabású regényében. A könyv jelképes címe mögött okokat és tanulságokat kutató írói szándék érződik. Ez a nagyigényű szándék azonban nem a szemlélődő és visszatekintő művész tárgyilagos krónikájában nyer kifejezést, hanem az események forrongásába bátran behatoló, biztos ítéletű, szenvedélyes alkotásban. Erenburg műve 1940 augusztus — 1941 július között íródott, amikor a valóságban még nem dőlt el a küzdelem sorsa, de a történelem logikája a csüggedés és levertség sötét óráiban is a győzelmet jelezte.

Egy nemzet válságos korszakának írói megörökítése nem egyszerű feladat. Ez a nagylélegzetű, sok ágra bomló, az eseményeket szélesen átölelő ábrázolásmód egyike a legnehezebbeknek. A társadalom minden rétegét érintő fordulatok összehangolása a cselekménnyel, a nagyszámú szereplő egymás közötti viszonyainak mesterkéletlen kihangsúlyozása az egység érdekében, alapos átgondolást, magasrendű írói technikát igényel. Erenburg finom tapintattal, helyenként inkább megszakítja a történetet s nem teremt erőszakolt kapcsolatokat. A szerkezet az élet összefüggéseinek lenyomata a művészi alkotás anyagában, amelynek minden torzulását átveszi a mű egésze.

A parlament folyosóin, a választási hadjáratok közepette, a fényűzően, kényelmesen berendezett magánlakásokban az árulás terveit koholják. Közben sztrájkokon, gyűléseken folyik a másik oldal, a néptömegek harca. A politikai küzdelmeket tapinthatóan érzékletessé teszi az élet szüntelenül hömpölygő áramának elmélyült rajza, egyéni sorsok alakulása, a szerelem, a munka, a mindennapi gondok, a nemes és aljas ambíciók, törekvések gondos, költői megfogalmazása. A regény széles skálája, mely egy keretbe foglalja a miniszterek furfangos terveit és a szűk, homályos Cherche-Midi utca lakóinak életét, a társadalmi összefüggések dialektikáját a művészet eszközeivel világítja meg. A fasizmus veszélyétől rettegő Európa önvédelmi harca nem a miniszteri rendeletek, a parlamenti kulisszatitkok és mesterkedések, programbeszédek képében jelentkezik, hanem az árulás és tehetetlenség ellen fellépő hazafias gondolkodásban, melynek csírái az egyszerű emberek szívében és agyában bomlanak tettekké, előbb vagy utóbb, a gondolkozó ő jellemétől és körülményeitől függően. A feszültséggel terhes levegő behatol a családi otthonokba. A kenyérkereset, a szerelem, a család fenntartásának prózai erényei a veszély pillanataiban közösségi, hazafiúi erényekké emel-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

kednek és az árulás okozta vereség után ezek a tényezők vezetnek az ellenállás megszervezéséhez. De ennek végső kibontakozását majd a Viharban ábrázolja Erenburg.

A sokfelé ágazó történet és a nagyszámú szereplő áttekintése a rendelkezésünkre álló szűk keretben szinte lehetetlen. A történet hősei, leegyszerűsítve, három csoportba oszthatók. A padlásszoba-műteremben lakó André Corneau festő a természet rajongója, akihez éveken át nem ér el a zajgó politikai élet hullámverése. Cézanne almaiban a napsütésben ragyogó gyümölcsök nézegetése közben, a természet leheletét érzi. Művészetében, csendéleteiben a humanizmus életszomjú szemlélete csillog napsugarasan. Ez az élettől távoli rajongás a nehéz órákban válik jellemformáló erővé, később, sok ábrándos semmittevés után, egy reménytelen, szívetszorító szerelem elcsitultával. A regény végén ezt gondolja, immáron küzdelemre készen: »Ez is július 14-én volt... Jeanette mosolygott akkor. És Párizs táncolt, sétált, felvonult, zászlókat tűzött ki, remélt... Egy másik életben volt ez... De ez a képe jól sikerült. Legjobb képe. És ez: Párizs. Párizs megmarad. A múzeumokat felperzselik, a képeket szétroncsolják. És Párizs — mégis megmarad.« Jeanette Lambert drámai színésznő reklámszövegeket szaval a Poste Parisien rádióadóban. Művészi törekvései a súlyos anyagi gondokon bicsaklanak meg. Érzelmeket kavaró hangja a rádión keresztül jut el André-hoz. Kilátástalan élete apró kalandokban forgácsolódik szét. Pedig gondolkozó szép jellemé válhatna. Mint André ő is bűnös a határozatlanságban, gyengeségben, de neki nem akad alkalom, hogy kivirágoztassa szebbik énjét, mert a rémült menekülés közben, emberekkel zsúfolt országúton éri a méltatlan halál. A repülőgép bombájának füstfelhőjében enyészik el zilált szerelmeivel és szép vágyaival együtt élete.

A kor bonyolult útvesztőjében eltévelyedő, de alapjában véve pozitív emberek mellett ott sorakoznak a zavarosban halászó figurák, akik Erenburg regényében nem válnak sablonos gonosztevőkké, társadalmi helyzetük és egyéniségük alapján cselekszenek s így vonják magukra az olvasó megbélyegző ítéletét. Paul Tessat a politikai élet alakulása közben kaméleonként változtatja meggyőződését, elveit. Elvtelensége és féktelen hiúsága, mohó kapkodása a miniszteri tárcák után a botcsinálta népfront-politikustól a németek előtt hajbókoló vichy-i államférfi szerepéig ragadja, a közbeeső fokok lépcsőzetes, de feltartóztathatatlan züllését illusztrálják. Szellemi arcát kiegészíti magánéletének fellege, a szerelmeskedő és inyenc, falánk öregember képe. Paul Tessat gerinctelen alakja mögött komor férfiak alakja vonul föl. Breteuil a tűzkeresztesek vezére pontosan tudja célját, a munkásosztály, a demokratikus jogok gyűlölete ad energiát tervei szívós, makacs keresztülhajszolásához. Főként az ifjúság rossz hajlamaira épít, agresszív, kegyetlen katonás szellemet terjeszt, egy rendőrállam képét fonja körül középkori glóriával. Szerepe az évek során növekszik. A francia fasizmus vezéralakjai a háttérből nyomakodnak előre s az árulások mesterien szerkesztett mechanizmusát hozzák működésbe, melynek kerekei között foszlányokká szakadoznak a polgári liberalizmus szóvirágai. Auguste Viard, »szocialista« miniszter, aki ellenzi a spanyol polgárháborúba való beavatkozást, megtagadja a segítséget a szorongatott köztársaságiaktól. Ősz aggastyán ő, aki emlékekből és békítgető, lapos sirámokból táplálkozik. Érzékeny művészlélek, ritka képek gyűjtögetője, aki elvonul a vihar elől s kész rezignáltan meghajolni az erősebb előtt. Alakja a munkásáruló politikai párt jelképévé magasodik. Jules Dessère, az energikus nagyiparos osztozik fajtája minden hibájában, de nem veszett ki szívéből az emberiesség és hazafiság minden szikrája. Ilyenek is voltak. A megaláztatás és reménytelenség napjaiban golyót küld szívébe egy magányos dombon, valahol Vichy körül.

Denise Tessat kiszakad családja köréből, nem bírja tovább otthonának képmutató, aljas légkörét. Némileg emlékeztet a Vihar Mado-jára, vagy Aragon Cécile Wisner-ére. Sorsa Michaud-val, az intelligens munkásfiúval köti össze, akihez mély és áldozatos szerelem is fűzi. Michaud Spanyolországban harcol, részt vesz a munkásmozgalomban, mint öntudatos kommunista vezeti át szerelmesét egy ismeretlen, szebb és emberibb világba. Üldözötten, nehéz körülmények között is vállalják a küzdelmet. A káosz és szervezetlenség kavargó világában keresik és valósítják meg a rendet, szervezik, gyűjtik az erőket. Ennek a nehéz életnek is megvan a maga poézise.

Erenburg finom ecsettel festi a hosszú idő óta egymástól elszakított két szerelmes találkozásának igénytelen szavai mögött rejlő belső harmóniát, a léleknek azt a csendjét, mely nagy tettekre hevít, amely kizárja a cselekvést gátló, annyira jellemzően »modern« érzelmi anarchiát. Pierre Dubois, a fiatal, haladó szellemű mérnök is ott dolgozik, küzd azoknak a sorában, akik a francia nemzet sorsának méltó hordozói. A tétlen csöndben farkasszemet néző frontvonalak mögött oltja ki majd életét egy gránát. A háború megköveteli a maga áldozatait és a lövedékeknek nincsen ítélőképességük. A hazájukat szerető francia katonák tudták

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

és vállalták ezt, sőt a zászlót régimódian tisztelő öreg tábornokok is, de az elvtelen és gyáva vezetés megtagadta tőlük a becsületes harc jogát és lehetőségét. Így maradt egyedül és özvegyen Agnès, Dubois felesége, kisfiával, mint sok francia anya, kiknek el kellett takarniok gyermekeik szemét, hogy ne lássák a Diadalív alatt menetelő ellenséget, hogy ne lássák Franciaország szégyenét.

Erenburg regénye művészi igénnyel öntötte tömör formába ennek az emlékezetes kornak az életét. Sorait melegen színezi Párizs és a francia nép ismerete és szeretete. Mesterien bontotta ki a bonyolult cselekményt, bár helyenként nem tudta elkerülni az események gazdag talajából fakadó túlteltettséget. Az író szavai súlyosan,aktuálisan csengenek napjainkban is. Együttérzéssel figyeli az olvasó Párizs sorsát, azét a Párizsét, melyre valamikor egész Európa »vigyázó szemeit« vetette.

Wéber Antal

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

TÁRSASÁGI HÍREK

REVICZKY ÉVFORDULÓ

Reviczky Gyula születésének 100. évfordulóján, 1955. május 30-án, a Társaság emlékünnepélyt rendezett a Budapesti Városi Tanács Népművelési Osztályának közreműködésével, a Magyar Írók Könyvesbolja Klubhelyiségében. Előadást tartott Komlós Aladár, önálló tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa. Közreműködött Básti Lajos kiváló művész és Sebők György zongoraművész.

FELOLVASÓ ÜLÉS PETŐFI HALÁLÁNAK KÖRÜLMÉNYEIRŐL

Az 1955—56-os év utolsó felolvasó-ülését június 17-én tartottuk a Magyar Tudományos Akadémia heti ülésteremében. Dienes András tudományos kutató olvasta fel *Petőfi halálának és segesvári sírhelyének kérdése* című tanulmányát. Dienes András újabb adatokkal és bizonyító anyaggal megerősítve adta elő azt a nézetét Petőfi halálának körülményeiről, amelyet a *Petőfi titkai* című, 1949-ben megjelent könyvében kifejtett. Meghatározta, hogy milyen feladatokat kell még a kutatásnak megoldani.

Az előadáshoz hozzá szólt többek közt Kunvári Bella főorvos, aki Petőfi rendellenes fogazatának fontosságát hangsúlyozta. Véleménye szerint a fogazat alapján ma is azonosítani lehetne egy esetleges ásatás során feltárt koponyát, hogy valóban Petőfié-e.

A vitát Barta János egyetemi tanár zárta le.

A FELSZABADULÁSI PÁLYÁZAT EREDMÉNYE

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság — mint folyóiratunk is közölte — 1954 októberében tanulmánypályázatot hirdetett hazánk felszabadulásának tízéves évfordulója emlékére. A pályázati felhívás a következő témaköröket jelölte meg:

1. Mai irodalmunk egy jelentős alakjának ismertetése és méltatása

2. Egy XX. századi magyar író ismertetése és méltatása

3. Irodalmi irányok harca 1919 és 1945 között (egy időszak vagy egy részletprobléma feldolgozása.)

A felszabadulási pályázatra a következő pályaművek érkeztek be: Balogh László: József Attila, Benkő László: Veres Péter stílusművészete, Hársing Lajos: Török Gyula, Sipka Sándor: Gonda József, Tamás Attila: Juhász Ferenc, T. Tedeszki Mária: Török Gyula, Török Bálint: Két tanulmány Szabó Pálról.

A pályázat bírálóbizottságában való részvételre a Társaság vezetősége a következőket kérte fel:

Bóka László, Bölöni György, Czine Mihály, Illés Endre, Nagy Péter, és Szabó Ede, aki a bírálóbizottság titkári teendőit is vállalta.

A bizottság tagjai áttanulmányozták a beérkezett anyagot. Bóka László és Illés Endre írásban terjesztette elő javaslatát. A bírálóbizottság az írásos és személyesen elmondott vélemények alapján a következő döntést hozta:

I. díj nem adható ki. 3.000 Ft-os díjat kap: Benkő László, Tamás Attila és T. Tedeszki Mária. 1.000 Ft-os díjat kap: Balogh László, Hársing Lajos, Sipka Sándor és Török Bálint.

A bizottság felkérte Szabó Ede titkárt, hogy a beérkezett művekről készítsen részletes beszámolót az Irodalomtörténet számára.

A pályázat díjait 1955. augusztus 18-án osztották ki a Magyar Írók Szövetsége klubtermében.

TANULMÁNYUTAK

1955 nyarán a Társaság tagjai több kutatóutat tettek, elsősorban levéltárak és könyvtárak áttanulmányozására.

Bródy András Egerben gyűjtött adatokat Bródy Sándor gyermekkoráról és Ady Endre egri tarkózkodásáról.

Dankó Imre (Sárospatak) helytörténeti kutatásainak anyagát egészítette ki a Széchényi könyvtárban.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Grezsa Ferenc (Szeged) Juhász Gyula bibliográfiáját egészítette ki Budapesten a Széchényi Könyvtárban gyűjtött adatokkal.

Kardos Pál (Debreçen) Nagy Lajos kéziratos hagyatékát vizsgálta át Budapesten.

Kiss Béla (Kiskőrös) Petőfire vonatkozó adatokat gyűjtött az Akadémia Kéziratárában és az Országos Levéltárban, *Petőfi Kiskőrösön* című közeljövőben megjelenő füzetéhez.

Kiss István (Kecskemét) Mátyási József kéziratos hagyatékát tanulmányozta Budapesten, a Széchényi Könyvtárban.

Molnár József Szabolcs-Szatmár megyében Petőfiről és Kölcseyről szóló népi emlékezéseket gyűjtött.

Osváth Béla (Szeged) a szabadságharc drámairodalmához gyűjtött adatokat a Széchényi Könyvtárban.

Perepatits Antal (Debrecen) Krudy Gyula bibliográfiáját egészítette ki budapesti könyvtárakban gyűjtött anyaggal.

Szabolcsi Miklós Hódmezővásárhelyen, Makón, Szegeden József Attila emlékeket gyűjtött.

Törő Ferenc Szabolcs-Szatmár megyében népi emlékezéseket gyűjtött Móricz Zsigmondról.

T. Erdélyi Ilona Sárospatakon Erdélyi János irodalmi hagyatékát vizsgálta át.

Vargha Kálmán, Tiszaszécsén, Turistvándiban, Magosligeten, Kispaládon végzett kutatást Móricz Zsigmonddal kapcsolatban.

Új tagok

Folyóiratunk 1955. évi 2. számában közöltük a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagjainak névsorát. A névsor közlése óta a következők jelentkeztek a Társaság tagjainak sorába :

Beke Albert (Debrecen), Bellyei László (Kaposvár), Gulya János, V. Kovács Sándor Miklósi János (Kalocsa), Nyirő Lajos, Sós Endre, Süteő Imre, Szenczi Miklós, Szentesi Miklós (Vác), Székely József, Udvarhelyi Andrásné.

Kérjük azokat, akik a Társaság tagjai kívánnak lenni, jelentkezésüket, eddigi irodalomtörténeti munkásságuk jellemzésével és terveiknek megjelölésével küldjék be címünkre (Bp. XI. Ménesi út 11—13.)

IRODALMI HÍREK.

A Magyar Rádió és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság sorozatot kezdett nagy íróinkról szóló népi emlékezésekről. Az emlékezések egy részét magnetofonra veszik, s a Rádió archivumában őrzik. A sorozat első előadásaiban Csokonairól, Kölcseyről, Petőfiről, Móriczról szóló népi emlékezéseket dolgoznak fel.

A Posta emlékbélyeg-sorozatot adott ki az 1955 évi irodalmi évfordulókról. A bélyegek szövege a következő :

60 f. Csokonai Vitéz Mihály 1773—1805. Diétai magyar muzsa, Dorottya, Lillához, A tihanyi echohoz, A magánossághoz, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz.

1. Ft. Vörösmarty Mihály 1800—1855. Szózat : Hazádnak rendületlenül...

2. Ft. József Attila 1905—1937.

1955. irodalmi és művészeti évfordulói címmel kiállítás nyílt május hónapban a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. A kiállítás megnyitásán Peéry Rezső, gimnáziumi igazgató Vörösmarty Mihályról tartott előadást.

Durkó Mátyás aspiráns Debrecenben Oláh Gábor irodalmi hagyatékát dolgozza fel. Az író válogatott novelláinak gyűjteményét rendezi sajtó alá, amely még 1955-ben megjelenik az Alföld Magvető kiadásában.

Csiky Gergely visegrádi villáját újjáépítették. A villában írói alkotóházat rendeznek be.

Varga Károly és Róna Béla, a pécsi pedagógiai főiskola tanárai összegyűjtötték a baranyamegyei bányászmeséket. A mesék válogatott gyűjteménye a Dunántúli Magvető kiadásában jelenik meg.

Emléktáblát lepleztek le május 15-én Temesvárott, annak a háznak a falán, amelyben Ady Endre élt 1897—98-ban. Az ünnepségen Alexandru Jebeleanu író tartott beszédet.

Nagy Dezső múzeológus (Szeged) a szegedi munkásszínjátszás hagyományait gyűjtötte össze. Értékes adatokat talált Juhász Gyulának és Móra Ferencnek a munkásszínjátszókkal való kapcsolatáról.

A Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum új épületbe költözött, József nádor tér 5 szám alá. A Petőfi és József Attila kiállítás továbbra is a régi épületben, VI. Bajza u. 39. szám alatt marad.

Vajda János emlékszoba nyílt meg augusztus 18-án Válon, a költő egykori vadászházában.

Wathay Ferenc török fogságban írt énekeskönyvét kiadja a székesfehérvári István király múzeum. A kötetet Nagy Lajos levéltáros rendezi sajtó alá.

Gárdony község lakói újjáépítik a község szülöttjének Gárdonyi Gézának megrongálódott szülőházát. A szülőházban emlékszobát rendeznek be és emléktáblát állítanak.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETTEL KAPCSOLATOS KIADVÁNYOK A KÖNYVKIADÓK 1956 ÉVI TERVÉBEN.

I. Művelt Nép tudományos és ismeretterjesztő könyvkiadó.

Abódy Béla: Karinthy Frigyes (Nagy Magyar Írók)
Balázs Béla: Válogatott írások
Bálint Lajos: A magyar kabaré története
Bessenyei György: Ady és a Nyugat (Irodalomtörténeti Tanulmányok)
Bikácsi László: Zilahy Károly (Irodalomtörténeti Tanulmányok)
Császár Edit: A magyar színpadi realizmus felé.
Hatvany Lajos: Budapest emlékezetes házai.
Julov Viktor: Fazekas Mihály (Nagy Magyar Írók)
Kardos Pál: Nagy Lajos (Nagy Magyar Írók)
Kárpáti Aurél: Megyeri Károly
Kéky Béla: A könyvtárak történetéből.
Kemény G. Gábor: 1848—49 hadilapjai (Irodalomtörténeti Tanulmányok)
Keresztury Dezső-Horányi Mátyás: A magyar színháztörténet képeskönyve.
Komlós Aladár: Vajda János (Nagy Magyar Írók)
Kortársak nagy írókról II. kötet (Szerk. Lukácsy Sándor)
László Anikó: Hevesi Sándor
Magyar irodalomtörténet I—III. kötet (Műveltség Könyvtára)
Mátrai László: A magyar filozófia haladó hagyományai.
Mocsáry Lajos: Válogatott írások.
Nacsády Sándor: Mikszáth szegedi évei Irodalomtörténeti Tanulmányok)
Osváth Béla: Szigligeti Ede (Nagy Magyar Írók)
Selmeczi Elek: Kelemen László
Vasvári Pál: Válogatott írások
Vörös Antal: Táncsics Mihály

II. Szépirodalmi Könyvkiadó

Ady Endre: Válogatott novellák
Babits Mihály: Válogatott versek
Batsányi János: Válogatott művei
Börtönnaplók
Bródy Sándor: A nap lovagja — Rembrant
Darvas József: Tanulmányok
Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül
Gulyás Pál: Válogatott versek
Gyulai Pál: Válogatott bírálatai I—II. kötet
Hunyady Sándor: Családi album
Jókai Mór: Rab Ráby
József Attila Emlékkönyv
Juhász Gyula: Válogatott prózai írások
Kaffka Margit: Válogatott írások
Karinthy Ferenc: Irodalmi történetek
Karinthy Frigyes: Válogatott művei I—II. kötet
Kárpáti Aurél: Él még Bánk
Kassák Lajos: Egy ember élete
Komlós Aladár: Tanulmányok
Középkori magyar krónikák
Krudy Gyula: Válogatott novellák
Lengyel Balázs: Bethlen Miklós (regény)
Lukácsy Sándor: Irodalmi tanulmányok
Magyarok beszélnek (Hatvany-Belia válogatása)
Magyar Parasztmesék II. kötet. (Katona-Ortutay)
Magyar renaissance
Mikszáth Kálmánné: Emlékezések Mikszáthról.
Nagy Endre: A kabaré regénye
Novellák 1905-ből (Geréb László válogatása)
Papp Dániel: Válogatott írások
Rákóczi Ferenc: Válogatott írásai I—II. kötet
Sőtér István: Irodalmi tanulmányok
Szenczi-Molnár: Emlékezések
Szepsi-Csombor: Utinapló
Táncsics Mihály: Válogatott írásai
Török Gyula: A zöldköves gyűrű
Vitányi János: Mikes

III. Magvető könyvkiadó

A magyar irodalom képeskönyve
A szabadságharc költészete
Barabás Tibor: Nagy Lajosról
Dugonics András: Magyar hon példabeszédek
Erdélyi János válogatott írásai
Füsi József: Tersánszky J. Jenő
Gárdonyi Géza: Kisebb írások
Heltai Gáspár: Fabulák és Krónika
Jókai Mór: Magyar hon szépségei
Középkori magyar versek
Krudy Gyula: Budapesti képek
Magvető Almanach 1956.
Móricz Zsigmond: Murányi kaland
Nadányi Zoltán: Hét falu kovácsa
Ortutay Gyula: Radnóti Miklós
Pap Dániel válogatott elbeszélései
Thury Zoltán: Válogatott publicisztika

IV. Akadémiai Kiadó

Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felújulás korában és a reformkorban.
Lukács György: Esztétikai tanulmányok.
Szigeti József: Filozófiai évkönyv.
Irodalomtörténeti füzetek. (Szauder József szerk.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

1955. évi Irodalomtudományi Kongresszus
Hatvany: Így élt Petőfi III.
Hatvany: Így élt Petőfi IV.
Hatvany: Így élt Petőfi V.
Klaniczay—Stoll: Régi magyar költők tára
Horváth János: Irodalmi tanulmányok (Gyűjtemény).
Turóczi-Trostler József: Petőfi a német irodalomban.
Marót Károly: A görög irodalom kezdetei.
Esze Tamás: A Rákóczi-kor írói.
Blagoj: Puskin alkozó útja.
Kardos Tibor: Renaissance tanulmányok.
Gulyás P.: Magyar írók álnév lexikona (Magyar anonimák és pszeudonimák lexikona)
Csokonai Vitéz Mihály művei I. (Juhász Géza szerk.) (krit. kiadás)
Csokonai Vitéz Mihály művei II. (Juhász Géza szerk.) (krit. kiadás)
Ady Endre művei III. (Földessy Gyula szerk.) (krit. kiadás)
Ady Endre művei IV. (Földessy Gyula szerk.) (krit. kiadás)
Vörösmarty Mihály művei I. (Horváth Károly és Tóth Dezső szerk.) (krit. kiadás).
Vörösmarty Mihály művei II. (Horváth Károly és Tóth Dezső szerk.) (krit. kiadás)
Juhász Gyula művei I. (Baróti Dezső szerk.) (krit. kiadás)
Juhász Gyula művei II. (Baróti Dezső szerk.) (krit. kiadás)
Arany János művei VII. (Keresztury Dezső szerk.) (krit. kiadás)
Petőfi művei VI. (Varjas Béla szerk.) (krit. kiadás)
József Attila művei III. (Bóka László és Szabolcsi Miklós szerk.) (krit. kiadás)
Mikszáth Kálmán: Nibelungok harca. A vármegye rókája. Nemzetes uraimék (Mácsik) (Király-Bisztray szerk.) (krit kiadás)
Mikszáth Kálmán: A két koldusdiák. A lohinai fű. A beszélő köntös. Galamb a kalitkában. Kísértet Lublón. (Király-Bisztray szerk). (krit. kiadás)
Mikszáth Kálmán: A kis primás. Az eladó birtok. Páva a varjúval. Szent Péter esernyője. (Király-Bisztray szerk) (krit. kiadás)
Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma. Ne okoskodj Pistal Prakovszky a siket kovács. A gavallérok. (Király-Bisztray szerk.) (krit. kiadás).
Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon. A demokraták. Új Zrinyiász. A mi örökös barátunk. (Király-Bisztray szerk.) (krit. kiadás)
Mikszáth Kálmán: Különös házasság. (Király-Bisztray szerk.) (krit. kiadás).

1956-os IRODALMI ÉVFORDULÓK

1881. jan. 17. Oláh Gábor születésének 75.
1556. jan. 30. Tinódi Lantos Sebestyén halálának 400.
1881. febr. 3. Tóth Kálmán halálának 75.
1806. márc. 3. Barcsay Ábrahám halálának 150.
1856. márc. 6. Bezerédi István halálának 100.
1831. márc. 30. Tóth Kálmán születésének 125.
1931. ápr 21. A Fővárosi Könyvtár megnyitásának 25.
1906. máj. 7. Beksics Gusztáv halálának 50.
1931. jún. 24. Kuncz Aladár halálának 25.
1806. jul. 2. Kultsár István szerkesztésében megjelenik a Hazai Tudósítások első száma 150.
1881. aug. 20. Szemere Miklós halálának 75.
1831. aug. 23. Kazinczy Ferenc halálának 125.
1856. szept. 12. Riedl Frigyes születésének 100.
1856. okt. 4. Bartay András, az első magyar vígopera (A csel) szerzője halálának 100.
1756. dec. 28. Ányos Pál születésének 200.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

СОДЕРЖАНИЕ

Л. БОКА: ДЕСЯТЬ ЛЕТ ВЕНГЕРСКОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ — РЕЗУЛЬТАТЫ, ПРОБЛЕМЫ, ЗАДАЧИ

В последний год фашизма лучшие представители сотрудников литературоведения преследовались, скрывались от властей, или принуждались молчать. Это положение в течение десятилетий обещало гибель данной науки. Между двумя мировыми войнами положение литературоведения характеризовалось беспринципиальностью, идеализмом, реакционным нерасположением к революционным традициям, и непониманием великих творцов современной литературы. Несмотря на то, что за эти десятилетия создались ценные произведения по истории литературы (как, например, работы Яноша Хорват, Шандора Экхардт, Йожефа Вальдапфель, Белы, Зольнаи, Тибора Кардош, Дежё Кереченьи, Антала Серб, Габора Халас, Габора Тольнаи, Иштвана Шётер, Яноша Берта) или труды ученых, исключенных из официальной научной жизни, (Дьёрдь Кирай, Марцелль Бенедек, Йожеф Туроци-Тростлер), и существовали героические инициативные начинания (серии изданий Дьюлы Фёльдешши, или Ласло Вайто) — общее положение контрреволюционной Венгрии не способствовало процветанию творческих талантов. Самым тягостным наследием литературоведения был беспринципный позитивизм; а вследствие проникновения гуманитарной истории, в области литературоведения заняли место иррациональные и расовые мифологии всякого рода. Два явления указывали на будущее: в рамках движения народных писателей образовался литературный взгляд, выбравший своей основой революционную традицию (литературные статьи Жигмонда Морица и книга Дьюлы Ийеш о Петефи) и литература коммунистической эмиграции, принявшая первые шаги в направлении марксистско-ленинского литературоведения (в Париже монография Ади Дьёрдя Бёлёньи, в СССР очерки по теории литературы и критические статьи Дьёрдя Лукач, статьи Йожефа Реваи о Кёльчеи и Ади).

В первые годы после освобождения страны от фашистов в области литературоведения следует отметить три явления. Первое из них — это реставрационная попытка официального литературоведения, прикрытая пассивностью. Второе явление — указания направления дальнейшего развития литературоведения, предоставленные прежде всего учеными и политическими деятелями, возвратившимися из эмиграции на родину. (Эржебет Андич, Дьёрдь Лукач, Йожеф Реваи). Третьим явлением было то, что статьи о первых шагах венгерского литературоведения по пути к возобновлению были помещены в газетах, в литературных журналах, в журналах политического движения, в разгаре споров, на глазах еще небывалой публичности. (Статьи Имре Кеси, Иштвана Кирай, Пала Панди, Арпада Сабо, Йожефа Сигети, Йожефа Вальдапфель). 1948 год был годом решающего поворота в области литературоведения. При вступлении на должность президента, Дьёрдь Лукач в своей речи, произнесенной по поводу реорганизации Историко-литературного общества, дал принципиальные указания с большой перспективой для работников в области литературоведения. Начатая работа была действительно успешной.

В связи с деятельностью литературоведов часто упоминаются следующие недостатки: преобладание изданий текстов, публикаций материала за счет критических работ; литературоведы не оказывают достаточной принципиальной помощи в решении проблем современной литературы, они не занимаются в достаточной мере ведущим учением советского литературоведения; отсутствие дискуссионного духа. Эти обвинения часто указывают на реальные явления, и даже на фактические недостатки, однако, до сих пор это не было проанализировано в достаточной степени. Ошибкой является то, что примечания в изданиях не достаточно партийны, но большое количество изданий необходимо для возмещения прежних упущений, а с другой стороны, между тем уже появились в печати важные новые монографии по истории литературы (Иштван Кирай: Кальман Миксат, — Петер Надь: Жигмонд Мориц, — Иштван Шётер: Йожеф Этвёш, — Тибор

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Кланицаи : Миклош Зриньи, — Аладар Комлош : Янош Вайда, – Йожеф Вальдапфель : Венгерская литература в эпоху просвещения, — Янош Барта : Янош Арань, – Йожеф Саудер : Дьёрдь Бешшеньеи, — латинский филолог Янош Хорват : Стилистические проблемы венгерской литературы на латинском языке в эпоху королей из династии Арпадов), также как и ряд значительных критических статьей (Габор Тольнаи : Ракоци как писатель, — Иштван Шётер : Венгерский романтизм и т. д.). Некоторые из наших литературоведов бывают также и активными критиками современной литературы, однако, ошибка, что проблемы истории литературы прежних эпох исследуются не с точки зрения современности. Наряду с положительными явлениями тесной связи с советской литературой, часто бывает, что венгерские литературоведы ограничиваются применением результатов, способов советской науки без того, чтобы творчески развивать последние. Можно найти примеры отсутствия дискуссионного духа, однако, публичные прении научных диссертаций, также как и общие специальные диспуты родственных наук обещают серьезные результаты в области оформления истинного дискуссионного духа. Новый учебник по истории литературы, который готовится к печати в настоящее время, и Институт истории венгерской литературы, создание которого предстоит в ближайшем будущем, означают близость осуществления современных перспектив исследовательской работы в области истории литературы.

Ш. ЭКХАРДТ : ПОХОЖДЕНИЕ БАЛИНТА БАЛАШШИ В ЭРШЕКУЙВАРЕ

Данная статья рисует один волнующий день из жизни великого венгерского поэта. Как только он был назначен лейтенантом в Эршекуйвар, жена его капитана влюбилась в красивого военного. Когда муж узнал о любовной связи, Балашши был вынужден оставить крепость. Подробности выявляются из приведенного протокола, составленного по просьбе Балашши на удостоверенном месте капитула г. Ньитра. Согласно показаниям свидетелей капитан не только выгнал Балашши из крепости, но даже закрыл его дом, лейтенанты капитана преследовали Балашши, похитили его вещи, и взяли в плен одного из его людей. Согласно протоколу Балашши утверждал, что невиновен, и хотел возбудить дело в суде, но на угрозы итальянского капитана все же уехал без устных переговоров со своим начальником. Из протокола далее выясняется, что жена капитана была до смерти влюблена в осанистого офицера, и решительно заявила, что заболеет, если не сможет больше его видеть.

Э. МУРАНЬИ-КОВАЧ : МОНТЕСКЬЁ

Решение Всемирного конгресса сторонников мира, напоминая о 200 летней годовщине со дня смерти Монтескьё, предоставило случай для нового исследования жизни и творчества Монтескьё. Нельзя не признать, что первый великий писатель эпохи просвещения во Франции участвовал в общественной борьбе своей эпохи на стороне прогресса. В руках писателя-философа все его значительные сочинения были орудиями критики существующей политической системы, борьбы против религиозного фанатизма, и суеверий, орудиями защиты человеческих прав, народной свободы и гуманизма. В течение шестидесяти шести-летней жизни Монтескьё, Франция вела несколько войн, длившихся целыми годами. Но Монтескьё не участвовал в этих войнах, и его голос громко пропроведовал о мире о дружбы народов.

БЕЛА ОШВАТ : ПОЛОЖЕНИЕ ВЕНГЕРСКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА И ДРАМАТУРГИИ ВО ВРЕМЯ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ 1848 1849 ГГ.

Значение венгерского театрального искусства и четырех венгерских драм, исполненных на сцене во время освободительной войны 1848 - 1849 гг., состоит в том, что они вызвали повышенный интерес к освободительной войне, воодушевляли народ, учили его ненавидеть врага, мобилизировали все силы остоять родину и завоеванную свободу. Манифестации 15-го марта закончились в Национальном театре. Приводится демократическая политика Йожефа Байза (1804 - 1858) и Яноша Эрдейн (1814 1868) в составлении репертуаров, далее популяризация произведений Шиллера, Лессинга, Мольера и Шекспира. Из представленных на сцене венгерских драм, сатирическая комедия Кароя Оберника (1815 - 1855) : «Венгерский эмигрант в венской революции» и историческая драма Эде Сиглигети (1814 1878) : «Ференц Ракоци II в плену» представляют собой большие ценности венгерской драматургии, не только ввиду их патриотизма высшего типа, но и вследствие своих художественных достоинств.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ДИСКУССИЯ

Марцелль Бенедек: Примечания к книге Аладара Комлош: Дьюла Ревицки
Миклош Надь: Проблемы новых исследований Йокаи

ОБЗОР

Марцелль Бенедек: Перевод Милана Фюшт: Король Лир.
Тибор Сенешши: Классическая древность и исторический роман.
Янош Дьёри: Альберт Дьердьаи: Эпоха просвещения во Франции.
Эде Сабо: Дьюла Круды: Семь сов. Когда я был баричем.
Антал Вебер: Эренбург: Падение Парижа.

CONTENU

LÁSZLÓ BÓKA: DIX ANNÉES D'HISTOIRE LITTÉRAIRE HONGROISE: RÉSULTATS, PROBLEMES, TACHES

Pendant les dernières années du fascime, les meilleurs représentants de l'histoire littéraire hongroise devaient se cacher de devant les persécutions ou furent réduits au silence. — Depuis plusieurs dixaines d'années déjà, cette science semblait être condamnée à la ruine. Ce qui caractérisait la situation de l'histoire littéraire hongroise, entre les deux guerres mondiales, c'était l'absence des principes, l'idéalisme, l'aversion réactionnaire pour les traditions révolutionnaires et l'incompréhension des grands génies créateurs de la littérature contemporaine. Ces dixaines d'années ont produit, sans doute, de précieux ouvrages d'histoire littéraire (comme ceux de János Horváth, Sándor Eckhardt, József Waldapfel, Béla Zolnai, Tibor Kardos, Dezső Kerecsényi, Antal Szerb, Gábor Halász, István Sőtér, János Barta; ou ceux de certains savants exclus de la vie scientifique officielle, comme György Király, Marcell Benedek, József Turóczi-Trostler); on a pu être le témoin, il est vrai, d'initiatives héroiques (comme les séries de publications de Gyula Földessy et de László Vajthé) — mais la situation générale de la Hongrie contre-révolutionnaire n'en était pas moins défavorable pour l'éclosion des talents créateurs. L'héritage le plus encombrant que cette période a reçu de l'époque précédente, était un positivisme sans principes; plus tard, la pénétration de la »Geistesgeschichte« dans nos sciences littéraires, a fait la voie à toutes sortes de mythes irrationnels et racistes. — Deux phénomènes, cependant, préparaient l'avenir: d'une part, une conception de la littérature qui s'est formée au sein du mouvement des écrivains dits »populistes«, conception qui se fondait sur les traditions révolutionnaires (cf. les études littéraires de Zsigmond Móricz et le livre de Gyula Illyés sur Petőfi); et, d'autre part, la littérature de l'émigration comuniste qui a fait ses premiers pas dans la direction de la science littéraire marxiste-léniniste (à Paris: la monographie de György Bölöni sur E. Ady; dans l'Union Soviétique: les travaux théoriques et critiques de György Lukács et les études de József Révai sur Kölcsey et Ady).

Dans l'histoire littéraire d'après la libération, trois phénomènes retiennent notre attention. Le premier est une tentative de restauration, masquée d'une passivité feinte, de la science littéraire officielle. Le deuxième consiste dans le fait que c'est surtout les savants et les hommes politiques rentrés de l'émigration (Erzsébet Andics, György Lukács, József Révai) qui indiquent le chemin que doit suivre l'évolution de la nouvelle histoire littéraire. Et voici le troisième: les premières écrits marquant les étapes de la rénovation de notre science littéraire, sont publiés dans des quotidiens, dans des revues littéraires et politiques; le progrès s'accomplit dans l'ardeur des débats dont la publicité a atteint des proportions inconnues jusqu'ici (cf. les études de Imre Keszi, István Király, Pál Pándi, Árpád Szabó, József Szigeti, József Waldapfel). Le tournant décisif de l'évolution de notre science littéraire s'est produit dans l'années 1948. Dans son discours inaugural prononcé à l'occasion de la réorganisation de la Société Hongroise d'Histoire Littéraire, György Lukács a donné des directives doctrinales et il a ouvert une vaste perspective devant les historiens de notre littérature. Les travaux entrepris dès lors ont été vraiment fructueux.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Les défauts mentionnés le plus souvent à porpos des travaux de nos historiens de la littérature sont les suivants : les éditions de textes et les publications de documents prédominent sur les ouvrages d'histoire et de critique littéraire proprement dits ; ils ne contribuent pas a la solution des problèmes de la littérature vivante ; ils ne s'occupent pas d'une manière assez approfondie des enseignements de la science littéraire soviétique ; et enfin : l'esperit de discussion fait défaut. Ces accusations se fondent souvent sur des phénomènes réels ou même sur des défauts véritables que nous n'avons pas analysés suffisamment jusqu'ici. Il est vrai queàsouvent, les notes de nos éditions de textes sont d'une fausse impartialité, ce qui est une faute, mais le grand nombre d'éditions qu'on publie sont nécessaires car elles comblent d'anciennes et profondes lacunes. Remarquons, d'autre part, qu'entretemps d'importantes monographies d'histoire littéraire (István Király : Kálmán Mikszáth, Péter Nagy : Zsigmond Móricz, István Sőtér : József Eötvös, Tibor Klaniczay : Miklós Zrinyi, Aladár Komlós : János Vajda, József Waldapfel : A magyar irodalom a felvilágosodás korában (La littérature hongroise pendant l'âge des lumières János Barta : János Arany, József Szauder : György Bessenyei ; et l'ouvrage de János Horváth), le philologue classique : Árpádkori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái (Les problèmes du style de notre littérature de langue latine de l'époque arpadienne) et des études critiques intéressantes (Gábor Tolnai : Rákóczi az író : Rákóczi l'écrivain, István Sőtér : A magygar romantika : Le romantisme hongrois) ont été également publiées. Plusieurs de nos historiens de la littérature sont en même temps les critiques actifs de notre littérature contemporaine (par ex. István Király, Péter Nagy, Pál Pándi, etc) ; on commet cependant la faute de négliger les points de vue imposés par notre vie actuelle en étudiant les problèmes littéraires des époques antérieures. A côté des manifestations normales de nos rapports avec la littérature soviétique, on peut observer souvent que nos hostoriens de la littérature se contentent d'appliquer purement et simplement les résultats et les méthodes de la science soviétique, sans les développer d'une manière originale. — L'esprit de discussion fait souvent défaut encore. Cependant, les soutenances de thèse qui se font devant un grand public, de même que les débats organisés en commun par les spécialistes de discipline apparentées, promettent de sérieux progrès vers la formation d'un véritable esperit de discussion. Le manuel d'histoire littéraire qu'on prépare pour les étudiants de l'Université, ainsi que l'Institut d'Histoire Littéraire Hongroise qui est en train d'être organisé, réaliseront, sous peu, les objectifs les plus immédiats de notre histoire littéraire.

SÁNDOR ECKHARDT: L'AVENTURE DE BÁLINT BALASSI A ÉRSEKUJVÁR

Cette étude relate les péripéties d'une journée mouvementée du grand poète hongrois A peine Balassi eût-il occupé un poste de lieutenant à Érsekújvár, qu'il devint l'objet de l'amour de la femme de son capitaine. Quand le mari prit connaissance de cette liaison, le poète dut quitter le château. Les détails de l'aventure ont été enrégistrés par un procès-verbal cité par l'auteur ; ce document fut rédigé par le »locus credibilis« du chapitre de Nyitra sur la demandde de Balassi. Selon la déposition des témoins, le capitaine avait chassé Balassi du château, il fit même fermer sa maison et ses lieutenants, envoyés à la poursuite du poète, lui ont enlevé ses bagages et ils ont fait prisonnier un de ses hommes. Selon le procès-verbal, Balassi protestait de son innocence et voulait remettre cette affaire entre les mains de la justice. Cependant, it quitta la ville, pressé par les menaces du capitaine italien, sans avour pu avoir des pourparlers avec son supérieur. Il ressort encore du procès-verbal que la femme était mortellement amoureuse du bel officier, car elle a déclaré, textuellement, qu'elle tomberait malade, si elle ne pouvait plus le revoir.

ENDRE MURÁNYI-KOVÁCS : MONTESQUIEU

La décision du Conseil Mondial de la Paix sur la célébration du deuxième anniversaire de la mort de Montesquieu, nous a donné l'occasion d'étudier à nouveau la vie et l'oeuvre du célèbre écrivain. Il est impossible de ne pas reconnaître que ce premier grand écrivain du siècle des lumières français a pris part aux luttes sociales de son époque aux côtés des partisans du progrès. Toutes les oeuvres importantes de cet écrivain-philosophe étaient autant d'armes qu'il tournait contre le régime, contre le fanatisme et les superstitions, pour défendre l'humanisme, les droits de l'homme et la liberté des peuples. Pendant les 66 années de sa vie, la France a mené plus d'une guerre qui ont duré de longues années. Montesquieu n'a participé à aucune de ces guerres et il était un propagateur spontané et éloquent de la paix et de l'amitié des peuples.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

BÉLA OSVÁTH : LA SITUATION DU THÉATRE ET DE LA LITTÉRATURE DRAMATIQUE EN HONGRIE A L'ÉPOQUE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE 1848/49

L'importance de notre art dramatique et des quatre drames hongrois représentés pendant la guerre d'indépendance, réside dans le fait qu'ils exaltaient l'enthousiasme du public pour la guerre d'indépendance, qu'ils redoublaient sa haine contre l'ennemi et qu'ils l'invitaient à défendre la patrie et la liberté conquises. Les manifestations du 15 mars s'achevèrent au Théâtre National. — L'auteur de cette étude analyse le démocratisme des idées politiques que József Bajza (1804—1858) et János Erdélyi (1814—1668) on fait prévaloir dans la composition du répertoire en popularisant les oeuvres de Lessing, de Molière et de Shakespeare. Parmi les drames hongrois représentés pendant cette période, la comédie satirique de Károly Obernyik (1815—1855) intitulée »Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban« (»Un émigré hongrois dans la révolution de Vienne«) et le drame historique d'Ede Szigligeti (1814—1878) portant le titre »II. Rákóczi Ferenc fogsága« (»La captivité de François II Rákóczi«) sont des pièces précieuses de notre littérature dramatique, non seulement par leur patriotisme élevé, mais aussi grâce à leur valeur esthétique.

DÉBAT

Marcell Benedek : Remarque sur le livre d'Aladár Komlós sur Gyula Reviczky.
Miklós Nagy : Les problèmes des nouvelles recherches sur Jókai.

REVUE

Marcell Benedek : La traduction du Roi Lear par Milán Füst.
Tibor Szepessy : L'antiquité classique et le roman historique.
János Győry : Albert Gyergyai : L'âge des lumières en France.
Ede Szabó : Gyula Krudy : Hét bagoly, Boldogult úrfi koromban — Antal Wéber : Ehrenburg : La chute de Paris.

INHALT

LÁSZLÓ BÓKA : ZEHN JAHRE UNGARISCHE LITERATURWISSENSCHAFT — ERGEBNISSE, PROBLEME, AUFGABEN

In den letzten Jahren des Faschismus waren unsere besten Literaturwissenschaftler zum Schweigen verurteilt, — viele von ihnen mussten in der Illegalität leben, um sich den Verfolgungen zu entziehen. In der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen wird die Lage der Literaturwissenschaft gekennzeichnet durch völlige Prinzipienlosigkeit, durch idealistische Anschauungen, — durch einen reaktionären Widerwillen gegen die revolutionären Traditionen, ein Unverständnis den grossen Vertretern der Gegenwartsliteratur gegenüber. Wenn in diesen Jahrzehnten auch wertvolle literarhistorische Werke (z. B. die Werke von János Horváth, Sándor Eckharct, József Waldapfel, Béla Zolnai, Tibor Kardos, Dezső Kerecsényi, Antal Szerb, Gábor Halász, Gábor Tolnai, István Sőtér, János Barta) — oft auch Werke der aus dem offiziellen wissenschaftlichen Leben ausgeschlossener Wissenschaftler (György Király, Marcell Benedek, József Turóczi-Trostler) entstanden, wenn auch einzelne Gelehrte heroisch zu nennende Unternehmungen in die Wege leiteten (z. B. die von Gyula Földessy oder László Vajthó redigierten literaturhistorischen Serien) — so war die allgemeine Lage des konterrevolutionären Ungarns doch nicht geeignet dazu, der Entfaltung schöpferischer Persönlichkeiten Vorschub zu leisten. Das drückendste Erbe der Literaturwissenschaft war der prinzipienlose Positivismus, — mit dem Eindringen der Geisteswissenschaft breiteten sich dann allerlei Spielarten des Irrationalismus und der Rassenideologie in unserer Literaturwissenschaft aus. Es gab zwei Erscheinungen, die in die Zukunft wiesen : eine innerhalb der Bewegung der Volkstümler entstandene literarische Auffassung, die ihre Grundlage in den revolutionären Traditionen sah (die literarischen Studien von Zsigmond Móricz, das Petőfi-Buch von Gyula Illyés), und

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

die Literatur der kommunistischen Emigration, die ihre ersten Schritte in der Richtung einer marxistisch-—leninistischen Literaturwissenschaft tat. (In Paris die Ady-Monographie György Bölönis, in der Sowjetunion die literaturtheoretischen und kritischen Studien von Georg Lukács, die Studien von József Révai über Kölcsey und Ady.)

In den ersten Jahren der Befreiung müssen wir drei Erscheinungen auf dem Gebiet der Literaturwissenschaft hervorheben. Die erste ist der als Passivität verkleidete Restaurationsversuch der alten offiziellen Literaturwissenschaft. Die zweite Erscheinung ist die, dass die Perspektive der weiteren Entwicklung vor allem von den aus der Emigration heimgekehrten Wissenschaftlern und Politikern gegeben wird (Erzsébet Andics, Georg Lukács, József Révai). Die dritte Erscheinung ist, dass unsere sich erneuernde Literaturwissenschaft ihre ersten Schritte in Zeitungen, literarischen und politischen Zeitschriften getan hat, im Feuer der Diskussionen, vor einer bisher beispiellos breiten Öffentlichkeit. (Die Studien von Imre Keszi, István Király, Pál Pándi, Árpád Szabó, József Szigeti, József Waldapfel). Auch für unsere Literaturwissenschaft brachte das Jahr 1948 die entscheidende Wendung. In seiner aus Anlass der Reorganisierung der Gesellschaft für Literaturgeschichte gehaltenen Antrittsrede gab der Präsident der Gesellschaft, Georg Lukács, den ungarischen Literaturwissenschaftlern ein prinzipielles Programm von grosser Reichweite. Die Arbeit, die nun einsetzte, war wirklich erfolgreich.

Oft werden in bezug auf die Arbeit der Literaturhistoriker folgende Fehler erwähnt: die Textausgaben, die Mitteilungen einzelner Daten überwiegen weitaus die Arbeiten, in denen Stellung zu literaturhistorischen Problemen genommen wird; — die Literaturhistoriker geben keine ausreichende und prinzipielle Hilfe zur Erhellung der Probleme der Gegenwartsliteratur; sie beschäftigen sich nicht eingehend genug mit den wegweisenden Lehren der sowjetischen Literaturwissenschaft; es fehlt ihnen an regem Diskussionsgeist. Diese Vorwürfe weisen oft auf reale Erscheinungen, ja sogar auf wirkliche Fehler hin — wir haben aber diese Erscheinungen bisher nicht genügend analysiert. Es ist ein Fehler, dass die Anmerkungen zu unseren Textausgaben oft nicht parteiisch genug sind —, aber die grosse Vermehrung der Textausgaben ist notwendig, weil dadurch alte Versäumnisse nachgeholt werden. Andererseits sind jedoch schon wichtige neue literaturhistorische Monographien (István Király: Kálmán Mikszáth; Péter Nagy: Zsigmond Móricz; István Sőtér: József Eötvös; Tibor Klaniczay: Miklós Zrinyi; Aladár Komlós: János Vajda; József Waldapfel: Die ungarische Literatur im Zeitalter der Aufklärung; János Barta: János Arany; József Szauder: György Bessenyei; das Buch »Die Stilprobleme unserer lateinsprachigen Literatur im Zeitalter der Arpaden« vom klassischen Philologen János Horváth) und bedeutende Studien mit Neuwertungen literarischer Probleme (Gábor Tolnai: Rákóczi als Schriftsteller; István Sőtér: Die ungarische Romantik usw.) erschienen. Mehrere unserer Literaturhistoriker sind auch aktive Kritiker der Gegenwartsliteratur (István Király, Péter Nagy, Pál Pándi usw.), es ist jedoch ein Fehler, dass wir oft die literaturhistorischen Probleme vergangener Zeiten nicht vom Standpunkt unserer Gegenwart aus untersuchen. Neben den positiven Ergebnissen, die sich in bezug auf unser Verhältnis zur sowjetischen Literatur zeigen, ist es eine häufige symptomatische Erscheinung, dass unsere Literaturhistoriker die Errungenschaften und Methoden der sowjetischen Wissenschaft nur mechanisch übernehmen, ohne sie schöpferisch weiter zu entwickeln. Auch für den mangelnden Diskussionsgeist könnte man Beispiele finden — doch die öffentlichen Debatten bei der Verteidigung der wissenschaftlichen Dissertationen sowie die gemeinsamen fachlichen Diskussionen zwischen Vertretern verwandter Wissensgebiete versprechen bedeutende Ergebnisse auf dem Gebiet der Herausbildung eines echten Diskussionsgeistes. Das Lehrbuch der Literaturgeschichte für den Universitätsunterricht ist in Vorbereitung, das Institut für Ungarische Literaturgeschichte wird in Kürze errichtet werden — diese Tatsachen bezeichnen die nächstliegende Verwirklichung der gegenwärtigen Perspektiven der literaturhistorischen Forschungsarbeit.

SÁNDOR ECKHARDT: BÁLINT BALASSIS ABENTEUER IN ÉRSEKUJVÁR

Diese Studie schafft Klarheit über einen interessanten Tag des grossen ungarischen Dichters. Balassi erhielt eine Leutnantsstelle in Érsekújvár. Kaum ist er dort erschienen, verliebte sich die Frau des Kapitäns in den hübschen Soldaten. Als der Gatte von ihrem Verhältnis erfuhr, musste Balassi die Festung verlassen. Die Details werden aus dem in dieser Studie veröffentlichten Protokoll offenbar, welches die offizielle Stelle des Nyitraer Domkapitels auf Ersuchen des Dichters aufnehmen liess. Nach der Aussage der Zeugen hatte der Kapitän Balassi aus der Festung gejagt, ja sogar sein Haus versperren lassen; seine Offiziere verfolgten den Dichter, raubten ihm seine Sachen und nahmen einen seiner Leute gefangen. Nach dem Protokoll

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

hatte Balassi seine Unschuld betont und wollte die Sache vors Gericht bringen, doch hatte er sich — nachdem ihn der italienische Kapitän bedroht hatte — entfernt, ohne persönlich mit seinem Vorgesetzten verhandeln zu können. Aus dem Protokoll erhellt auch, dass die Frau sich tödlich in den stattlichen Offizier verliebt hatte — sie erklärte nämlich wortwörtlich, dass sie krank würde, wenn sie ihn nicht mehr sehen könnte.

ENDRE MURÁNYI-KOVÁCS: MONTESQUIEU

Der Beschluss des Weltfriedensrates, der die Aufmerksamkeit auf den 200. Todestag Montesquieus lenkte, gab Anlass zu einem erneuten Studium des Lebens und der Werke des Schriftstellers. Es ist unmöglich, nicht zu erkennen, dass sich dieser erste grosse Schriftsteller der französischen Aufklärung in den gesellschaftlichen Kämpfen seiner Zeit auf die Seite des Fortschritts stellte. Alle seine bedeutenden Werke waren Waffen in der Hand des Schriftsteller-Philosophen, die er zur Kritik des damals bestehenden politischen Systems, gegen den religiösen Fanatismus und den Aberglauben, zum Schutze der Menschenrechte, der Freiheit des Volkes und des Humanismus benützte. Während der sechsundsechzig Jahre seines Lebens hatte Frankreich mehrere oft sogar viele Jahre lang dauernde — Kriege geführt. An keinem dieser Kriege hatte Montesquieu teilgenommen — immer verkündete er mit weitschallender Stimme die Sache des Friedens und der Freundschaft der Völker.

DISKUSSION

Marcell Benedek: Bemerkungen zu dem Buch »Gyula Reviczky« von Aladár Komlós
Miklós Nagy: Probleme der neueren Jókai-Forschung

RUNDSCHAU

Marcell Benedek: Die Übersetzung des »Königs Lear« von Milán Füst
Tibor Szepessy: Das klassische Altertum und der historische Roman.
János Győry: Albert Gyergyai: Die französische Aufklärung.
Ede Szabó: Gyula Krudy: Hét bagoly, Boldogult úrfi koromban.
Antal Wéber: Ehrenburg: Párizs bukása. (Der Fall von Paris)

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki felelős: Szőllősy Károly
A kézirat beérkezett: 1955. VIII., 18. — Példányszám: 1800 — Terjedelem: 8 (A/5) ív

37278/55 — Akadémiai Nyomda, V. Gerlóczy u. 2. — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, JULOW VIKTOR,
KIRÁLY ISTVÁN, KOCZKÁS SÁNDOR, TÓTH DEZSŐ

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

E szám munkatársai: Bóka László egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Eckhardt Sándor egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Murányi-Kovács Endre az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, Osváth Béla a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat megyei titkára (Szeged), Benedek Marcell egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Szepessy Tibor egyetemi tanársegéd, Győry János egyetemi docens, Szabó Ede középiskolai tanár, kritikus, Wéber Antal aspiráns.

A következő számok tartalmából: Benedek Marcell: Naplómat olvasom, Gáldi László: A szabadságharc korának verstana, Károly Sándor: Régi szövegek közlésmódja, Németh G. Béla: A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez, Péter László: József Attila Makón, Sőtér István: Jókai és a Rab Ráby, Tóth Dezső: Vörösmarty és a Zalán futása, *Vita:* Barta János: Különvélemény az Eppur si muove ügyében, Deme László: Jókai Mór: Eppur si muove, Földessy Gyula: Hozzászólás Nagy János megjegyzéséhez Ady versmondataival kapcsolatban, Lengyel Dénes: Magyar irodalmi olvasókönyv, Mezősi Károly: Petőfi szülőhelyének kérdése Hatvany Lajos így élt Petőfi c. könyvében, Nagy János: Megjegyzések Grétsy László: Ady versmondatai c. tanulmányához, Orosz László: Magyar irodalmi olvasókönyv, Tóth Dezső: Báthory és Bethlen alakja Móricz Tündérkertjében. *Adatok és adalékok:* Bisztray Gyula: A pályakezdő Vajda János, Dümmerth Dezső: Schwartner Márton és a nyelvi gondolat, Jánosy István: Az Erdély aranykora forrásainak problémáihoz, Jelenits István: Próza és vers Katona drámai nyelvében, Komlovszki Tibor: Adalékok Ady és a régi magyar költői nyelv kérdéséhez, Lengyel Géza: Ady a műhelyben, Rákos Péter: Adalékok Az ember tragédiája csehországi visszhangjához, V. Windisch Éva: Közlöny (1848—1849.), Zoványi Jenő: Javítások Pilcius Gáspár életrajzi adataiban. *Szemle:* Almási Miklós: Goncsarov: Szakadék, Bohus Magda: A magyar irodalom helyi hagyományai, Fenyő István: Kisfaludy Károly válogatott művei, Fodor Ilona: Füsi József: Az aszódi diák, Görgey Gábor: Remenyik Zsigmond: Bűntudat, Heller Ágnes: Csernisevszkij: Vázlatok az orosz kritika gogoli korszakából, Jenei Ferenc: Balassi Bálint összes művei I., II., Koczogh Ákos: Mark Twain: Jámbor lelkek külföldön, Lakits Pál: Anatole France: Lubláb királynő, Lengyel Dénes: Jókai Mór: Törökvilág Magyarországon, Lengyel Dénes: Gorkij: Az ifjúsági és gyermekirodalomról, Madarász László: Szabó Pál: A nagy temető, Nemeskürty István: Pap Károly: A hószobor, Oltványi Ambrus: Jókai Mór: Írói arcképek, Orosz László: Kármán József válogatott művei, Szabó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1953, Sziklay László: Komlós Aladár: Komjáthy Jenő.

Szerkesztőség: Budapest, V., Pesti Barnabás utca 1.
Technikai szerkesztő:
VARGHA KÁLMÁN

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Ára: 8,— Ft

Előfizetés félévre: 40,— Ft

FELHÍVÁS
MÓRICZ ZSIGMOND DOKUMENTUMOK GYÜJTÉSÉRE

A Magyar Tudományos Akadémia Móricz Zsigmond műveinek, levelezésének és a rávonatkozó dokumentumoknak kiadását indítja meg. A munka teljességéhez szükséges, hogy a magánkézben levő Móricz-írások, dedikált könyvek, levelek, valamint a kortársak megemlékezései is belekerüljenek a kiadásba. Ezért felkérünk mindenkit, akinek birtokában Móricz Zsigmonddal kapcsolatos bármilyen emlék van, közölje a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kézirattárával. (Budapest, V. Akadémia u. 2.)

A könyvtár az anyagot letétként átveszi, vagy megvásárolja.

Kérjük, hogy azok is jelentkezzenek, akik a tulajdonukban levő leveleket, dedikációkat stb. nem kívánják felajánlani a könyvtárnak, és tegyék lehetővé, hogy a továbbra is tulajdonukban maradó dokumentumokat a könyvtár a maga részére lefényképeztethesse.

A gyűjtés célja a nagy magyar klasszikus író minden kéziratának, emlékének őrzése, valamint egy Móricz Zsigmond teljes levelezését magábafoglaló kiadvány anyaggyűjtésének támogatása.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

Magyar Irodalomtörténeti Társaság

Terjeszti a Posta Központi Hírlapiroda Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 780-850

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.